

Keel ja Kirjandus

6
2023

IGOR KOTJUH
Igor Severjanini juhtum

LIINA SAARLO
Need teised laulikud

MARJA KALLASMAA
Audru talunimede vanusest

LEMBIT VABA
(raie)lank ja Waldhofi lagendikud

KARL PAJUSALU ja LIINA LINDSTRÖMI **vestlus**

KOLLEGIUM

Epp Annus, Martin Ehala, Cornelius Hasselblatt, Tiit Hennoste, Eda Kalmre, Johanna Laakso, Helle Metslang, Sirje Olesk, Karl Pajusalu, Peeter Päll, Raimo Raag, Jaan Undusk, Ülo Valk, Mart Velsker, Märt Väljataga, Haldur Õim

TOIMETUS

Peatoimetaja **Johanna Ross**, johanna@keeljakirjandus.ee
Keeleteadus **Maria-Maren Linkgreim**, maren@keeljakirjandus.ee
Kirjandusteadus **Brita Melts**, brita@keeljakirjandus.ee
Kultuurilugu, folkloristika **Ott Heinapuu**, ott@keeljakirjandus.ee
Tegevtoimetaja **Tiina Hallik**, tiina@keeljakirjandus.ee
Tehniline toimetaja **Astrid Värvi**, astrid@keeljakirjandus.ee

Toimetuse

aadress: **Kohtu 6, 10130 Tallinn**
telefon: **6449 126** (üldnumber), **6449 228** (peatoimetaja)
e-post: **kk@keeljakirjandus.ee**

www.keeljakirjandus.ee

Keelt ja Kirjandust on võimalik tellida
Express Posti kaudu telefonil 6177 717
või võrguaadressil **<https://tellimine.ee>**.
Värsket üksiknumbrit saab posti teel osta
Lehepunkti kaudu võrguaadressil **<https://sirvi.eu>**.

Ajakiri kuulub Euroopa Teadusfondi ja Norra Teadusandmete Keskuse registrisse ERIH PLUS, andmebaasidesse EBSCO, Linguistics & Language Behavior Abstracts (LLBA, ProQuest), MLA International Bibliography (Modern Language Association), Scopus (Elsevier) ja Ulrich's Periodicals Directory, digitaalarhiividesse CEEOL (Central and Eastern European Online Library) ja DIGAR (Eesti Rahvusraamatukogu) ning Alalise Rahvusvahelise Lingvistide Komitee valikbibliograafiasse „Linguistic Bibliography“.

Ajakiri ilmub Eesti riigi ja Eesti Kultuurkapitali toetusel.
Trükk: Trükikoda Pakett, Laki 17, 12915 Tallinn.
Kujundanud Kalle Toompere
Resümeeid tõlkinud Helen Pruul

© Keel ja Kirjandus®, SA Kultuurileht

ISSN 0131-1441
e-ISSN 2346-6014
DOI 10.54013/kk1958

Keel ja Kirjandus

EESTI TEADUSTE
AKADEEMIA JA
EESTI KIRJANIKE LIIDU
AJAKIRI

LXVI AASTAKÄIK

6
2023

SISUKORD

ARTIKLID

IGOR KOTJUH. **Tõrked Eesti venekeelse kirjanduse omaks tunnistamisel 1918–1940.**

Igor Severjanini juhtum 555

LIINA SAARLO. **Need teised laulikud. Regilaulutraditsiooni vähem aktiivsetest**

osalistest 575

MARJA KALLASMAA. **Märkusi talunimede vanusest Audru näitel** 595

SÕNA

LEMBIT VABA. **(raie)lank** peegeldab aega ja selle lugu 605

INTERVJUU

KARL PAJUSALU, LIINA LINDSTRÖM. **Küsimisi eesti keelest ja keeltest. Karl ja Liina**

vestlevad juubelite jm imelike asjade puhul 612

RAAMATUID

SAARA LOTTA LINNO. **Pilk vastuolulisele Wimbergile Buratino-põlvkonnast** 617

KRISTIINA ROSS. **Ei saa lühidalt mitte piisavalt kirjeldada** 621

AADO LINTROP. **Dateeritud usund** 629

ELO-HANNA SELJAMAA. **Identiteet, ajalugu ja mälutöö ajaloolisel Ingerimaal** 633

RENATE PAJUSALU. **Uurimus laste keelest ja kasvukeskkonnast** 637

Lühidalt 640

RINGVAADE

OTT HEINAPUU. **Kirjandus ja keel kuuluvad Eesti kultuuripärandi keskmesse.**

Kultuuriministeerium esitles pärandibaromeetrit 642

Lühikroonika 646

CONTENT

ARTICLES

IGOR KOTJUH. Barriers to the acceptance of Estonian Russian-language literature in 1918–1940: The case of Igor Severyanin	555
LIINA SAARLO. The other singers: The less active representatives of the runo song tradition	575
MARJA KALLASMAA. Remarks on the age of farm names on the example of Audru	595

WORDS

LEMBIT VABA. (raie)lank 'cutting area' as a reflection of time and history	605
---	-----

INTERVJU

KARL PAJUSALU, LIINA LINDSTRÖM. Interrogations on the Estonian language(s): Karl and Liina in conversation on the occasion of jubilee birthdays and other oddities	612
---	-----

BOOKS

SAARA LOTTA LINNO. The controversial Wimberg through the eyes of Generation Buratino (Wimberg. Just praegu. Tallinn: J&U, 2021; Wimberg. Enne kui. Tallinn: J&U, 2022)	617
KRISTIINA ROSS. A brief description cannot but fall short. (Balthasar Russow, Liivimaa provintsi kroonika. Translation and commentary by Jüri Kivimäe. Tallinn: Tänapäev, 2022) ...	621
AADO LINTROP. Dated religion (Tõnno Jonuks. Eesti muinasusundid. Tallinn: Postimees, 2022)	629
ELO-HANNA SELJAMAA. Identity, history and memory work in historic Ingria (Ingerimaa mälupaigad: järjepidevus ja katkestus. Ingrian Memory Sites: Continuity and Discontinuity. Eesti Akadeemilise Ingerimaa Seltsi ja Eesti Rahvusraamatukogu toimetised 1. Compiled by Piret Lotman, Taisto-Kalevi Raudalainen, Ergo-Hart Västrik. Eesti Akadeemiline Ingerimaa Selts, Eesti Rahvusraamatukogu, 2022)	633
RENATE PAJUSALU. A study of children's language and environment (Andra Kütt. 5–8-aastaste eesti laste keeleline areng ja selle seos keelelise kasvukeskkonnaga. (Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 76.) Tallinn: Tallinna Ülikool, 2023)	637
Annotations	640

REVIEW

OTT HEINAPUU. Literature and language belong to the core of Estonian heritage: The Ministry of Culture launches a heritage barometer	642
Short chronicles	646

TEKSTIS KASUTATUD LÜHENDEID:

EKA = Eesti Kunstiakadeemia; EKM = Eesti Kirjandusmuuseum; f = fond; m = mapp; TLÜ = Tallinna Ülikool; TÜ = Tartu Ülikool; UTKK = Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus; VSDT(b)P = Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Tööliste (bolševike) Partei.

KEELED:

ingl = inglise; sm = soome; vn = vene.

Tõrked Eesti venekeelse kirjanduse omaks tunnistamisel 1918–1940

Igor Severjanini juhtum

IGOR KOTJUH

Kuhu paigutub Eestis kirjutatud venekeelne kirjandus, olgu luule või proosa – on see eesti või vene kirjandus? See on ajalooliste juurtega küsimus: niisuguseid tekste avaldati juba vast loodud Eesti Vabariigis. Sarnaselt küsib Cornelius Hasselblatt (2008: 29): „[---] Eesti kirjandusteadust käsitledes tuleb konstateerida, et üheks ülesandeks on oma uurimisobjekti määratlemine. Mida me käsitleme E/eesti kirjandusena?” XXI sajandi üksmeelne arusaam liigub selle poole, et Eestis loodud venekeelne sõnakunst on eesti kirjanduse osa. See kehtib tänapäeva autorite kohta: nad esindavad Eestit välismaal (vt Selgusid kirjanikud... 2018), nende teosed ilmuvad nii eesti- kui ka võõrkeelsetes eesti kirjanduse antoloogiates (nt Eesti novell 2022; Meelestik 2022), nende looming on jõudnud gümnaasiumi õpikutesse (vt Undo 2017).

Ent kuidas on selliste ilukirjanduslike tekstidega, mis olid loodud Eestis vene keeles perioodil 1918–1940? Eeltoodud arusaama alusel peaksid needki tekstid kuuluma Eesti kirjanduslukku. Samas on nii vanematest kui ka uuematest antoloogiatest, õpikutest, kirjandusloolistest ülevaadetest tolleaegsete venekeelsete autorite looming enamasti välja jäetud. See omakorda esitab mõnevõrra moonutatud pildi Eesti kirjandusloost, nagu Eestis poleks tollal olnud venekeelset elanikkonda või selles keeles kirjutavaid andekaid autoreid. Näiteks ei sisalda neljaköiteline „Sõnarine. Eesti luule antoloogia” (koost Karl Muru, 1989–1995, kokku üle 2500 lehekülje) ega „Eesti kalaluule antoloogia” (koost Vladislav Koržets, 2021, üle 700 lehekülje) ühtegi Eesti venekeelset autorit. Eriti kahetsusväärne, et kalaluule antoloogiast on välja jäänud Igor Severjanin, kes käis tihedalt läbi Siuru liikmetega ning oli tuntud kui hea luuletaja ja kirklik kalamees – ta on kirjutanud kümneid luuletusi kalapüügist Toila kandis.

Artikkel püstitab järgmised hüpoteesid:

1) Eesti venekeelne kirjandus 1918–1940 ei ole saanud selle perioodi eesti kirjanduse osaks, sest selle omaks võtmine on kirjandusuurijate jaoks seotud erinevate kultuurilooliste tõrgetega. Allikakriitilise meetodi (ingl *source criticism*) abil toon esile põhilised tõrked.

2) Igor Severjanini elulugu ja looming annavad alust näha temas eesti kirjanduse esindajat. Tema ajal polnud kasutusel termineid, nagu *integratsioon* ja *identiteet*, ent Severjanini isiklikud ja loomingulised valikud aitavad tagantjärele mõista, et tema jaoks oli oluline elada Eestis, kirjutada luulet kohalikel teemadel, lävida eestikeelsete kolleegidega, olla seotud Eesti riigi- ja kultuuriinstitutsioonidega. Severjanini juhtumit käsitlen identiteediteooria ja Pierre Bourdieu kirjandusvälja mõiste kaudu.

Artikkel arendab edasi mu varasemaid Eesti venekeelse kirjanduse käsitlusi (Kotjuh 2013, 2020; vt ka Kotjuh jt 2022). Oma senistes töödes uurisin Eesti venekeelset kirjandust taasiseseisvunud Eestis, nüüd rakendan väljatöötatud metoodikat varasemale perioodile, st Eesti venekeelsele kirjandusele aastail 1918–1940.

Eesti venekeelse kirjanduse staatus noores Eesti Vabariigis

Ajaloolise teabeallika avastamine võib mõjutada senist ajalookäsitlust, kui uus infokild osutub piisavalt usaldusväärseks. Teabeallikad võivad olla erinevad: dokument, foto, audio- või videosalvestis, sõrmejälj jne. Allikakriitiline meetod aitab keerulise analüütilise protsessi kaudu selgitada välja, mil määral saab arvestada uue infoga. Selleks peab uus teabeallikas vastama teatud kriteeriumitele. Meetodit võib kasutada ka ilukirjanduslike teoste puhul. Eesti kirjanduse loos on puudu Eesti venekeelne kirjandus 1918.–1940. aasta Eesti Vabariigis. Kui uurida allikakriitilise meetodiga tolleaegseid venekeelseid ilukirjandusteoseid, saab välja tuua vastavate tõrgeteni viivad mustrid või toimemehhanismid.

Gilbert Joseph Garraghan (1946: 168) leiab, et ajalooline teabeallikas (siinses mõistes eeskätt Eesti Vabariigis ilmunud venekeelne kirjandusteos) peaks võimaldama uurijal või lugejal vastata kuuele küsimusele:

1. Millal on teabeallikas (sh kirjandusteos) kirjutatud? (Daatum.)
2. Kus on teabeallikas (kirjandusteos) loodud? (Lokalisatsioon.)
3. Kes on teabeallika (kirjandusteose) loonud? (Autorsus.)
4. Mis materjal on teabeallika (kirjandusteose) keskmes? (Analüüs.)
5. Mis oli teabeallika (kirjandusteose) esialgne vorm? (Terviklikkus.)
6. Mille kaudu saab põhjendada või hinnata teabeallika (kirjandusteose) sisu? (Usaldusväärsus.) (See punkt on seotud asjatundliku lugejaga, kes oskab välja tuua kirjandusteose väärtused, hinnata teksti.)

Kirjandusteoseid nende küsimuste kaudu vaadeldes tuleb välja tõsiasi, et eestikeelne teos leiab suhteliselt kiiresti oma koha kirjandusloos ja tekstide hierarhias. Toon siinkohal näiteks vastused ühe eestikeelse teose kohta: „Suudlus lumme” on avaldatud (1) 1924. aastal (2) Tartus, (3) selle autor on Vilmar Adams, (4) raamatu keskmes on lembelüürika, (5) see on luulekogu ja (6) seda arvustasid kaasaegsed kriitikud, kokku 17 arvustust (vt Vask 1925: 92–94).

Siinse artikli seisukohast on oluline, et autor (3. punkt) ja pädev lugeja (6. punkt) oleksid omavahel kontaktis, st elaksid ja tegutseksid samal administratiivsel ja geograafilisel alal ning teose sisu ja keel kõnetaksid lugejat.

Eestikeelsete ja kohalike venekeelsete autorite loomingulisel käekäigul on nii erinevusi kui ka sarnasusi. Tolle aja venekeelsed kirjanikud tulid Eestisse mujalt – see on erinevus. Nõukogude korra kehtestamine tõi kannatusi ka kohalikele venekeelsetele kirjanikele (kes ei jõudnud põgeneda, sai surma või pandi vangi) – see on sarnasus. Need loojad (nagu ka õpetajad, ajakirjanikud, toimetajad ja muu intelligents) olid nõukogude võimu silmis n-ö ohtlikud elemendid, sest venekeelsete haritud inimes-

tena kandsid nad endas ajaloolist mälu, tundsid elu iseseisvunud Eestis. Siiski ei saanud nende autorite loomingust tollal eesti kirjanduse osa.

Järgnevalt toon välja Eesti venekeelsed autorid, nende sünnikohad ja elu-
daatumid.

Valmar Adams (**Peterburi**, 1899–1993), Aleksei Baiov (**Vilno** (Vilnius), 1899–1923), Boriss Pravdin (**Tveri kubermang**, Võšni Volotšok, 1887–1960), Ivan Beljajev (**Dvinsk** (Daugavpils), 1893–1927), Irina Borman (sündis Narva-Jõesuus, kuigi vanemate elu oli alaliselt seotud **Peterburiga**, 1920 kolis Eestisse, 1901–1985), Mihhail Sidorov (**Moskva**, 1893–1960), Nina Rudnikova (**Peterburi**, 1890–1940), Vladimir Guštšik (**Peterburi kubermang**, Strelna, 1892–1947), Vassili Nikiforov-Volgin (**Tveri kubermang**, Markuši küla, 1900–1941), Boriss Svobodin (**Peterburi**, 1878–1942), Pavel Irtel (**Peterburi**, 1896–1979), Karl Geršelman (**Sevastopol**, 1899–1951), Jelizaveta Roos-Bazilevskaja (**Moskva**, 1902–1951), Meta Roos (**Moskva**, 1904–1989), Boriss Nartsissov (**Saratovi kubermang**, Naskaftõmi küla, 1906–1982), Boriss Vilde (**Peterburi kubermang**, Slavjanka jaam, 1908–1942), Boriss Taggo-Novosadov (**Peterburi**, 1907–1945), Juri Ivask (**Moskva**, 1920 opteeritud Eestisse, 1907–1986), Boriss Nazarevski (**Piirissaar**, 1911– surma-aasta teadmata), Boriss Semjonov (**Pihkva**, 1894–1942), Maria Karamzina (**Peterburi**, 1900–1942), Juri Šumakov (**Petrograd**, 1914–1997).

Eeltoodud nimekirjaga seoses toon välja tõrked, miks tolleaegne venekeelne kirjandus ei saanud eesti kirjanduse osaks.

Autorite ajaloolised lähteasjaolused. Ärkamisaeg, Noor-Eesti, Siuru, Eesti Vabariigi sünn – see kõik viis selleni, et iseseisvunud riigis valitses rahvuskultuur ja eesti keel. Eestikeelsed kirjanikud olid armastatud ja nõutud, siia kolinud venekeelsed autorid ei vastanud tolleaegse ühiskonna ootustele. Mõni looja läks siiski eesti keelele üle (Valmar Adams) ning nendest on saanud eesti kirjanduse tunnustatud autorid.

Erinevad loomingulised eesmärgid. Eestikeelsed kirjanikud arendasid lääne modernismi ideid, sellal kui siinsed venekeelsed autorid pidasid oluliseks hõbedase ajastu¹ saavutusi. Nii olid Eesti Vabariigis samal ajal tegusad kaks kirjandustraditsiooni,² mõlemal oma suund ja dünaamika, nagu kaks pöörist.

Eestikeelsed tõlked puudusid. Siinsed venekeelsed autorid otsisid kontakti eesti kolleegidega – näiteks esimene venekeelne kirjandusajakiri Oblaka kutsus eesti- ja venekeelseid kolleege saatma kaastööd –, ent sellest oli vähe. Oli tarvis pingutada ka selle nimel, et tõlkida oma teoseid eesti keelde. Kontaktide ja tõlgete puudumise

¹ Hõbedane ajastu oli ideederohke periood vene luules ajavahemikus u 1880–1925. Nimetus tõukub eelmisest perioodist, kuldsest ajastust (Aleksandr Puškin, Mihhail Lermontov, Jevgeni Baratinski jt) XIX sajandi esimesel kolmandikul (mõne uurija arvates kestis see kauemgi). Hõbedane ajastu hõlmas modernistlikke ja sellele lähedasi suundumusi, mida arendasid andekad luuletajad: Anna Ahmatova, Aleksandr Blok, Andrei Belõi, Ossip Mandelštam, Vladimir Majakovski, Igor Severjanin, Sergei Jessenin jt.

² Sarnane olukord valitses Eesti alal enne iseseisvuse väljakuulutamist, kui siin loodi saksakeelset kirjandust. Liina Lukas (2006: 26) on selle kohta kasutanud väljendit „kahesuguste suhete pinge-väli”.

tulemusel tekkis Eesti venekeelse kirjanduse (enese)piiramine, ahtus, kapseldumine, sumbumine.

Eesti venekeelse kirjanduse areng nõudis aega. Mitmed Eestisse kolinud venekeelsed literaadid vaatlesid Eestit alguses eksootilise põhjamaana ning alles hiljem n-ö täisväärtusliku kodumaana. Selles olukorras on loogiline, et eestikeelsetel kolleegidel puudus huvi tekstide vastu, kus Eestit oli kujutatud pealiskaudselt, kui postkaarti või sündmuste dekoratsiooni. Venekeelsete kirjanike tekstid 1930. aastatest kõnelesid Eesti kohta juba märksa enam kui varasemad katsetused.³

Iseseisva Eesti traagiline lõpp. Saksa ja Nõukogude okupatsioonid, iseseisvuse kaotamine, sõda, küüditamine, vangistamised, surmanuhtlused, nõukogude võim ja ideoloogia, tsensuur – need nähtused ei soodustanud vabariigiaegse venekeelse kirjanduse positiivset retseptsiooni hilisemal ajal. Sõnast *vene* sai traagiliste ja eba-meeldivate sündmuste-mälestuste sümbol. Eesti kirjandusteadlastel ei olnud võimalik (tsensuur) ja polnud ka soovi eristada eesti kirjandusloost venekeelseid hääli. Kuigi need hääled rääkisid Eestist ja kogesid Eestis esimeste seas nõukogude võimu repressioone.

Põhjused, miks aastatel 1918–1940 kõnelesid venekeelne autor ja eestikeelne asjatundja Eesti Vabariigis eri keelt nii sõnalisel kui ka ideelisel tasandil, võtab kokku telg: autorsus – sisu – hindaja. Peale selle polnud tollal üldkasutatavad sellised terminid nagu *integratsioon* (esimene riiklik integratsiooniprogramm võeti vastu 2000. aastal) ja (*mitmik*)*identiteet* – see jättis pitsi venekeelsete autorite enesemääratlemisele ja koostööle eesti kolleegidega.

Kui Eesti venekeelne kirjandus 1918–1940 omaette nähtusena köitis suhteliselt vähe kaasaegsete eestikeelsete kirjanike ja kriitikute tähelepanu, siis Igor Severjanini puhul oli olukord teistsugune.

Igor Severjanini elulugu ja uurimine

Igor Severjanin (kodanikunimega Igor Vassiljevitš Lotarjov, 4. (16.) mai 1887 Peterburi – 20. detsember 1941 Tallinn) on kirjutanud luuletusi, proosapalu ja publitsistikat Venemaal, Eestis ja muudes Euroopa riikides. Autor oli külastanud Eestit alates 1912. aastast, suvitades teiste Venemaa humanitaaride eeskujul Toilas, kus oli suhteliselt odav ja rahulik elu, samuti ilus loodus.⁴ 1918. aasta jaanuaris otsustas 30-aastane luuletaja kolida pikemaks ajaks Eestisse, et elada üle ärevad ajad sünnilinnas ning hoolitseda Petrogradist⁵ Toilasse kolinud haige ema eest.⁶ Sealt suundus ta 1918. aasta veebruari keskel luulevõistlusele Moskvast, kust saabus sama aasta

³ Sedasama on märgata ka taasiseseisvunud Eestis: nullindatel loodud tekstid kõnelevad elust Eestis märksa enam kui 1990-ndatel loodud.

⁴ Toilas suvitas ka eesti kirjandusrahvas, näteks Siuru autorid (vt Parve 1995: 41–42).

⁵ Peterburi kandis Petrogradi nime 1914. aasta augustist kuni 1924. aasta jaanuarini.

⁶ Selle põhjuse toob oma memuaarides Jüri Šumakov (nt 1997), kes tundis luuletajat isiklikult.

märtsis tagasi tiitliga „Poeetide kuningas” (vn *король поэтов*).⁷ Luuletaja äraoleku ajal Eesti iseseisvus, mis tähendas muutust ka Severjanini staatuses: suvitajast sai olude sunnil emigrant, praktiline elukorralduslik otsus muutus sotsiaal-poliitiliseks žestiks.

Kolimine tähendas Severjanini jaoks muidki muudatusi loomingulises ja argielulises plaanis. Petrogradis oli Severjanin olnud kuulus nn salongi- ja estraadiluuletaja, kes epateeris publikut väljamõeldud ja võõrkeelsete sõnade ning kodanliku ja dekadentliku sisuga. Tal oli huugav hääl, bariton, karismaatiline esinemismaneer, artisti ja kultuurikorraldaja anne, tänu millele „Ananassid šampanjas” ja teised modernistlikud (futuristlikud) luuletused läksid n-ö kaubaks: luulekogude tiraažid küündisid tuhandetesse⁸ ja kontsert-turneed toimusid üle Venemaa.⁹

Eestisse kolimine tõi esile Severjanini loomuse teise poole: loodust nautlev introvert ja suur kalamees. 1921. aasta oli Severjanini jaoks tähelepanuväärne: märtsis pöördus ta siseministri poole, et loobuda Vene kodakondsusest ja saada Eesti kodanikuks, ning sama aasta septembris saigi Severjanin Eesti Vabariigi kodanikuks. Veidi hiljem, novembris, suri luuletaja ema, kes maeti Toilasse, ning detsembris abiellus Severjanin noore poetessi, eestlanna Felissa Kruudiga (1902–1957), kes toetas meest ta luuletamises ja loodusretkedel.¹⁰ Sellel perioodil eemaldus Severjanini poeetika järjest enam veiderdavast sõnakasutusest, mille asemele sügenes mõtisklev ja Eesti loodust ülistav luule. Severjaninil tekkis eestikeelsete literaatidega tihe kontakt, mis rikastas mõlemat poolt. Järjepidevalt hakkas ta tõlkima eesti luulet.¹¹

Severjanin jätkas oma luuletuste kontsert-kavade esitamist Eestis ja hiljem ka mujal Euroopas. Eesti kodanikuna viibis ta nädalate ja kuude kaupa välismaal, kaasesinejaks Felissa Kruut ja publikuks Vene emigrandid Euroopas.¹²

Eestisse kolimise järel ei otsinud Severjanin tagasiteed Venemaale. Alates 1935. aastast oli luuletajal loominguline kriis, mida võimendas lahkumine abikaasast. Ta uueks elukaaslaseks sai vene ja prantsuse keele õpetaja Vera Korendi (Zapolskaja, Koreneva; 1903–1990) (Ponomarjova 2016). Vaesus, oskamatus lahendada argielu probleeme, tõsised tervisehäda (kopsude ja südamega) lühendasid luuletaja elu.

⁷ Üritus nimega „Luuletajate pidustused” toimus 14. (27.) veebruaril 1918 Moskva polütehnilises muuseumis. Igor Severjanin tuli võitjaks, teise koha sai Vladimir Majakovski, kolmanda Konstantin Balmont.

⁸ Mihhail Petrovi andmetel ilmus ajavahemikus 1913–1918 Igor Severjanini debüütkogust („Громокопийный кубок”, 1913) 10 trükki, kogutiraaž ligi 30 000 eksemplari (vt Severjanini bibliograafia 1999).

⁹ Severjanini selle perioodi publiku ette ilmunist (käitumist ja väljanägemist) on käsitlenud Viktoria Nikultseva (2021).

¹⁰ Felissa Kruudist on lähemalt kirjutanud Rein Kruus (1986). Samuti on tähelepanuväärne usutus Felissaga 1937. aastast (vt Kaljumäe 1978).

¹¹ Tõlked ilmusid perioodikas ja raamatutena: eesti luule antoloogia („Поэты Эстонии”, Tartu, 1928), Henrik Visnapuu kaks raamatut („Amores”, Moskva, 1922, ja „Полевая фиалка”, Narva, 1939), Aleksis Ranniti kaks raamatut („В оконном переплете”, Tallinn, 1938, ja „Via Dolorosa”, Stockholm, 1940) ning Marie Underi luulekogu („Предцветенье”, Tallinn, 1937).

¹² Petrov tuvastas Severjanini esinemisi järgmiselt: Eestis 60 korda (!), Jugoslaavias 28, Lätis 22, Bulgaarias 17, Poolas 17, Rumeenias 9, Saksamaal 5, Leedus 3, Soomes 3, Prantsusmaal 2, Danzigis 2, Tšehhoslovakkias 1 (vt Severjanini kontsertkroonika 2002).

Väga haigena väljendas Severjanin soovi surra Toilas või Venemaal, kuid ta suri 54-aastaselt Tallinnas ning on maetud Siselinna kalmistule.

Severjanini elulugu ja loomingut on uuritud lünklikult. Uurijad Venemaal on käsitlenud Severjanini tegevust eelkõige enne Eestisse kolimist: luuletaja elu ja looming Eestis on nende jaoks jäänud kaugeks, võõraks ja arusaamatuks. Eesti filoloogid on Severjaninit vaadelnud üldiselt harva, ent põhjus on teine: luuletaja elas küll Eestis, kuid kirjutas vene keeles.

Severjanini uurija peaks igal juhul valdama eesti ja vene keelt, mõistma Eesti ja Venemaa XX sajandi esimese poole ühiskondlikke arenguid ning tollast eesti ja vene kirjandust. Sellistele nõudmistele vastavad tavaliselt Eestis elavad spetsialistid: vene keele oskusega eesti kirjandusteadlased ja eesti keele oskusega vene kirjandusteadlased.

Esimesed tõsisemad katsed teha Severjaninist juttu leidsid aset paarkümmend aastat pärast tema surma, nagu märgib Rein Kruus (1987a: 287): „1963. aastast peale saab juba rääkida tõsisemast kirjandusteaduslikust lähenemisest Severjanini loomebiograafiale.” Luuletaja 100. sünniaastapäeva tähistamiseks toimus 1987. aastal Tšerepovetsis esimene Severjanini loomingut käsitlev konverents, kus ettekandega esines ka Kruus (1987b; vt ka Kruus 1987c). Pärast seda hakati Venemaal järjest rohkem avaldama Severjanini luulet nii perioodikas kui ka raamatutena. Alates 1990-ndatest hakkasid ilmuma Severjanini valikkogud, kuid luuletaja Eesti-perioodi looming on saatesõnades jäetud tavaliselt käsitlemata.

Samuti torkab silma Severjanini väljajäämine eesti kirjandusloost, parimal juhul on teda mainitud kui Visnapuu mõjutajat ja eesti luule tõlkijat (vt Kampmaa 1936: 227–228, 235; EKA 1981: 61, 492; EKA 1984: 43; Annus jt 2001: 247). Traditsiooniliselt on kirjandusloos eesti kirjandust määratletud eesti keele kaudu. Nõukogude Liidus polnud Severjanini looming soositud ideoloogilistel põhjustel. Taasiseseisvunud Eestis on kohane tulla ta luule juurde tagasi.

Senised kirjandusteaduslikud käsitlused Eestis on enamasti tõukunud positivistlikust meetodist. Tähelepanuväärseid uurimusi on avaldanud Rein Kruus (diplomitöö 1982; lisaks üle 20 artikli Severjanini loomingust ja eluloost, vt Balti arhiiv 2006: 395–435), Sergei Issakov (nt 1987; vt ka S. G. Issakovi bibliograafia) ning Galina Ponomarjova (2016). Samuti võib tõsta esile Irina Belobrovtseva ja Aurika Meimre (2015) artiklit, mis uurib vene emigratsiooni fenomeni erinevates riikides, sh Eestis, sama teemat laiendab Meimre (2001) käsitlus Vene valgekaartliku diasporaa missioonist Eestis. Uuematest käsitlustest on väga hea esseistliku teksti avaldanud Jaan Undusk (2017).

Memuaristikast paistavad silma Severjanini Eesti-perioodi kauaaegse sõbra Jüri Šumakovi raamatud ja artiklid eesti ja vene keeles. Eestikeelsetest autoritest on mitu teksti Severjaninist avaldanud luuletaja sõbrad Henrik Visnapuu (nt 1919) ja Valmar Adams (nt essee „Igor Severjanin Eestis”, 1977: 320–327).

Uurimuste vähesuse tõttu haarasid initsiatiivi enda kätte kohalikud akadeemilise ettevalmistuseta kirjandusuurijad, kellest eriti järjekindel on Mihhail Petrov. Nende käsitlused on ebaühtlase tasemega ning enamasti puuduvad viited. Aastatel 1996–2010 anti Eestis välja Igor Severjanini nimelist preemiat. 2002. aastast tegutseb

Tallinnas Igor Severjanini ühing, mille koosseisus on endised ja praegused õpetajad, näitlejad, muusikud.

Välisuurijatest teeb tänuväärset tööd rootslane Bengt Jangfeldt, kes on kogunud materjale Severjanini kohta eraarhiividest ja üritab neid avaldada.

Severjanini „Kogutud teosed” viies köites ilmusid Peterburi kirjastuses Logos 1995.–1996. aastal, koostajateks professorid Vjatšeslav Košel'ov ja Vjatšeslav Sapogov. Uuel sajandil on mitu tähtsat raamatut (Severjanini tekstid ja tekstid Severjaninist) andnud välja Moskva teadlased Veera Terjohhina ja Natalja Šubnikova-Guseva.¹³ Eraldi suunaks on kujunenud Severjanini keeleloome uurimine, millega tegelevad näiteks Viktoria Nikultseva (2008) ja Ljudmila Maljanova (1998).

Luuletajaga seotud suuremad arhiivid asuvad Eesti Kirjandusmuuseumis Tartus (Felissa Kruudi hoitud materjalid: EKM EKLA, f 216) ja Moskvast (Vera Korendi hoitud materjalid: РГАЛИ, фонд 1152).

Igor Severjanini (mitmik)identiteet

Vastukajana Severjanini teisele avalikule esinemisele Eestis, mis toimus Tartus 24. mail 1919, kirjutati Postimehes: „Olgugi, et meie venelastega üle kahe saja aasta ühes elanud, oli see õhtu vist esimene sarnane, kus Eesti ja Vene kirjanduse esitajad sõbralikult koos viibisid” (Hunnius 1919: 2).

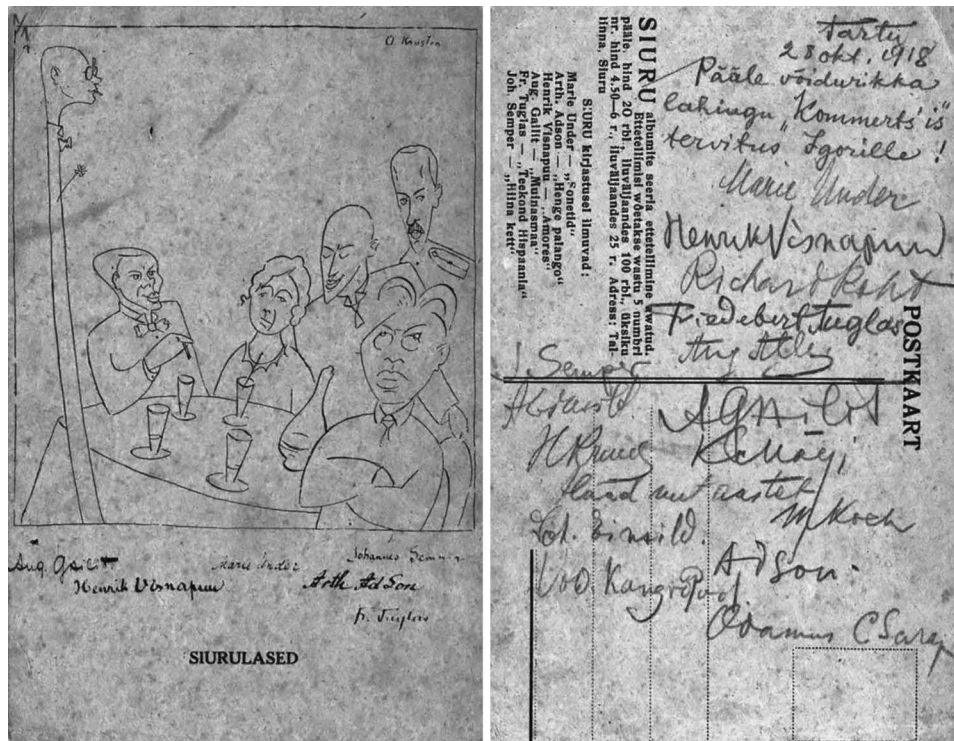
XX sajandi alguses oli kombeks defineerida ennast üheainsa rahvuskultuurilise kuuluvuse kaudu. Hilisemal ajal on kultuuriteoreetikud leidnud, et inimesel võib olla 1+n identiteeti. Sellele osutas ka Aija Sakova (2022), kui kirjutas autori kuulumisest mitmesse kultuuriruumi korraga. Sakova toetus seejuures Homi Bhabha (1994: 53) terminile *kolmas ruum* (ingl *third space*). See on kujundlik asupaik, kus identiteet kujuneb, toetudes eri keeltele ja kultuurilistele nähtustele. Inimese enesemääramine, identiteet, on pidevas muutumises, see rajaneb unikaalsel kontekstil ja on olemuselt – Bhabha määratluse kohaselt – „hübriidne” (Bhabha 1994: 55).

Valmar Adams vahetas keelt, et saada eesti kirjanike hulka, aga Severjanin seda ei teinud, ta jäi Eesti venekeelseks autoriks. Tema püsivad kiindumused olid Eestimaa ja vene keel – need elemendid ta identiteedist moodustasid nn kolmanda ruumi.

See ei tähenda, et ta vältis kontakte etniliste eestlaste ja eesti keelega. Ta käis tihe-
dalt läbi Siuru liikmetega: toimusid ühised esinemised, koosviibimised, vastastiku-
sed külaskäigud ning tõlgiti üksteise loomingut. Näiteks veetis Severjanin 1929. aas-

¹³ Игорь Северянин, Громокипящий кубок. Ананасы в шампанском. Соловей. Классические розы. Изд. подготовили В. Терёхина, Н. Шубникова-Гусева. Москва: Наука, 2004; Игорь Северянин, Царственный паяц: Автобиографические материалы. Письма. Критика. Вступ. статья, сост. и коммент. В. Н. Терёхиной и Н. И. Шубниковой-Гусевой. Санкт-Петербург: Росток, 2005; Игорь Северянин глазами современников. Вступ. статья, сост. и коммент. В. Н. Терёхиной и Н. И. Шубниковой-Гусевой. Санкт-Петербург: Полиграф, 2009; Игорь Северянин. Я – гений. Сборник. Вступ. статья, сост. и коммент. В. Н. Терёхиной и Н. И. Шубниковой-Гусевой. Санкт-Петербург: Росток, 2013; В. Н. Терехина, Н. И. Шубникова-Гусева, „За струнной изгородью лиры...” Научная биография Игоря Северянина. Москва: Институт мировой литературы им. А. М. Горького Российской академии наук, 2015.

tal kaks nädalat Henrik Visnapuu talus Luunjas ja Visnapuu saatis oma naise 1932. aastal samuti kaheks nädalaks Severjaninile juurde Toilasse (Severjanin 1996: 98, 235, 242). Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist tuleb välja, et Visnapuu ja Adams kinkisid oma raamatuid nii Severjaninile kui ka tema abikaasale Felissale. Samuti on kirjandusmuuseumis hoiul siurulaste postkaart Severjaninile, saadetud 28. oktoobril 1918, pöördel on eestikeelsed tervitussõnad ja autogrammid: Marie Under, Henrik Visnapuu, Friedebert Tuglas, August Alle jt (EKM EKLA, f 216, m 2:9).

Siurulaste postkaart Igor Severjaninile 28. X 1918 (EKM EKLA, f 216, m 2:9).

Severjanin mõjutas oluliselt siurulaste loomingut: kevade ülistamine, suured luulekontserdid, sõna *poes* kasutamine. Näiteks Visnapuu nimetas „[o]ma varasemate kogude luuletusi [...] Severjanini eeskujul järjekindlalt *poesideks*, rõhutada, et tavalise lugemise asemel nõuavad nad otse leelotavat skandeerimist” (EKA 1981: 249; vrd Kivikas 1921: 44). Samuti on Visnapuu laenanud vene modernistide, eriti Severjanini sõnavarast ja poeetilisest tehnikast „futuristliku raamistuse oma „Hõbedaste kuljuste” (1920) jõhkralt sensuaalsetele värssidele” (EKA 1981: 250) ning „Kirjad Ingile” on „kirjutet tugeva Severjaanini sugestiooni all” (Kivikas 1921: 51), nagu täheldas hiljem ka Undusk (2017: 4–6): Visnapuu krestomaatiline rida „see aasta tuleb kevad teisiti” on laen Severjanini luuletusest „Õnne poees”: „Но в этот год – весна совсем иная...” Läbikäimise näiteks on ka luuletaja koduraamatukogu.

Severjanini arhiiv koos talle kuulunud raamatutega on osaliselt Tartus ja osaliselt Moskvast. Kirjandusmuuseumis on hoiul 38 eestikeelset raamatut luuletaja isiklikust kogust, paljud eksemplarid on autogrammidega. Eesti kirjanikud on pöördunud Severjanini kui sõbra, kolleegi või juhendaja poole, seda nii eesti kui ka vene keeles.

John Charles Turneri (1982) enesekategoriseerimise teooria kirjeldab, kuidas inimesed erinevuste ja sarnasuste tajumise alusel rühmitavad end eeskätt väliste joonte järgi. Nagu mainitud, olid Adamsi ja Severjanini loomingulised (keelelised) valikud erinevad. Kuid Severjaninil oli sarnasusi teiste kaasaegsete autoritega – nendega, kelle jaoks olid olulised nii geograafiline (Eestiga seotud) kuuluvus kui ka emakeel (vene keele ja kultuuriga seotud enesetaju).

Severjanini kohta on rohkesti eluloolisi ja loomingulisi vihjeid, mis kinnitavad, et luuletajale oli tähtis olla seotud Eestiga. Suurema osa oma Eesti-perioodist tundis Severjanin materiaalselt puudust. Mälestustest tuleb välja, et raha teenimiseks ta esines, avaldas raamatuid ja püüdis kala. Samuti pöördus ta rahapalvetega sõprade ja tuttavate poole. Oma viletsat elu on luuletaja kirjeldanud Rootsis elavale Augusta Baranovale saadetud kirjaades aastail 1916–1938. Pidev enese alandamine ja raha küsimine mõjus, sõbranna aitas luuletajat ja ta peret materiaalselt ligi 20 aastat. Severjanini kirjad Baranovale on ilmunud raamatuna (vt Severjanin 1988) ja selle põhjal saab järeldada, et luuletaja otsis pidevalt raha eesmärgiga jääda Eestisse.

Loomingulase faktina võib välja tuua asjaolu, et mitme Severjanini raamatu ja luuletuse pealkirjas on eesti sõnad, samuti leidub tema luuletustes kümneid eesti-keelseid sõnu, mis vahel riimuvad venekeelsetega. Pole teada, kui palju ja kui hästi oskas Severjanin eesti keelt, aktiivselt või passiivselt, kuid selge on, et võõras keel tema jaoks polnud. Nii ei olnud tema looming ei puhas vene ega eesti kirjandus, vaid see laiendas mõlemat kirjandust: üks autor eksisteeris korraga kahes kultuuriruumis, mille põhjal sündis n-ö kolmas kultuuriruum.

Igor Severjanin eesti kirjandusväljal

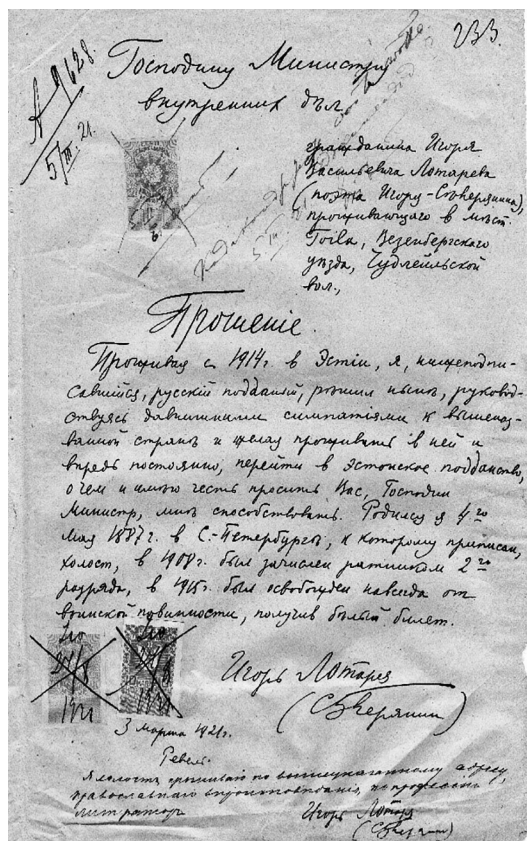
Esimene rida Severjanini luuletuses „Sekstiin VI” on: „Эстония, страна моя вторая” (Severjanin 1920: 87), st „Eestimaa, mu teine riik”.

Pierre Bourdieu (1992) on käsitlenud kirjanduse toimimist riigi ja institutsioonide kaudu, millest tekib kirjandusväli. Kirjaniku amet on üksildane, ent teoste ilmunemiseks on tarvis süsteemi, kus löövad kaasa kirjastused, toimetajad, raamatu-kauplejad, lugejad jne. Süsteem valib autoreid, aga ka autor loob oma valikute kaudu endale sobiva süsteemi. Autori oskuse valikuid teha ja vastuvõtlikkuse sotsiaalsetele protsessidele on Bourdieu tähistanud terminiga *habitus*. Niisiis kohtuvad kirjandusväljal ühelt poolt ühiskondlikud positsioonid ja teiselt poolt individuaalsed harjumused ja tajud (Bourdieu 1992: 366).

Kirjandusvälja teooria abil saab välja tuua, kuidas Severjaninit omaaegses kultuurisituatsioonis vastu võeti ning mis olid tema põhimõttelised valikud ja otsused. See võimaldab teha järeldusi selle kohta, mil määral oli ta osaline Eesti kirjandusprotsessis. Järgmisena toon näiteid Severjanini eluloost ja loomingulisest tegevusest.

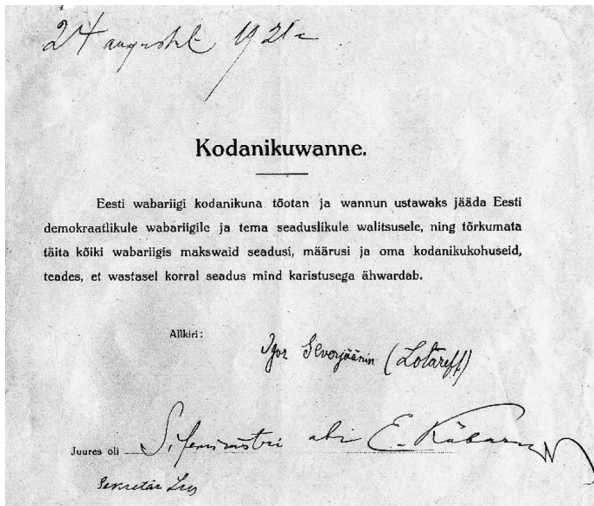
Märksõnadeks on luuletaja seosed Eesti Vabariigi poliitiliste, ühiskondlike ja võimu-organitega.

Severjanini kodakondsus. Igor Severjanin oli Eesti Vabariigi kodanik, kuid kuni viimase ajani oli vähe teada selle saamise kohta. Mõne aasta eest avaldas aga Aleksander Sobolev (2017) sel teemal põhjaliku artikli, samuti on nüüdseks digiteeritud Siseministeeriumi arhiiv ning vajalikud dokumendid on leitavad Rahvusarhiivi digikogust (RA, ERA.14.14.1000). Selle põhjal on teada, et 1921. aasta 3. märtsil pöördus Severjanin venekeelse avaldusega siseministri poole, kus muuseas kirjutas [minu tõlkes – I. K.]: „Olles elanud Eestis 1914. aastast saadik,¹⁴ olen mina, allakirjutanu, Vene kodanik, otsustanud nüüd, juhindudes ammustest sümpaatiatest ülalnimetatud maa vastu ja soovides elada siin ka edaspidi püsivalt, üle tulla Eesti kodakondsusse, millele kaasa aitamist ongi mul au paluda Teilt, Härra Minister.”

Igor Severjanini avaldus siseministrile (RA, ERA.14).

¹⁴ Nagu eespool öeldud, toimus lõplik kolimine siiski 1918. aastal.

Severjanini kodanikuwanne (RA, ERA.14).

Avaldus rahuldati, luuletaja tasus 1000 marka templimaksu ning andis 1921. aasta augusti lõpus kodanikuwande: „Eesti Vabariigi kodanikuna töotan ja vannun ustavaks jääda Eesti demokraatlikule vabariigile [---].” Sama aasta septembris sai Severjaninist Eesti kodanik.

Osalemine Kaitseliidu õppustel. 1921. aasta suvel ilmus Berliinis Severjanini luulekogu „Менестрель: Новейшие поэзы” („Menestrel. Uuemad poeesid”), kus ta muu hulgas kirjeldab lüürilise kangelase osalemist Eesti Vabariigi Kaitseliidu õppustel:

По долгу кайтселита я с ружьем
До четырех утра брожу вдоль хижин,
Расползшихся чудовищным ужом.

„Kaitseliidu teenistuses ma relvaga / Kuni kella neljani hommikul ekslen mööda onne, / Mis valguvad laiali nagu kole nastik.” (Severjanin 1921: 51; minu tõlge – I. K.)

Kuna aastatel 1920–1924 ei tegutsenud Kaitseliit riikliku organisatsioonina, võib järeldada, et Severjanin on kirjeldanud varasemat aega. Luulekogu eksemplarile kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogus on Severjanini käega kirjutatud, et „see köide on valminud Eesti Toilas 1919. aastal”.

Selle kohta, kas Severjanin ka tegelikult kuulus aastail 1918–1919 Kaitseliidu Viru malevasse, on keeruline tõendeid leida, sest Kaitseliidu arhiiv hävis Tallinna pommitamise ajal 1944. aastal. Saab aga märkida, et Severjanin teadis kaitseorganisatsioonist ning suure tõenäosusega on lüürilise kangelase kogemus autori enda kogemus, sest ta luule on suuresti autobiograafilise kallakuga.

Eesti kirjanduse tutvustaja välismaal. Severjanini abikaasa Felissa Kruut on meenutanud, et üheskoos esitasid nad eesti kirjandust Euroopas palju kordi ja suure eduga (Kaljumäe 1978: 301). Kirjandusmuuseumis on hoiul plakatid Severjanini

esinemistest Euroopa riikides ning kavalehel seisab, et peale oma loomingu esitab autor ka enda tehtud eesti kirjanduse tõlkeid (EKM EKLA, f 216, m 5:1). Felissa luges samu luuletusi algupäranditena. Üritused olid suunatud vene emigrantidele, kusjuures „slaavi maades (Bulgaaria jm.), kus nad kõige sagedamini esinenud, ei olegi eesti luule nii võõras, nagu mõned arvavad” (Kaljumäe 1978: 301).

„[---] Pole juhtunud üks kord, vaid kümneid kordi, kus kuulajad on sattunud luuletusist suurde vaimustusse. Ning siis just on tulnud kuulajaid rahuldada eestikeelse teksti ettekandmisega, et näidata, kui ilusasti kõlab see keel. Eesti luulest on ette kantud peamiselt Underi ja Visnapuu laule.” (Kaljumäe 1978: 301)

Seejuures olid naisel seljas eesti rahvariided. Severjanin valis abikaasale ka n-ö artistinime: Ariadna Izumrudnaja (tõlkes: smaragdne).

Severjanin ja Eesti Kultuurkapital. Severjanin oli pikalt Eesti Kultuurkapitali stipendiaat: ta sai aastastipendiume kahel ajavahemikul 1926–1931 ja 1937–1940 (Kruus 1986). Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali valitsuse (praeguses mõistes ekspertkomisjoni) jaoks polnud ta n-ö võõras välisautor.

Kirjastamine Eestis. Pärast 1918. aastat ei käinud Severjanin enam kordagi Venemaal. Eestis kirjutas ta mitusada luuletust. Enne kolimist oli ta Venemaal andnud välja kaheksa raamatut. Eestis kirjutas ta veel 16 raamatut, need ilmusid kohalikes kirjastustes või müüs ta avaldamisõigusi välismaale. Sadade luuletuste all on dateering ja kirjutuskoht *Toila*. Eestis kirjastatuna on ilmunud järgmised raamatud:

„Creme des Violettes. Избранные поэмы” (Tartu: Odamees, 1919);

„Pühajõgi. Эстляндские поэмы” (Tartu: Odamees, 1919);

„Вервэна. Поэмы 1918–19 г.г.” (Tartu: Odamees, 1920);

„Колокола собора чувств: Автобиографический роман в 3-х частях” (Tartu: V. Bergman, 1925);

„Роса оранжевого часа: Поэма детства в 3-х частях” (Tartu: V. Bergman, 1925);

„Адриатика. Лирика” (Narva: Narva Kirjastusühisus, 1932).

Severjanini tähtteos „Klassikalised roosid” („Классические розы. Стихи. 1922–30 г.г.”, Belgrad, 1931) oli kirjutatud samuti Eesti-perioodil.

Severjanin eestikeelse meedia fookuses. Eesti perioodilistes väljaannetes on kümneid kordi kirjutatud Severjanini loomingulistest saavutustest, nii kriitiliselt kui ka ülistavalt, tema uutest raamatutest või autorist üldiselt. Ta oli eestikeelsele auditooriumile tuttav isik ja mõnikord kirjutati ajalehes temast terve lehekülje ulatuses.

Severjanin ja turvaline elu Eestis. Väidetavalt oli Severjanin kuni 19. juunini 1939 esinenud avalikult 301 korda (Severjanini kontsertkroonika 2002). Nendest 135 esinemist olid toimunud Venemaal aastatel 1910–1918, pärast 1918. aastat oli 59 esinemist Eestis ning 107 välismaal.

Mis toimus Venemaal pärast 1918. aastat? 1924. aastani kestis seal punane terror, st VSDT(b)P KK ja rahvakomissaride nõukogu väljakuulutatud hirmutamise ja bolševikevastaste hävitamise riiklik poliitika. Tuhanded said hukka, nende seas

Severjanini põlvkonnakaaslase Anna Ahmatova esimene abikaasa, luuletaja Nikolai Gumiljov (1886–1921).

1937.–1938. aastal tähistas Severjanin 50 aasta juubelit, Eestis ilmusid sel puhul eesti- ja venekeelsed artiklid, kuid samal ajal oli Venemaal Stalini sisepoliitiline puhastus: arreteerimised, pikaajalised vangistamised ja mahalaskmised. Kaasaegsed kirjanikud olid represseeritud ning mõni kaotanud elu: Nikolai Zabolotski, Daniil Harms, Aleksandr Vvedenski. Nii oli Eesti Severjanini pelgupaik, mis päästis ta elu ning võimaldas tal end loominguliselt teostada.

Kontakt võimuesindajaga. 14. märtsil 1940 tähistas Severjanin 35 aasta möödumist loometöö algusest. Sel puhul toimus Mustpeade majas suur kirjandusõhtu, kuhu oli tulnud ligi pool tuhat inimest. Nii eesti- kui ka venekeelsetes ajalehtedes kirjutati, et president Konstantin Päts kinkis luuletajale 400 krooni. Severjanin (1940) tänas „sügavalt austatud presidenti heldekäelise kingituse eest”. Igor Severjanin oli Eesti kirjandusväljal vägagi nähtav.

Eeltoodu põhjal võib järeldada, et Severjanin oli tihedalt seotud Eestiga – formaalselt (enda initsiatiivil taotletud ja saadud kodakondsus), kultuuripoliitiliselt (kultuurkapitali stipendiaat), loominguliselt (tekstid olid kirjutatud ja kirjastatud Eestis). Samuti oli ta autoriteetne persoon eestikeelses meedias ja võimu silmis (president Pätsi tunnustus). Siiski ei käsitletud teda eesti kirjanduses osalejana ja seda eespool toodud tõrgete tõttu. Ehk võimaldab praegune aeg, kui mitmikidentiteet on eesti kirjanduse seisukohalt saanud tavapäraseks mõisteks (nüüdisaegsete kohalike venekeelsete kirjanike puhul), ümber hinnata Eesti Vabariigis tegutsenud venekeelsete autorite staatust.

Levinud etteheited Severjaninile

Severjaninile on pahaks pandud kahte tõika: ta ei osanud eesti keelt ja enne oma surma avaldas ta kaks luuletust nõukogude korra toetuseks.

Severjanini kaasaegsed märkisidki,¹⁵ et Severjanin ei osanud eesti keelt. Seda tunnistab luuletaja ka ise kirjades erinevatele korrespondentidele, näiteks Baranovale 4. aprillil 1923: „Nende Eestis elatud aastate jooksul ma tõlkisin eesti keelest 3 raamatut, seejuures oskamata eesti keelt. Lähtusin üksnes rütmist, riimidest ja vaistust; proosas, sõnasõnaliselt, tõlkis mu naine ja autorid ise.” (Severjanin 1988: 37)

Kirjandusüldsus teadis, et 1928. aastal Tartus ilmunud eesti luule antoloogia („Поэты Эстонии: Антология за сто лет. (1803–1902)”), mille tõlkijaks on märgitud ainult Severjanin, oli tegelikult tõlgitud koos Felissa Kruudiga. Ajakirjaniku küsimusele, kas „[p]eab oskama hästi eesti keelt, et tõlkida luulet”, vastas Kruut: „Jaa, kuid ega Severjanin eesti keelt ei oskagi. [---] Nojaa, mina olen see, kes tal tõlgib. See

¹⁵ Näiteks on kirjutanud Šumakov (1985: 90): „Severjaninil ei olnud keelte peale annet, küllap oleks ta oma reisidel nii mõnigi kord hätta jäänud, kui kaasas poleks olnud Felissat, kes peale eesti ja vene keele valdas korralikult ka saksa ja prantsuse keelt. Severjanin ei õppinud isegi eesti keelt ära ja suurem osa tema eesti luule tõlkeist valmis Felissa abiga.”

on ikka nii olnud. Mina p a n e n ümber, tema annab vormi, nõnda nagu tarvis.” (Kaljumäe 1978: 301)¹⁶

Siiski nagu eespool osutasin, oskas Severjanin eesti keelt mõningal määral. Sama on märkinud Adams (1977: 326): „Olemasolevaid andmeid kokku võttes jõuame otsusele: Severjaninil oli küllaldane p a s s i v n e eesti keele oskus, et luuletuste tekstist üldjoontes aru saada. Aga tal puudusid eesti luule mõistmiseks kindlasti vajalikud nn. tekstivälised komponendid, eriti arusaamine eesti rahva arengukäigust ja ühe või teise poeedi loomingu üldilmest.”

Kuigi Severjanin ise kirjutas irooniliselt ja naljaga pooleks, et ta ei oska eesti keelt üldse, on ta siin-seal väitnud ka vastupidist. Näiteks 1929. aastaga dateeritud autobiograafilise luuletuse „Стихи октябрьского заката” („Oktoobri loojangu värsid”) esimesest värsist tuleb välja, et ta töötas tõsiselt tõlke kallal ja oskas rääkida tõlgitud teosest:

Ты чутко читала Сергея Волконского
На синей тахте у стены голубой.
Я только что кончил работу с эстонского,
И мы говорили о книге с тобой.

„Sa lugesid tähelepanelikult Sergei Volkonskit / Sinisel kušetil helesinise seina ääres. / Mina just lõpetasin tõlke eesti keelest, / Ja me rääkisime sinuga raamatust.” (Severjanin 2004: 257; minu tõlge – I. K.)

Kui ta suutis töötada luuletekstidega, siis pidi Toila külarahva lihtne keelgi (poes, tänaval, kalapüügiretkel) olema talle mõistetav. Et ta oskas eesti keelt vähemalt passiivsel tasandil, sellest annab tunnistust eelmainitud tõsiasi, et ta on korduvalt kasutanud luuletuste sees eesti sõnu, seejuures õiges tähenduses ja teades, kus paikneb sõnarõhk, sest kasutatud sõnad asuvad värsiskeemis õigel rõhulisel positsioonil. See polnud ta jaoks püüd jätkata keelemängu, katsetada neologismidega, nagu ta seda tegi enne Eestisse kolimist. Eesti sõnad Severjanini hilisemas loomingus tähendavad eelkõige harjumist siinse eluga, lõplikku kohanemist.

Severjanini ebaõnnestunud luuletused nõukogude korra auks olid kirjutatud 1940. aasta juulis, kõigest mõni kuu pärast ta suurejoonelist esinemist Mustpeade majas sama aasta märtsis. Luuletaja tervis halvenes pidevalt, millest kirjutasid ka ajalehed. Võib oletada, et ta kirjutas kaks nõukogudemeelset luuletust („В наш праздник” – „Meie pühal”, „Привет Союзу” – „Tervitus Liidule”, Severjanin 1990: 260–261) selleks, et jõuda enne surma Venemaale, kus jätta hüvasti seal viibivate lähedastega ning olla sinna maetud. Luuletuse „Meie pühal” puhul on uurijad Jangfeldt ja Kruus (1988: 15) tähendanud Severjanini naiivset „apoliitilist kavalust”. Seal on rida „Me kuuleme imetlevas juminas” („Мы слышим в восторженном гуле”), Stalini ülistamist jne. St pole minavorm, vaid „me kuuleme”. Luuletus „Tervitus Liidule” on aga isiklik ja vahetu, lüüriline kangelane hõiskab: olen uhke ja rõõmus,

¹⁶ See ülestähendus on aastast 1937, kui Severjanin ja Kruut ei elanud enam koos – viidatud vestluses on tunda nukrust ja pettumust, st Kruudi toon ega hinnangud endisele abikaasale polnud neutraalsed.

et Liidu vabariike lõi mu Leningrad. (Selle kohta, kuidas toimetaja „lihtsustas” ja võimendas „Nõukogude pateetikat” Severjanini tollases luules, vt Kuranda, Garkavi 2010.)

Kokkuvõttes ei tähendanud need luuletused Severjanini jaoks uut loomingulist etappi ega parandanud ta elujärge. Undusk (2017: 7) annab Severjanini eluloole karmi hinnangu: „Pagulasloogika osutus Severjanini saatuses lõimumisideoloogiast tugevamaks. Miks ja kuidas see nõnda läks, seda sai enamik siurulasi (Visnapuu, Gailit, Under, Adson) pärast Teist maailmasõda laias maailmas ise oma nahal tunda.” Severjanini loomingu saatust Nõukogude Liidus polnud parem kui nimetatud siurulaste oma. Severjanin suri 1941. aastal, kuid luuletaja vabanes põlu alt alles aastakümnete pärast: 1975. aastal ilmus Moskvast valikkogu ning 1987. aastal toimus esimene tema loomingule pühendatud konverents. Seejärel hakati tema teoseid pidevalt avaldama. Ääremärkusena võib öelda, et sarnane saatust oli Ossip Mandelštamil: esmalt Stalinit kritiseeriv luuletus ja hiljem teda kiitvad tekstid ei säästnud luuletajat arestist ega loomingu keelamisest aastakümneteks.¹⁷ Eestis elamine päästis Severjanini elu, kuid Nõukogude Liidus oli tema looming keelatud.

Kokkuvõte

Eesti Vabariigis reguleerisid mõnda kultuurilist nähtust seadused ja mõni toiming iseenesest. Integratsioonipoliitika oli loomata ja sõnastamata. Kultuuriprotsesside mõistmiseks polnud kasutusel selliseid mõisteid nagu *integratsioon* ja *lõimumine*, *identiteet* ja *enesemääratlus*. Kirjandusteadus võimaldab teatud nähtusi mõtestada alles tagantjärele.

Artikli esimene hüpotees seisnes selles, et Eesti venekeelne kirjandus jäi üldjuhul vabariigiaegsest eesti kirjandusest välja teatud tõrgete tõttu. Tõin neist esile viis: eesti ja kohalikel venekeelsetel literaatidel olid erinevad ajaloolised lähteasendid, samuti erinevad loomingulised eesmärgid, tõlked puudusid, venekeelsete kirjanike kohanemine Eesti eluga nõudis aega, iseseisva Eesti traagiline lõpp tegi kohalikust venekeelsest kirjandusest keelatud teema. Nende tõrgete tõttu ei saanud vabariigiaegne venekeelne kirjandus eesti kirjanduse osaks ei sõdadevahelisel perioodil (sest see kirjandus oli alles kujunemas küpseks nähtuseks) ega nõukogude ajal (sest kommunistlik võim keelas teoste korduistrukid ja uurimise; peale selle ei tahtnud eesti kirjandusteadlased „vene küsimusega” tegeleda traumaatiliste üleelamiste tõttu). Eesti venekeelne kirjandus kui kultuuriline nähtus osutus n-ö ebamugavaks teemaks.

Tollase venekeelse kirjanduse üks kuulsamaid autoreid Igor Severjanin ei pääsenud eesti kirjanduskaanonisse, ühtlasi sai temast aastakümneteks keelatud autor Nõukogude Liidus.

Artikli teine hüpotees kätkes eluloo põhjal esile tulevat enesetaju. Severjaninil oli mitmik- või hübriididentiteet, seda saab täheldada alles aastakümneid pärast tema surma. Homi Bhabhale tuginedes saab öelda, et Severjanin lõi omanäolise

¹⁷ Uusimat uurimust selle kohta vt Morev 2020.

„kolmanda ruumi”: ta sünteesis oma venekeelse loomingu Eesti eluga – mõlemad olid tema jaoks tähtsad, need on ta identiteedi alustalad. Seda võib vaadelda ka John Charles Turneri enesekategoriseerimise teooria raames: erinevatest võimalustest valis Severjanin enesemääratluse välisteks tunnusteks kindla seose Eestiga ja loominguelse väljendumise oma emakeeles.

Pierre Bourdieu kirjandusvälja ja *habitus*e teoreetiline raamistik näitab, et autor ei asu vaakumis, teda n-ö loovad kirjandusprotsessi eri osalised: kriitikud, kirjastused, lugejad jne. Liina Lukas (2006: 32) toob sellekohaseks näiteks ühe pretsedendi eesti kirjandusloost: „Nii jäi tähtsusetuks žestiks Kristian Jaak Petersoni luule 19. sajandi alguses, ning alles 20. sajandi alguse muutuval kirjandusväljal asetati ta kohale, mis kuulub talle kirjandusloos tänini.”

2012. aastal oletasin, et Severjanini looming võib olla käsitletav nii vene (keele tõttu) kui ka eesti kirjanduse (tugev side Eestiga) osana (Kotjuh 2012). 2017. aastal vastas sellele Undusk (2017: 7): „Ja kui Igor Kotjuh veel mõne aasta eest küsis, kas Severjaninil kui vene kirjanikul on tulevikus lootust saada „eesti kirjanduse venekeelseks autoriks”, siis ärgem kiirustagem vastusega. Otsus ei sõltu enam Severjaninist, vaid meie enda edasisest käekäigust.”

Severjanin oli siiski tihedalt põimunud Eestiga eri tasanditel: geograafilisel, institutsionaalsel, kultuurilisel ja poeetilisel. Jah, tänapäeval saab kinnitada, et tal oli mitmikidentiteet, põhimõtteline hoiak kirjutada vene keeles ja olla võimalikult tihedalt seotud Eestiga. Taasiseseisvunud Eestis oleks Severjaninit hinnatud Eesti venekeelse kirjanduse esindajana; tema positsioon oleks võrreldav näiteks Andrei Ivanovi omaga.

„Otsus sõltub meie enda edasisest käekäigust” – mida peaks tähendama see ülal tsiteeritud salapärane fraas? Ehk seda, et võiksid ilmuda Severjanini luule uued eestikeelsed tõlked, tema loomingulist pärandit võiks aktiivselt uurida ning temaga arvestada uute eesti kirjanduse õpikute, leksikonide ja antoloogiate koostamisel. Kui meie elukäik on seotud tänapäeva mitmekultuurilise ühiskonna väärtustega, peaks kujutama eesti kirjanduslugu sõdadevahelisel perioodil koos tollal elanud venekeelsete autoritega. Praegu laiuvad eesti kirjandusloos selle koha peal tühimikud. Nende täitmine tähendaks tõrgete ületamist.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseum (EKM), Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA):

f 216 – Igor Severjanin.

Rahvusarhiiv (RA):

ERA.14 – Siseministeerium 1918–1940.

Российский государственный архив литературы и искусства (РГАЛИ):

фонд 1152 – Северянин Игорь.

KIRJANDUS

- Adams, Valmar 1977.** Vene kirjandus, mu arm. Kirjandusteaduslikke artikleid ja esseesid. Tallinn: Eesti Raamat.
- Annus, Epp; Epner, Luule; Järv, Ants; Olesk, Sirje; Velsker, Mart 2001.** Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri.
- Balti arhiiv 2006** = „Таллинский текст” в русской культуре. Сборник в честь проф. И. З. Белобровцевой – к 60-летию со дня рождения. (Балтийский архив. Русская культура в Прибалтике XI.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Belobrovtsseva, Irina; Meimre, Aurika 2015.** Sõdadevaheline vene emigratsioon suures ilmas ja väikeses Eestis. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, nr 15, lk 28–46. <https://doi.org/10.7592/methis.v12i15.12114>
- Bhabha, Homi 1994.** The Location of Culture. London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre 1992.** Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire. Paris: Seuil.
- Eesti novell 2022.** Koost Maarja Kangro, Urmas Vadi, Johanna Ross, Mart Velsker. Tallinn: MTÜ Eesti Jutt.
- EKA 1981** = Eesti kirjanduse ajalugu. 4. kd, 1. rmt. Aastad 1917–1929. Peatoim Endel Sõgel. Tallinn: Eesti Raamat.
- EKA 1984** = Eesti kirjanduse ajalugu. 4. kd, 2. rmt. Aastad 1930–1940. Peatoim Endel Sõgel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Garraghan, Gilbert J. 1946.** A Guide to Historical Method. New York: Fordham University Press.
- Hasselblatt, Cornelius 2008.** Eesti kirjandusteaduse „Kes? Mis? Kus?”. Hetkeseis. – Keel ja Kirjandus, nr 1–2, lk 28–39.
- Hunnius, Karl 1919.** Teater ja muusika. – Postimees 26. V, lk 2–3.
- Issakov, Sergei 1987.** Eesti Igor Severjanini loomingus. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 395–404.
- Jangfeldt, Kruus 1988** = Введение. – Игорь Северянин, Письма к Августе Барановой. 1916–1938. (Acta Univ. Stockholmiensis; Stockholm Studies in Russian Literature 24.) Составление, подготовка текста, введение и комментарии: Бенгт Янгфельт и Рейн Крюс. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, lk 9–23.
- Kaljumäe, Voldemar 1978.** Üks kauge hommik Pühajõe lauliku kodus. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 301–302.
- Kamppaa, Mihkel 1936.** Eesti kirjandusloo peajooned. Neljas jagu. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- Kivikas, Albert 1921.** Vene mõju Henrik Visnapuu loomingus. – Kirjandus-kunst-teadus. Päevalehe erileht 21. III, nr 6, lk 41–46; 30. III, nr 7, lk 49–52.
- Kotjuh, Igor 2012.** Eesti venekeelne kirjandus: kas osa eesti või vene kirjandusest? – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 134–139. <https://doi.org/10.54013/kk651a4>
- Kotjuh, Igor 2013.** Eesti venekeelse kirjanduse nullindate põlvkond: vastuvõtt ja tõrked omaks tunnistamisel. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, nr 11, lk 64–83. <https://doi.org/10.7592/methis.v8i11.1002>
- Kotjuh, Igor 2020.** Andrei Ivanovi teoste retseptsioon ja Eesti venekeelse kirjanduse identiteedi kujunemine. Magistritöö. Tallinna Ülikool. <https://www.etera.ee/s/ttmB007XCP>

- Kotjuh, Igor; Pilv, Aare; Viires, Piret (koost, toim) 2022.** Isamaa ja emakeele vahel. Etüüde Eesti venekeelsest nüüdiskirjandusest. (Etüüde nüüdiskultuurist 10.) Tallinn: Nüüdiskultuuri uurimise töörühm.
- Kruus 1982** = Рейн Круус, Игорь Северянин в Эстонии 1918–1941. Дипломная работа. Тартуский государственный университет.
- Kruus 1986** = Рейн Круус, Новые данные о жизни и творчестве Игоря Северянина. – Труды по русской и славянской филологии. Литературоведение. Литература и публицистика: Проблемы взаимодействия. (Ученые записки Тартуского государственного университета 683.) Ред. М. Б. Плюханова. Тарту, с. 32–37.
- Kruus, Rein 1987a.** Postuumne Severjanin. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 285–297.
- Kruus 1987b** = Рейн Круус, Об „эстонском” периоде Игоря Северянина; Жизнь и творчество Игоря Северянина: Материалы к историографии темы. – О Игоре Северяnine. Тезисы докладов научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Игоря Северянина. Череповец, апрель 1987. Череповец, с. 11–14, 70–74.
- Kruus, Rein 1987c.** Eesti ja Igor Severjanin. – Looming, nr 5, lk 682–686.
- Kuranda, Garkavi 2010** = Елена Куранда, Сергей Гаркави, Стихотворения Игоря Северянина 1939–1941 годов: к вопросу текстологии и истории публикации. – Toronto Slavic Quarterly, nr 34, lk 189–202. http://sites.utoronto.ca/tsq/34/tsq34_kuranda_and_garkavi.pdf
- Lukas, Liina 2006.** Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918. (Collegium litterarum 20.) Tartu–Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus; Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakond.
- Maljanova 1998** = Людмила Владимировна Малянова, Функционально-стилистическое исследование языка русской литературы серебряного века. Поэтические неологизмы Игоря Северянина. Автореферат диссертации. Самара: Самарский государственный педагогический университет.
- Meelestik.** Antologija sodobne estonske književnosti. (Antologije Vilencie.) Toim Julija Potrč Šavli, Kätlin Kaldmaa. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2022.
- Meimre, Aurika 2001.** Vene valgekaartliku diaspora missioon Eestis – null-dialoogi juhtum. – Kultuuride dialoog = Dialogue of Cultures = Диалог культур. (Acta Universitatis Scientiarum Socialium et Artis Educandi Tallinnensis. A, Humaniora = Tallinna Pedagoogikaülikooli toimetised. A, Humaniora = Proceedings of the Tallinn University of Social and Educational Sciences. A, Humaniora 20.) Toim Aili Aarelaid. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, lk 71–79.
- Morev 2020** = Глеб Морев, Поэт и Царь. Из истории русской культурной мифологии. Мандельштам, Пастернак, Бродский. Москва: Новое издательство.
- Nikultseva 2008** = В. В. Никульцева, Словарь неологизмов Игоря Северянина. Под ред. проф. В. В. Лопатина. Москва: Азбуковник.
- Nikultseva 2021** = В. В. Никульцева, Эстетизм или эгоцентризм? (К вопросу об «уайльдвской» маске Игоря-Северянина). – Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 7, Литературоведение, №3, с. 69–81. <https://cyberleninka.ru/article/n/estetizm-ili-egotsentrizm-k-voprosu-ob-uayldovskoy-maske-igorya-severyanina>

Parve, Ralf 1995. Jäakfakte (III). – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 41–44.

Ponomarjova 2016 = Галина Пономарева, К биографии гражданской жены Игоря Северянина В. Б. Коренди. – Культура русской диаспоры: судьбы и тексты эмиграции. (Russian Culture in Europe 13.) Ред. Александр Данилевский, Сергей Доценко, Федор Поляков. Vienna: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, lk 77–88.

S. G. Issakovi bibliograafia. https://estorussica.ut.ee/isakov_cv.htm

Sakova, Aija 2022. Eestivene kirjanduse rahvusülene või mitmerahvuseline subjekt: Igor Kotjuhi juhtum. – Isamaa ja emakeele vahel. Etüüde Eesti venekeelsest nüüdiskirjandusest. (Etüüde nüüdiskultuurist 10.) Koost, toim Igor Kotjuh, Aare Pilv, Piret Viires. Tallinn: Nüüdiskultuuri uurimise töörühm, lk 120–127.

Selgusid kirjanikud, kes esindavad Eestit Londonis. – Postimees 18. I 2018. <https://kultuur.postimees.ee/4379583/>

Severjanin 1920 = Игорь Северянин, Вербэна. Юрьевъ: Одамесь.

Severjanin 1921 = Игорь Северянин, Менестрель. Новейшие поэзы (Т. 12.). Берлин: Москва.

Severjanin 1940 = Игорь Северянинъ бдагодарить за дары и приветствия. – Вести дня 23. III, lk 1.

Severjanin 1988 = Игорь Северянин, Письма к Августе Барановой. 1916–1938. (Acta Universitatis Stockholmiensis: Stockholm Studies in Russian Literature 24.) Составление, подготовка текста, введение и комментарии: Бенгт Янгфельт и Рейн Круус. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Severjanin 1990 = Игорь Северянин, Сочинения. Сост. Сергей Исаков и Рейн Круус. Tallinn: Ээсти раамат.

Severjanin 1996 = Игорь Северянин, Сочинения в пяти томах. Т. 5. Санкт-Петербург.

Severjanin 2004 = Игорь Северянин, Громокипящий кубок. Ананасы в шампанском. Соловей. Классические розы. Сост. В. Н. Терёхина, Н. И. Шубникова-Гусева. Москва: Наука.

Severjanini bibliograafia 1999 = Библиография. Дореволюционные издания. Игорь Северянин. Сост. Михаил Петров. <https://webzone.ee/severjanin/bib/biblio2.html>

Severjanini kontsertkroonika 2002 = Концертная хроника Игоря Северянина. Сост. Михаил Петров. <https://webzone.ee/severjanin/hronika-k/index.html>

Sobolev 2017 = Александр Соболев, К летописи жизни и творчества Игоря Северянина. – Литературный факт, № 3, с. 254–271.

Šumakov, Jüri 1985. Tartu tiivustusel. Esseid ja memuaare. Tallinn: Eesti Raamat.

Šumakov 1997 = Юрий Шумаков, Игорь Северянин в Эстонии. – Ю. Шумаков, Избранное. Tallinn: Союз славянских просв. и благотворит. обществ, с. 215–223.

Turner, John C. 1982. Toward a cognitive redefinition of the social group. – Social Identity and Intergroup Relations. Toim Henri Tajfel. Cambridge: Cambridge University Press, lk 15–40.

Undo, Monika 2017. Nüüdiskirjanduse kurvid ja ristmikud. Tallinn: Koolibri.

Undusk, Jaan 2017. Veel üks (vene) siurulind. Igor Severjanini 130. sünnipäevaks. – Vikerraar, nr 6, lk 2–7.

Vask, Inno [Valmar Adams] 1925. Meie kirjandusliku kriitika pankrott. Tartu: Sõnavara.

Visnapuu, Henrik 1919. Igor Severjäänin. – Odamees. Kirjanduse, kunsti ja teaduse ajakiri, nr 2, 1. V, vg 29–40.

Igor Kotjuh (sünd 1978), MA, eesti kirjanduse doktorant Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudis (Ülikooli 16, 51003 Tartu), igor.kotjuh@gmail.com

Barriers to the acceptance of Estonian Russian-language literature in 1918–1940: The case of Igor Severyanin

Keywords: Igor Severyanin, Russian-language literature in Estonia, identity, Estonian literature, Estonian literary history, integration

The article looks at the history of Estonian Russian-language literature in the young Republic of Estonia (1918–1940) and the life and work of the Russian-speaking poet Igor Severyanin (1887–1941) from the perspective of Estonian literature. In 1918, Severyanin, as a mature author, moved permanently from Russia to Estonia. Gradually, he developed a hybrid identity: he became fond of Estonia and wrote in Russian. However, his works have been omitted from the Estonian literary history.

The article sets out the following hypotheses:

1) Estonian Russian-language literature from 1918 to 1940 has not become part of Estonian literature of that period, as its acceptance is hindered by various cultural-historical barriers for literary researchers. The main barriers have been highlighted by means of source criticism.

2) Igor Severyanin's life and work serve to situate him as a representative of Estonian literature. Terms such as *integration* and *identity* were not used in his day, but Severyanin's personal and creative choices help to understand, retrospectively, that it was important for him to live in Estonia, write poetry inspired by local material, interact with Estonian-speaking colleagues, remain connected with Estonian public and cultural institutions. I have approached Severyanin's case through the identity theory (the work of John Charles Turner and Homi Bhabha), as well as Pierre Bourdieu's concept of the literary field.

Both hypotheses were confirmed in the article. However, the values of modern multicultural society dictate that the discussion of Estonian literary history should include the Russian-speaking authors of the interwar period. Currently, there are gaps in Estonian literary history regarding these authors. Filling these gaps would mean overcoming the cultural-historical barriers.

Igor Kotjuh (b. 1978), MA, PhD student in Estonian literature at the Institute of Cultural Research of the University of Tartu (Ülikooli 16, 51003 Tartu), igor.kotjuh@gmail.com

Need teised laulikud

Regilaulutraditsiooni vähem aktiivsetest osalistest

LIINA SAARLO

Regilaulude kogumisel ja uurimisel on tähelepanu keskmes laulikud, kes kehavevad aktiivselt laulukultuuri. Laulutraditsioon ei sisalda pelgalt teadmisi sõnadest ja viisidest ning oskustest neid õiges olukorras kasutada, vaid ka kommunikatsiooni kuulajate, kaasalauljate ning kogukonnaga. Laulikud on asjatundjad, kel on lisaks teadmistele ja oskustele ka vajadus ning tahe neid esinedes publikuga jagada ning samuti oma oskusi järgmistele põlvetele edasi anda. Laulikud hoiavad traditsiooni fookuses, tuletades selle tähtsust pideva kordamisega meelde. Kuid teisalt on nad traditsiooni avangard, kes viib sisse uuendusi, sõltudes seejuures kogukonna muutumisest.

Laulutraditsiooni kannavad aga ka teistsuguse loomusega inimesed, kes teavad küll palju laule ja tunnevad nende kasutamise konteksti, kuid ei soovi avalikult esineda. Artiklis keskendun nendele mitteaktiivsetele, tagasihoidlikele laulikutele, nende suhetele oma perekonna ja kogukonna ning väljastpoolt tulnud kogujatega. Artikli peategelasteks on valitud laulikud, kellelt on laule jäädvustatud 1960. aastatel, viimase suure regilaulude kogumise laine ajal.

Suure osa artikli allikatest moodustavad Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (EKM ERA) kogudes säilitatavad käsikirjalised kogumispäevikud ja -aruanded, mis sisaldavad tihtipeale vahetut ja emotsionaalset kirjeldust laulikuga kohtumisest. Toetun ka teiste folkloristide kirjutatud laulikute elulugude ja repertuaari ülevaadetele ning teaduslikele käsitlustele.

Laulik, lauluoskaja ja laulutraditsiooni kandja

Lähenedes lauliku mõistele ja kuvandile, peab esmalt märkima, et eesti üldkeeles on vokaalmuusika asjatundja, oskuslikult laulva isiku tähistamiseks kaks sõna: *laulik* ja *laulja*. Eesti keele seletavas sõnaraamatus (EKSS) on sõnale *laulik* antud kaks kõnekalt haakuvat selgitust: 1. 'rahvalike lihtsa vormiga laulude tegija; rahvalaulik'; 2. 'trükitud v. käsitsi kirjutatud hrl. lauldavate laulude kogumik v. valimik'. Kui mõelda tavatähenduses lauliku peale, siis esmajoonel meenubki 'isik, kes teab palju laule'. Neutraalse tähendusega tegijanimi *laulja* tähistab sama sõnastiku järgi vastava elukutse esindajat ning teiseks lauluvõimelist isikut.

Eesti rahvaluulekogud ja ning folkloristid on eelistanud kasutada lauliku terminit, tähistades sellega eelkõige regilaulude väga head oskajat, nagu näiteks Eduard Laugaste (1975: 133–142) rahvaluuleõpikus Kreepa Pihlaste, Anne Vabarna, Epp Vasar, Mari Ong, Liisu Mägi, Mai Kravtsov, Liis Alas või Miko Ode. Termin kasutamine on

seda käepärasem, et see on otsene tsitaat poeetilisest traditsioonist. Märkimisväärne osa lüürilistest regilauludest on omamoodi metatekstdid, keskendudes laulikumina lauluoskusele, laulmise tähelepanuväärsetele tulemustele ning lauluoskuse perekondlikule päritolule: „Mina lauliku soosta, isa mul laulik, ema laulik, laulik lapsekiigutaja...”

XIX sajandi lõpul, eesti rahvaluule süstemaatilise kogumise algusaegadel mõisteti rahvaluule üleskirjutajate hulgas laulikuna kahtlemata regilaulude oskajat, *regilaulikut*,¹ kuid hiljem, XX sajandil uuema laulutraditsiooni jäädvustamise normaliseerumisel (nt Oras 2017a), nimetati igasuguste laulude teadjaid ja esitajaid laulikuteks.²

Eesti rahvaluule kogumise eripära, sealhulgas laulužanride, eriti regilaulude eelistamise tõttu nimetati XX sajandi teisel poolel inertsist ka vaid mõne üksiku regivärsi või lastesalmikese ülesütletat *laulikuks* paralleelselt *jutustaja* mõistega. See annab tunnistust regivärsi teadmise tähtsustamisest, aga tunnuste hulgast kadus teatav kvantitatiivne kvaliteedikriteerium ehk eeldus, et laulik peaks teadma suurt hulka värse. Laulikust sai neutraalsevõitu tegijanimi, sarnaselt jutustaja terminiga, mille pole kunagi silmapaistva spetsialisti tähendust olnud.³ Siiski on möödunud sajandil laulude esitajate kohta kirjutatud ka delikaatsemalt *lauluoskaja*, *laulude teadja*, eristamaks uuemate laulude esitajaid rahvusliku identiteedi seisukohalt eriliselt väärtusliku arhailise laulukultuuri asjatundjatest. Uudsusena lisati lauliku mõiste tähendusvälja performatiivse praktika mõõde (nt Kaljundi 2008): laulik ei ole ainult sõnade ja viiside tundja, vaid valdab ka esitustavasid, nagu Eesti folkloristikas on Herbert Tampere oma välitöökogemuse põhjal tõdenud (Hiimäe 2009: 239).

Minnes nüüd edasi lauliku mõiste sisu juurde, esitan kokkuvõtlikult lauliku kui asjatundja tunnuseid, mida eri perioodidel folkloristikas tähtsaks on peetud. Eesti ja soome regilaulikutest on kirjutatud hulk nii üldisemaid kui ka üksikasjalikke ülevaateid, millele tänulikult toetun (nt Haavio 1943; Knuuttila 1994; Kokamägi 1971; Köiva 1964; Oras 2008, 2017c; Tampere 1935: 20–40; Virtanen 1968).

1. Lauliku kui asjatundja tunnus on juba Kreutzwaldi aegadest olnud tähelepanuväärse koguse laulude – tekstide ja viiside – teadmine. Laulikut representeerivad lauluvara sisaldava reservuaarina (vrd lauluraamatuga!) omaaegsete kogumisarannete tõdemused laulikute repertuaari „ammendavast” jäädvustamisest. Nagu mitu rahvaluule ajaloo uurijat on viidanud, pärineb rahvaluule vanavaraks nimetamise metafoor küll põllumajanduse ja kapitali kogumise terminoloogiast (nt Valk 2004), kuid sellel on ka ideoloogiline taust. Rahvalaulikuid tõsteti omaaegsete eeposelaulukutega võrreldavasse kõrgusse nende värsivara üle lugedes: näiteks võrdles Mihkel

¹ Vrd sm *runolaulaja* ja *kansanlaulaja*, vt nt Knuuttila 1994: 106–109.

² Ei saa muidugi unustada, et ka ärkamisaegsed luuletajad võisid saada isamaalauliku tiitli: nii nimetatakse Koidulat *Koidulaulikuks* ning Kreutzwaldi *Viru laulikuks*. Siinkohal peab silmas pidama nimetuses sisalduvaid kvalitatiivseid hinnanguid: isamaalaulikuks nimetati piisava mõjuvõimuga luuletajaid, regilaulutraditsiooni peeti tähtsamaks ja väärtuslikumaks kui muid muusikalisi žanre.

³ Vrd *rahvajutustaja* ja *suurjutustaja* terminitega jutu-uurijate käsitlustes (nt Viidalepp 1937) ning tänapäevase *jutuvestja* mõistega.

Veske 1875. aastal Epp Vasaralt üles kirjutatud 10 000 värssi mahu poolest „Nibelungide laulu” 9000 värsi ja „Odüsseia” 12 000 värssiga (Laugaste 1963: 238).

2. Lauliku tunnuseks on olnud kaaskondlastest erinev kunstniku iseloom ja asumine ühiskonna äärealadel. Romantismiaegne kujutelm kunstnikust, kes ülevas loomepalangus maisele tähelepanu ei pööra, on ühelt poolt rahvakultuuri ülendav („see on päris ja õige kunst!”), teisalt äärmiselt kitsarinnaline („kunstnikud ongi vaesed”). Regilaulikuid on tihtipeale kirjeldatud kui marginaalseid ebatüüpilisi isikusi, kes on argielus ebapraktilised, kuid köidavad oma lauluoskusega kaasaegseid. „Rahvalaulikuid võib leida peaaegu ainult vaesemast rahvakihist,” kirjutab Tampere 1935. aastal. „Sealjuures võib-olla on just süüdlane nende tundeline, ebapraktiline ja massi tasemele laskumatu iseloom, mis kõik pole lubanud neid tõusta „haljale oksale.”” (Tampere 1935: 22)

Romantilisele kunstniku kuvandile lisaks on säärase representatsiooni taustal tõsiasi, et regilaule hakati süstemaatiliselt koguma muusikalise eneseväljenduse üleminekuajal. Ühiskonna moderniseerudes olid noored omaks võtnud uuema, euroopaliku muusikastiili ning lõppriimilise poeetilise keele (vt Vunder 2008; Särg 2007). Regilaulutraditsioon oli kaotanud oma tähtsuse igapäevases eneseväljenduses (vt Oras 2017b), püsid kauem tavandiga seotud olukordades, näiteks pulmades. Nii paistsid regilaulikutena silma eelkõige hea esinemisoscuse ja kiire reaktsiooniga improviseerimisaltid pulmalaulikud (Laugaste 1975: 136–141).

3. Ühiskonna äärealaks võib pidada ka vanadust. Kuna „vanavara” väärtustamine ja kogumine on olnud ikka minevikku suunatud päästetegevus, pöörduti regilaulude meenutamiseks vanade inimeste poole, jättes noorte traditsioonid ebaolulisena kõrvale. Ka puhtpraktilistel põhjustel sattusid rahvalaulude kogujad küsitleni enamasti tööeas väljas inimesi, sest kogumas käidi harilikult maal ja suvisel ajal, mil tööjõuline elanikkond oli kõige rohkem hõivatud. (Vt nt Saarlo 2018: 87)

Nagu ikka traditsioonide vahetumisel lisandus taanduvale regilaulule igandlik ja negatiivne kuvand. Nii nagu Johann Voldemar Jannseni palju tsiteeritud ettepanekus hüljata vana väärtusetu ja võtta omaks uus euroopalik muusikakultuur (Laugaste 1963: 362–364), pandi regilaulude laulmist pahaks ka pisutki paremal järjel maa-peredes, kus oldi kirjasõna (või kohati jumalasõna, nt Tampere 1935: 19) valgusest osa saadud. Sedagi on omal nahal tundnud paljud rahvalaulude kogujad. „Nii Sangastes kui ka Karulas oli märgata, et kõige osavamad leelutajad kõige lagunenumates onnides asusivad. Vaevalt võisid sa ilusasti ehitatuist hoonetest vanu laule saada,” võttis oma kogumisretke kokku Jaan Sossi 1909. aastal. (Rahva ja luule vahel 1997: 44) Arhailiste regilaulude tundmine ei olnud aktsepteeritav, see oli igandlik ega kuulunud kokku edasipüüdliku modernse inimese enesekuvandiga.

Nõnda kujuneski XX sajandi kesksajaks välja kujutelm regilaulikust kui vaesest vanast inimesest, ühiskonna äärealal asuvast kunstnikuhingest. Võib arutada selle üle, kui palju sisaldavad sellised kuvandid tegelikkusel põhinevat, palju kultuurilistest eelarvamustest tulenevat ja palju suisa kultuurilist „teisestamist” ja eksotiseerimist (nt Kalkun 2015: 14–16).

Kuna artikli keskmes on laulikud, kellelt on laule jäädvustatud 1960. aastatel, pöördun konkreetsemalt nõukogude aja esimeste kümnendite poole, mil Eesti

folkloristikas puhus mitmeid uusi tuuli – nii ka regilaulude ja regilaulikute uurimises (Saarlo 2017). Valitsevale ideoloogiale kahtlemata sobis rahvalaulikute kujutamine vaeste kunstnikena, kuid passiivne romantilisus mitte. Et regilaulu uurimises sai väga tähtsaks improviseerimise uurimine, muutus rõhuasetus ka lauliku isiksuse representeerimisel. Romantilisele laulikukuvandile vastukaaluks tõsteti esile laulikute aktiivsust, traditsiooni aktiivset valdamist. Laulikule omistati agentsus: peale teadmiste anumaks olemise sai ta endale tahte ja eesmärgipärase performatiivsuse. Sellist nihet lauliku representatsioonis mõjutasid kindlasti folkloristide välitöökohtumised silmapaistvate laulikutega Saaremaal, Kuusalus, Pärnu- ja Mulgimaal ning elavate laulutraditsioonidega Setumaal ja Kihnu saarel.

Võib öelda, et Otilie Kõiva väljendab oma monograafias (1964) Eesti 1960. aastate regilaulutraditsiooni uurijate konsensust, mille kohaselt regilaulik:

- 1) oli aktiivne pärimuskandja: eestlaulja, mitte kaasalaulja;
- 2) valdas rahvalaulu kui sünkreetilise kunstiiligi kõiki komponente: sõnu, viise ja esitustavasid;
- 3) oli ühiskondlikult tunnustatud;
- 4) valdas laulikule omast loomemeetodit.

Aktiivsele laulikukuvandile vastab kõige paremini pulmalaulik – kogenud ja oskuslik rituaali läbiviija, kellel on kogukonnas mõjuvõim ja kes oskab muutuvast olukorras improviseerida. Kuna regilaul säilis kauem just rituaalses kontekstis, eriti pulmades, on aktiivsuse rõhutamine loomulik. Siiski on folkloristid – kas juhuslikult või juhatatuna – jäädvustanud regilaule isikuilt, kes ei ole aktiivsed esinejad, vaid vastupidi, avalikku esinemist väldivad.

Laulik suguvõsa ja kogukonna vahel

Järgnevalt vaatlen lühidalt mõnd juhtumit, mille peategelased on enamasti sündinud 1890. aastatel ja kelle lauluvara on korduvalt jäädvustatud 1960. aastatel, eesti regilaulude kogumise viimase laine ajal. Toetun siinkohal arhiivi vabatahtlikele kaastööliste ning folkloristidele, kes on 1930. aastatest peale lisaks kohustuslikele esitajaandmetele kirja pannud laulikute (pikemaid) elulugusid, eriti sõja järel „Vana kandle” väljaandeseeriat ettevalmistavate välitööde käigus. (Tampere 1961; Koka-mägi 1962; Saarlo 2012: 838)

Nende juhtumikirjelduste kaudu üritan avada lisaks üldistele eluloolistele faktidele lauliku elulugu või genealoogiat – suhet eelmiste põlvete lauluoskajatega ning laulurepertuaari edasiandmist järgmistele (diakroonilist intersubjektiivsust). Samuti püüan leida viiteid suhetele ümbritseva kogukonnaga ning folkloristidest moodustuva mõttelise auditooriumiga (sünkrooniline intersubjektiivsus).

Eellugu Laiuselt: Anna Räpp

Artikli eellugu on Laiuse „Vana kandle” kogumislugu tutvustavas peatükis, ühe Laiuse regilauluoskaja eluloos (Salve jt 2019: 69–70). Laiuse kihelkond asub Kesk-Eesti idapoolses osas, kus regilaulutraditsioon taandus üsna varakult. Põhiosa sealset regilaulukorpusest pandi kirja XIX sajandi lõpus ning XX sajandi esimesel kümnendil, XX sajandi keskpaiku kohtasid rahvaluulekogujad vaid üksikuid regilaulude mäletajaid. Seetõttu leidub rahvaluule arhiivis vähe põhjalikumalt jäädvustatud Laiuse laulikute elulugusid.

Anna Räpi (1865–1941) „avastas” Sadala koolmeister Priidu Tammepuu, kes oli entusiastlik rahvaluulekoguja. Esialgu koolilaste abiga lastefolkloori kogunud Tammepuu jäädvustas ka vanemate Sadala elanike laule ja jutte (Saarlo 2020). Tema õpilaste hulgas oli mitu Anna Räpi lapselast – Lehte Räpp, Karl Räpp, Meta Kirsch –, kes Tammepuu ülesandel vanaema laule, jutte ning mõistatusi üles kirjutasid. Tammepuu ise kirjutas Anna Räpilt üles ja saatis arhiivi 150-leheküljelise käsikirja, mis sisaldab väga mitmekesisest pärimust: peale 23 regilaulu ja 30 lõppriimilise laulu veel lastelaule, mänge, jutte ning hulgaliselt vanasõnu ja mõistatusi. (EKM ERA II 299, 357/509)

Tammepuu kirjutas Anna Räpi poja Johannese abiga ka tema eluloo,⁴ mis ei ole tavaline lauliku elulugu. Iseloomult tagasihoidlik, oli Anna Räpp kodune inimene, kes ei armastanud käia külapidudel ega seltsinud külanaistega. Seevastu tema isa Joosep Martinson olevat olnud väga jutukas ning seltskondlik. Anna Räpp oli kahtlemata „lauliku soost” – tema vanemad olid väga musikaalsed, neilt õppis ta oma repertuaari, nii laulud kui ka jutud. Samuti tundis ta endal kohustust oma teadmisi järgmistele põlvedele edasi anda. Sellest annavad tunnistust nii tema lastelaste üleskirjutused kui ka 35 aastat pärast Anna surma jäädvustatud poja Feodor Räpi lauluvara ning minia meenutused regilaulust (Saarlo 2023 (ilmumas)).

Anna Räpi eluloo lugemine tõi mind taas kord lauliku isikuomaduste küsimuse juurde (vrd Saarlo 2000; ka Oras 2017c: 641–644). Teda saaks ilmselgelt nimetada vanema terminoloogia järgi laulutraditsiooni passiivseks „kandjaks” (von Sydow 1957 [1932]), kes teab palju laule ja laulab neid koduses keskkonnas, aga mitte avalikkuse ees.

Kuusalu juhtum: Kravtsovid ja Salströmid

Teine näide on Põhja-Eesti rannikult Kuusalu kihelkonnast Tapurla külast, kus regilaulutraditsioon säilis elujõulisena suhteliselt kaua. XX sajandi algul kohtasid rahvaluulekogujad seal hulka aktiivseid ja väljapaistvaid laulikuid ning Teise maailmasõja järelgi oli regilaulude jäädvustamine seal üsna tulemuslik. (Kokamägi 1971; Oras 2008: 101–161)

Kravtsovide perekond oli n-ö klassikaline laulikusuguvõsa. Vanaema Mai Kravtsov (1845–1933) oli tuntud pulmalaulik ja küla ämmaemand (Kokamägi 1971). Ta

⁴ EKM ERA II 299, 505/9. Käsikirjaline elulugu on kättesaadav Eesti Kirjandusmuuseumi andmebaasi Kivike kaudu.

oli kogukonnas tunnustatud laulik, „ümberkaudu laulueide nime all tuntud”, nagu kirjutas Gustav Vilbaste (EKM EÜS VIII 1293), kuna lisaks suurele repertuaarile⁵ oskas ta tabavalt ja operatiivselt kasutada traditsioonilist loomismeetodit – näiteks vastata vaimukalt regivärsidega küsimustele jms (Kokamägi 1971: 16). Samuti on lähedased meenutanud, kuidas ta veel vanas easki pulmades laulmas ja tantsimas käis (Oras 2008: 134–135). Kokkuvõttes oli ta igal moel „kriteeriumidele vastav” laulik, kuigi teotses traditsiooni laiema käibimise lõpuosas. Tema pojatütar Risanda Kravtsov (1909–1987) sattus folkloristide tähelepanu keskmesse 1960. aastatel: teda küsitleti korduvalt vanaema repertuaari ja isiklike mälestuste osas ning tal kujunesid folkloristidega lähedased suhted (Oras 2008: 97–161).

1956. aastal kirjutasid tudengitest rahvaluulekogujad laule üles nii Risanda Kravtsovilt kui ka tema sõbrannalt Alide Salströmilt (1894–1977). Salström rääkis, et tema ema Eva Salström oli olnud väga musikaalne ja teadnud niisama palju laule kui Mai Kravtsov. Kuna Eva oli Mai Kravtsovist palju noorem, oli ta esimese kogumise ajal 1910. aastal hõivatud pere eest hoolitsemise ja töödega ning tal ei olnud võimalust kogujaile laulda. Hilisema kogumise ajal, 1930. aastail oli Eva haige ega soovinud enam laulda. Kõige tähtsam oli aga, et Eva Salström oli loomult tagasihoidlik, ta ei olnud esineja tüüpi. Seevastu laulis ta palju kodus, eriti haigena, ja temalt õppis tütar Alide nii regivärsilisi kui ka lõppriimilisi laule. (EKM EKRK I 12, 83/4; EKM KKI 35, 19; ka Oras 2008: 114)

Tütrel jutustatakse ema solvumine märkamata jäämise pärast, mis kandub ka järeltulijatele. Alide Salström räägib Kravtsovide perest ja nende laulmisoskusest pigem negatiivselt, kohati suisa halvustavalt. Tõenäoliselt lisandus Salströmide pettumusele välisest tähelepanust ilmajäämise pärast veel halvakspanu Mai Kravtsovi eluviisi suhtes. Laulikule korduvalt osaks saanud tunnustus väljastpoolt seevastu oli justkui selle eluviisi kaudne heakskiit, mis tundus Salströmidele ebaõiglane. (EKRK I 12, 84/5)

Arhiivis pole andmeid, et Eva Salströmilt oleks üldse rahvaluulet jäädvustatud, mistõttu ei saa midagi järeldada tema repertuaari ega lauluoskuse kohta. Alide Salström oli viljakas informant ja kaastööline, kuid uuema muusikamaailma esinajana innukas koorilaulja. Mitmes arhiivi jõudnud elulookirjutuses kahetses ta, et polnud kõiki ema regilaulu ära õppinud. Temalt üles kirjutatud ja helisalvestatud materjalide seas oli vaid mõni üksik Kuusalu regilaul, mis võis olla nii emalt kui ka Kravtsovidelt õpitud.⁶

⁵ 1910. aastail on temalt korduvate kogumiste käigus jäädvustatud umbes 250 regilaulu.

⁶ Alide Salströmilt on laule üles kirjutatud ja ta ise on saatnud KKI rahvaluule sektorile terve käsikirjakõite jagu (EKM EKRK I 12; EKM KKI 35) laule ja jutte 1965. aastani. Veidral kombel on saatetises vaid üksikud Kuusalu päritolu regilaulud, saatetise enamiku moodustavad Kuusalu keelde „tõlgitud” regilaulud teistest Eesti piirkondadest, nt Kolga-Jaanist, Karksist, Vigalast. Tõenäoliselt on Salströmi kasutuses olnud regilaulude trükiväljaanded. Ülejäänud kirjapanekud on riimilised laulud, ka need on kohati kirjanduslikku päritolu koorilaulud. Temalt on helisalvestatud hulk uuemaid laule (EKM KKI, RLH 64:1–64:12; EKM RKM, Mgn II 797–801).

Karksi juhtum: Kadri Kukk

Teiseski Eesti silmapaistvas regilaulupiirkonnas, Mulgimaal Karksi kihelkonnas oli laulikute suguvõsapid. Kadri Kuke (sündinud Sepp, ka Serbakov, 1893–1976) ema Ann Sepp ja emaema Kadri Ümarik olid laulnud regilaule igapäevaste tööde ja tegevuste kõrval (Olgu õnne, et elada... 1974: 65–68).

Kukele võib paralleeliks tuua tema kaasaegse, samas kihelkonnas elanud Greete Jentsi (1884–1985), kes samuti kasvas vanaema laulude saatel. Greete Jents oli loomult tõeline laulik – ta armastas esineda, oli selles kohati esiletükkivgi, tundis mitmesugust kalendri- ja perekonnakombestikku ja oli aldis seda demonstreerima. Siiski eelistas ta uuemaid, ema Kadri Jentsilt õpitud laule, regilauluoskus oli tal mälestusena kaasas. (Särg 2008: 174–178)

Kadri Kukk seevastu oli kogujate sõnul äärmiselt tagasihoidlik inimene, kes ei kippunud regilaule avalikkuse ees esitama⁷ ega ka kombetaimistest osalema (pulmades, sanditamisel vms) (Särg 1995: 55–56), kuigi tema repertuaaris oli pulmalaule küll. Kadri Kukk oli väheseid selliseid laulikuid, kes laulis 1960. aastatel rahvaluulekogujate andmetel regilaule oma meelelahutuseks (Regina Praakli päevik, EKM RKM II 95, 621, 626), nii et regilaul saatis tema argipäevaelu ja oli tema emotsionaalse ning muusikalise eneseväljenduse vahend. Rahvaluulekogujad ja -uurijad on tähendanud, et Kadri Kukk laulis regilaule muusikaliselt paremini kui uuemaid, see tähendab, et ta valdas paremini vana regiviiside helikeelt. Siiski, Kadri Kuke lapsed on meenutanud, et nooremana oli ta rohkem avalikult laulnud.⁸

1921. aastal kirjutas 28-aastaselt Kadri Serbakovilt laule üles keeleteadlane ja murdekoguja Andrus Saareste. Saareste ei kirjuta kahjuks, kuidas ta Kadri Kuke avastas (Saareste 1921). Murdeuurijate strateegiast on teada, et intervjuuerida eelistati võimalikult arhailise murdevariandi rääkijaid – just sääraseid äärealade inimesi, kes polnud kuskil mujal elanud ega olnud väga suhtlusaltid. Kadri Kukk oli küll elanud oma esimese abikaasaga mõne aja Venemaal, kuid tagasi tulnuna ja pärast uuesti abiellumist jäänud elama kodukohta Anija külla Muriku tallu. Mitmed eraelulised tragöödiad ning poliitiline ja majanduslik represseerimine nõukogude ajal sundisid teda elama teistest eraldi ning endassetõmbunult. Lüürilised sissepoole pööratud regilaulud olid tema jaoks tõenäoliselt emotsionaalselt sobiv muusikaline väljendusviis.

Rahvaluule arhiivi folkloristid läksid 1960. aastal Kadri Kukke otsima just Saareste üleskirjutuste põhjal ja olid vaimustatud tema laulurepertuaari suurusest, varieeruvast laulmisstiilist ja emotsionaalsest seotusest lauludega (EKM RKM II 95, 621, 625). Omal ajal „tänapäeva suurimaks rahvalaulikuks” tituleeritud Kadri Kukk aga ei tõrjunud oma eraklikust eluviisist hoolimata rahvaluulekogujate korduvaid

⁷ Siiski, Kadri Kukk oli üks kolmest Karksi laulikust (koos Greete Jentsi ja Mari Sarvega), kes 1961. aastal Tartu ülikooli aulas regilaule esitas, neist üht eeslauljana. Vt Särg 2008: 178; Kaplinski 1997: 145.

⁸ Suulised teated Taive Särjelt, kes intervjueeris Kadri Kuke järeltulijaid.

küllatulekuid ja nõustus tõenäoliselt teatavaid füüsilisi vintsutusi nõudva helilindistamisele sõidutamisega.⁹

Karula juhtum: Helmi Vill

Viimane näide on samuti Lõuna-Eestist Võrumaalt. Helmi Vill (1904–1973), noorim artiklis käsitletavaist laulikuist, oli sündinud Karula-Urvaste piiril Vana-Antsla vallas Möisamäel, täiskasvanuna elas aga valla teises ääres, Urvaste kihelkonda jäänud Säre (praegu Kraavi) küla Säremiku talus. Tema isaema oli Kaika külas elanud tuntud laulik Triina Hermann, kellega koos ta lapsepõlves elas. Nagu eespool Anna Räppki, „avastati” Vill tänu sellele, et tema tütre üleskirjutatud kümme regilaulu jõudsid 1956. aastal arhiivi (EKM RKM II 53, 33/43). Järgmisel aastal otsiti arhiivi Võrumaa välitööde ajal Helmi Vill üles ning tema laulud jäädvustati koos viisidega ning helisalvestati (EKM RKM II 65, 422/37; EKM RKM, Mgn II 90–91). Kaheksa aastat hiljem helisalvestati tema regilaulud koostöös Eesti Raadioga (EKM RKM, Mgn II 1133–1134). Muid laulužanre ega proosafolkloori temalt jäädvustatud pole. (Vt Viimane tuli tarena... 1974: 90; Oras 2004)

Kuigi kohtumistest Helmi Villaga on kirjutatud mitmes välitööpäevikus, ei ole folkloristid kajastanud Villa enese suhet regilauludega, märkides siiski tema sissepoole suunatud ja hingestatud esitust ning emotsionaalset sidet lauludega. Lauliku isiku kohta nimetati taas, et ta oli flegmaatiline, tagasihoidlik, kindlasti mitte esitaja tüüp (Silvia Porossoni päevik, EKM RKM II 65, 243/4).

Aktiivsed esinejad ja omaette lauljad

Inimesed, kellelt XX sajandi teisel poolel regilaule dokumenteeriti, olid kahtlemata väga erinevate iseloomuomaduste ning eeldustega. Nende seas oli rohkem ja vähem musikaalseid inimesi, suurema või väiksema sõnalise mäluga inimesi, improviseerimisaltimaid ja uuendusmeelsemaid ning konservatiivsemaid ja sõnasõnalisi kordajaid. Samuti oli nende seas suurema või vähema esinemisande ja -tahetega inimesi.

Kunagi enesestmõistetavana tundunud mõisted *aktiivsed* ja *passiivsed traditsioonikandjad* (nt Sydow 1957 [1932]; Laugaste 1975: 134) on ammuilma kasutusest väljas, kuna ei sobi laulutraditsiooni aktiivselt muusikalise kommunikatsiooni vahendina kasutava või rituaalset rolli täitva lauliku representatsiooniga. Peale eespool mainitud Mai Kravtsovi ja Greete Jentsi lisanduvad aktiivseteks traditsioonikandjateks nimetatute säravasse ritta veel Liisu Mägi, Liis Peltser, Mari Kilu, Liis Alas, Anna Lindvere, Liisu Orik, Anne Vabarna, Ann Anis, Pauline Vapper, lõpetades juba päris uueaegseis oludes regilaulude esitajate Laine Mesikäpa ning Lääne Liisiga. Kõik nad on olnud aktiivsed esinejad, rituaalide täitjad ja mängude algatajad. Ja kõik nad

⁹ 1950.–1960. aastail korraldati rahvaluule helisalvestamist asutustes ja käitistes, kuna helilindistamiseks vajalik kvaliteetne ja ühtlane elektrivool polnud majapidamistes kättesaadav ning kasutatav tehnika oli raske ja polnud kaasaskantav (nt Oras 2008: 74–86).

on samuti sobitunud muusikaliste stiilide vahetumise aega, vallates nii vanemat kui ka uuemat regilaulutraditsiooni. Mõnigi neist on tundnud end hästi nii pulmas, mardisanti joostes kui ka päris laval esinedes.

Siiski on suur hulk laule – võib-olla isegi enamik eesti regilaulukorpuse lauludest – jäädvustatud laulikutele, kes ei tundnud puudust (perekonna)välisest kuulajaskonnast, kes ei vajanud tähelepanu keskpunktis olemist ega esinemist. Rahvaluulekogujad on nende poole sattunud kas juhuslikult või siis naabrite juhatusel – ei saa alati öelda, kas neil oli kogukonna tunnustus ja kas seda tunnustust folkloristid jäädvustada õnnestus.

Intersubjektiivsusena mõistetakse seda, kuidas mõjutavad inimest, tema (keelelist) väljendust, suhtlemisviisi ning teotsemist kultuurikeskkond ja tema ümber olevad inimesed. Intersubjektiivsuse mõistet kasutatakse eri teadusaladel, enamasti seoses mitme inimese kognitiivse suhtlemisega, väljendades inimestevahelisi psühholoogilisi seoseid, empaatilist mõttevahetust, suhtluspartneri arvestamist ja kaasamist, sotsiaalse kogemuse jagamist ning ühise eesmärgi nimel tegutsemist. Eestis on intersubjektiivsust käsitletud keeleuurimises (nt Hennoste jt 2020: 92; Metslang, Simmul 2022).

Folkloristid on seisukohal, et intersubjektiivsuse kontseptsioon on kasulik analüüsivahend pärimuse esituse ja kujunemise, üksikisiku ja rühma suhtlemise, rühmaidentiteedi, ideoloogia, väärtuste ning muude pärimusprotsessi aspektide uurimisel. Intersubjektiivsus toimib nii ajas kui ka ruumis, kujundades suhteid nii tegeliku kui ka kujuteldava kogukonnaga. (Särg, Sarv 2022) Mind huvitab, kuidas intersubjektiivsuse mõistet saaks kasutada lauliku ja tema perekonna ning lauliku ja publiku suhete selgitamiseks. Kuna aktiivsete laulikute suhteid, esinemiskogemusi ja rolle on üksikasjalikult arutatud (nt Oras 2008, 2017b; Särg 1995; 2008), mõtlen siinkohal just tagasihoidlikumate isikute peale.

Silmapaistvate laulikute tähtsust suguvõsade enesehinnangus on kirjeldatud mitmes lauliku-uurimuses. Lauliku institutsioonil oli intellektuaalselt elitaarne, mitte üksnes meelelahutuslik tähendus. Sellele lisandus ühiskonna moderniseerumisega kaasnev rahvaluulekogumine, väline positiivne tähelepanu ning pärandiloomeprotsess, mis põhjustas regilaulutraditsiooni sisemise positiviseerumise ehk (taas)väärtustamise (vt nt Oras, Powell 2022: 248).

Kõik artiklis vaadeldud laulikud olid n-ö lauliku soost (Särg 1995): nende vanaemad ja/või vanavanemad olid olnud head lauluoskajad, kes laulsid palju. Seejuures väärib tähelepanu, et regilaul saatis neid lapsepõlves iga päev, mitte üksnes olulistel tähtpäevadel ja kombetalitustel. Igapäevase laulmise mõjul saidki lapsed omandada muusikalise emakeele – regilaulude poeetilised ja muusikalised väljendusvahendid. Regilaulu-uurijad on tõdenud, et ligikaudu viimase 200 aasta jooksul on naisliinis edasi antud pärimus olnud vanem kui meeste oma, mis kiiremini uueneb (Särg 1995). Seega pole imestada, et enamasti on regilaulude pärandajad olnud naised: emad ja vanaemad.

Karksi laulikute uurija Taive Särg on täheldanud, et pärast 1890. aastaid sündinud ei omandanud enam regilauluoskust, vaid laulsid uuemaid laule. Erandiks olid laulikud, kes kasvasid koos vanaemaga. Mitmed 1960. aastatel küsitletud laulikud

on tunnistanud, et lapsena ei sallinud nad regilaule, kuna need olid „vanade naiste” laulud, neile meeldis aga uuemate laulude helikeel. Särge on teinud järelduse, et laulude õppimisel oli tähtis päritolu ja perekond, kust laulik saab kaasa oma eeldused ja omandab esimesed oskused. Tegelikult kasutatav repertuaar võib olla aga uuem ja mitmekesisem ning see õpitakse elu jooksul, eriti kui elatakse mitmes kohas. (Särge 1995) Janika Oras on järeldanud, et oma keskkonnas erandlik regilaulude hulk võib tuleneda ühest küljest regilaulude keskel ehk „traditsiooni sisse” kasvamisest ning teisalt emotsionaalsest lähedusest laule osanud vanaemaga ning laulude enestega (Oras 2004: 99).

See viitab regilaulude emotsionaalsele tähtsusele lauliku elus, isegi nostalgiale (vrd Kõresaar 2008). Vanaemalt kuulnud laule meenutades ja kuulajale esitades ei tuletata meelde mitte ainult sõnu ja viise või nende esitamise konteksti, vaid ka vanaema ennast ning lähedust temaga. Küllap meenutasid omaette hoidvad, tagasihoidlikud laulikud vananedes, aktiivsemast töö- ja pereelust tagasi tõmbudes ja omaette jäädes rohkem oma lapsepõlve, toona räägitud jutte ja laule. Seetõttu olid rahvalaulekogujate pärimised viljakad ja elustasid meeldivaid mälestusi.

Uurijatele ei ole palju teada laulikute suhetest oma järeltulivate põlvedega. Kas nad jagasid oma muusikalisi mälestusi ka laste ja lastelastega? Artikli esimese näite, Anna Räpi minia Elfriede Rapp meenutas 35 aastat pärast ämma surma tolle lauldud regilaulu – „mida ta ikka lastele laulis” – ja laulis selle pea täielikult magnetofonilindile (ERA II 299, 372/5 (92); EKM RKM, Mgn II 2774). Teisi Anna Rápilt üles kirjutatud regilaule tema järeltulijate repertuaarist ei leia.

Küll peab tänulik olema Eesti kooliõpetajatele, kes ärgitasid õpilasi osa võtma üle-eestilistest lastefolkloori kogumistest ning selle tuules muutsid perekondliku pärimuse jäädvustamise mitmel pool koolihariduse osaks (Saarlo 2020). Nii jõudsid paljude vanaemade laulud arhiivi ning folkloristide tähelepanu pöördus ka kogukonnas laiemas kuulsuses jäänud lauluoskajate poole – selles artiklis käsitletutest oli see nii Anna Räpi ning Helmi Villa puhul. On selge, et regilaulude laulmine laste kuulates ei olnud XX sajandil igapäevaelu osa. Neid võidi valikuliselt laulda teatud eesmärgil – näiteks lastele lõbustuseks, hällituseks. Koolilaste saadetistes on need laulud aga kui teadmised vana aja kohta, mitte enam muusikaline eneseväljendus.

Eva Salström laulis kodus palju, kuid tema tütar Alide õppis oma sõnul pigem uuemaid lõppriimilisi laule. Ei ole teada, kui palju laulis Kadri Kukki oma lastele. Kahjuks ei tundnud nood laulude vastu piisavalt huvi, et neid üles kirjutada või õppida. Siiski on lapsed tunnetanud laulude väärtust ning palunud ema neid üles kirjutada ja neile mälestuseks jätta (Lilia Briedis: EKM RKM II 95, 394; Regina Praakli: EKM RKM II 95, 625). Võib-olla ei Eva Salström ega ka Kadri Kukki noorena igapäevavõttega rakked olles ei laulnudki nii palju kui vanemas eas, argisest oravarrattast kõrvale jäänuna. Igatahes näib, et regilaulude taandudes „vananimeste lauludeks” kandusidki laulud edasi üle põlve, jättes täiesti välja edasikandumise earühmi pidi.

Oras on kasutanud autokommunikatsiooni mõistet iseloomustamaks regilaulude laulmist XX sajandil: regilaule lauldi omaette või (väike)lastele, samal ajal kui kogukonnas lauldi avalikult uuemaid laule (Oras 2008: 347; autokommunikatsiooni

mõiste kohta vt Lotman 2010). Sünkroonilisel tasandil väljendab intersubjektiivsus lauliku kommunikatiivseid suhteid kogukonnaga. Laulik täidab teatud rituaalseid rolle, mida ta saab teha seetõttu, et kogukond teda selles rollis aktsepteerib. See ongi ühiskondlik tunnustus, millest 1960. aastatel kirjutati, või kollektiivne kontroll. Laulik peab vastama ka teatud kvalitatiivsetele tingimustele ning olema nii improvi-seeriv või nii konservatiivne, kui vastavas kontekstis tarvilik. Lauliku ja kogukonna suhtes on ühised ootused rituaalide ja funktsioonide täitmiseks, need täidetakse kogukonna kontrolli ja lauliku loomevabaduse koosmõjus.

Kas külakogukond teab, et tema liige oskab laulda, kui too laulab ainult kodus? Sellele küsimusele on keeruline vastata, võib vaid oletada. Siinkohal aitavad taas kogumispäevikute kirjeldused, kuidas folkloristid laulikuteni jõuavad. Enamasti naabrid juhatavad kellegi vanema inimese juurde, kes teab vanu laule. Kuid kas juhataakse sellepärast, et tegu on vana inimesega, teatakse lauluoskusest või teatakse vanade laulude oskusest? Folkloristide kogumispäevikud on pettumusi täis, kuna juhatatud isikud kas ei soostu laulma, ei oska üldse laulda või eelistavad (folkloristi seisukohast) uuemat repertuaari.

1960. aastatel oli seltskondlik laulmine väga levinud, enamasti jagati ühist repertuaari, ühistel pidudel oldi ikka koos lauldud. Seetõttu enamasti teati **lauljatest inimestest**, lauluoskus oli teada. Nagu juba eespoolgi viidatud, on laulikute elust jäädvustatud ainult väike osa. Hiljem tehtud intervjuudest lähedastega on ilmnenu, et ka tagasihoidlikud laulikud on nooremas põlves avalikumalt, st seltskondlikult laulnud. Endasse on nad tõmbunud aja jooksul.

Laulutraditsioonid ei vahetunud Eestis järsult, vaid sujuva üleminekuna. Kui vaadelda mõne XX sajandi tuntud rahvalauliku repertuaari tervikuna, ilmneb, et regilauluoskajad olid võtnud omaks uuema muusikalise kultuuri, regilaulud ei moodustanud enam nende laulurepertuaari tuumikut. Lauliku olemus ei olnud seotud üksnes regilauluga, vaid see oli kommunikatiivne roll, mida täideti erinevate laulustiilidega.

1960. aastatel jäädvustatud laulikute elulugusid ja iseloomustusi lugedes jääb silma, et rohkem elasid regilauludes vähem aktiivsed pärimusekandjad. Repertuaar uuenes kiiremini aktiivsetel laulikutel, kes esinesid avalikult, kuna läksid publiku ootustele vastates uuendustega kaasa. Pulmalaulikul oli küll pärimuse tundjana ja rituaali läbiviijana kontrolliv, juhtiv ning säilitav roll, kuid samas on ka kogukonnal, publikul oma roll traditsioonide muutumisel. (Vrd Bauman 2012; Burke 2005; Siikala 2000) Ega ikka ei saa vägisi tanutada, kui tahetakse pruudipärga mängida.

Tagasihoidlikel laulikutel, kes laulsid peamiselt omaette, säilis laul isikliku meelelahutaja ja tunnete väljendusena. Siinjuures on kindlasti tähtis eespool viidatud emotsionaalne seos regilauluga ning alalhoidlikud isikuomadused üleüldse. Oras (2004: 96–97) on märkinud Helmi Villa laulude „lõpetatust“, st tekstide suhtelist muutumatust erinevatel esitustel, mis annab tunnistust nende korduvalt ja omaette esitamisest.

Folkloristid kui regilaulukogukond

Folkloorikogumine on folklooriprotsessi üks osa (Honko 1998). Sellisest seisukohast lähtudes võib ka lauliku ja folkloristi suhet võtta sünkroonilise intersubjektiivusena.

Eesti regilaulukogumise ajalugu on mõneti vastuoluline. Ühest küljest ei ole Eestis olnud kuigivõrd väljastpoolt tulevaid võõraid, „kolonistlikke” rahvaluulekogujaid, vaid enamasti tulid kogujad talupoeglikku päritolu haritlaste esimesest põlvkonnast. Teisalt eeldab igasugune rahvaluule märkamine ja kogumine asetumist väljapoole, kõrvalt vaatamist. Seetõttu võivad suhted laulikutega olla ka koloniseerivad, eksotiseerivad, teisestavad ning väljendada võimupositsiooni (nt Kalkun 2015; Oras, Powell 2022).

Folkloristid moodustasid kahtlemata omamoodi regilaulukogukonna (Oras 2008: 347), kelle tähelepanu lauluoskajate vastu tõstis taanduva traditsiooni väärtust ka kogukonna silmis. Kuigi 1960. aastatel küsitletud mäletasid lapsepõlvest regilaulude laulmist pulmades jm rituaalidel, siis kogukonna sees kasutati muusikaliseks eneseväljenduseks ja meelelahutuseks pigem uuemaid laule. Tagasihoidlikel laulikutel, kes pulmades ja pidudel suurt ei laulnud (ei osanudki ehk rahuldavalt uuemaid meloodiaid laulda, nt Kadri Kukk), ei olnud üldse muid kuulajaid kui kodused lapsed ja folkloristid.

Raske on üle hinnata lauliku positsiooni ja sellele pööratud tähelepanu olulisust naise enesehinnangus ja eneseteostuses (Oras 2017b; Oras, Powell 2022). Oma osa mängis kindlasti eri perioodidel mõningane materiaalne tulu, kuid eelkõige võimalus saada veelgi avalikumat tähelepanu: esineda laval ja raadios, olla mainitud raamatus või ajalehes.

Milliseid pingeid rahvaluulekogujate tähelepanu kogukonnas tekitas, saab näha sellest ilma jäämise korral, nagu Kravtsovi ja Salströmide suhetes. Tähelepanu- ja tunnustusvajadus on oluline kõigile inimestele. Sellega on kindlasti selgitatav asjaolu, et ka tagasihoidlikud lauluoskajad siiski nõustusid võõrastele inimestele laulma – mida tänapäeval ei kujutaks ettegi. Mall Hiiemäe (2009: 237–238) kirjeldab Herbert Tampere küsitlusstrateegiat: esialgne võõristus ja tõrjumine võideti kannatliku lähenemise ning lauliku teadmiste ja oskuste tähtsuse rõhutamisega.

Kui regilaulude kogumise algperioodil XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses käisid rahvaluulekogujad enamasti oma korjepiirkonna suhteliselt kiiresti läbi ning küsitlesid korduvalt vaid üksikuid silmapaistvaid laulikuid, siis XX sajandi keskpaiku sai tavaks laulikuid korduvalt külastada. Kuna rahvaluulekogumine on mälu tegevus, siis see on ainuõige meetod, et jäädvustada repertuaar nii täielikult kui võimalik.

Pikaajaline tähelepanu tekitas aga omakorda probleeme. Kuigi folkloristid soovisid laule ka korduvalt jäädvustada, innustati laulikuid võimalikult palju laule meenutama. Kuna tegu oli siiski mälestuste kogumisega, mitte uute regilaulude loomisega, siis tööpoolest hakkasid laulikud oma repertuaari suurendama, näiteks kirjalike allikate abil. See omakorda põhjustas vaikselt konflikte (Oras 2008: 108, 114–116). Alide Salströmist ei saanud repertuaari suurusest ja iseloomu sobivusest hoolimata näidislaulik, kuna tema üleskirjutusi ei peetud autentseiks (vt eespool joonealust märkust 6).

Kuid rahvaluulekogumine ei seisne üksnes võimu- ja tähelepanumängudes. Küsitletavad olid tihtipeale üksikud maainimesed, seega tuleb arvesse ka üldinimlik suhtlemisvajadus, vastutulelikkus, teatav kohusetunne teaduse ja riikliku institutsiooni ees (Oras 2008).

1960. aastate kogumisolukordade juures on tähtis seegi, et ülikonnastatud tõsiste (härras)meeste kõrval ja asemel suhtlesid vanaema eas laulikutega noored naisfolkloristid (Oras 2008: 86–96). Noorte kogujate suhtes on vanemaealisel laulikul lihtsam võtta asjatundja positsioon, jagada teadmisi ja meenutada. Nii sarnanevad folkloristi ja lauliku suhted lapse ja vanaema omadega, mistõttu võiks mõelda nende intersubjektiivsete suhete diakrooniliste omaduste peale. Mängu tulevad ka koguja ja informandi vahelised emotsionaalsed suhted.

Folkloristide ja laulikute pikaajaliste suhete juures muutus üha tähtsamaks isikute omavaheline sobivus. Kogumispäevikute põhjal võib tõdeda, et rahvaluulekogujad on pidanud rohkem lugu tagasihoidliku loomuga lauluoskajast kui esinemishimulisest täisverelisest laulikust, kuna viimane võis tunduda oma iseloomuomaduste tõttu hirmutav või eemaletõukav, pealetükkivgi.

August Pulst, rahvamuusikute ja laulikute heliplaadistamise ning ringreiside korraldaja 1930. aastatel, suhtles laulikutega väga lähedalt, jagades nädalate kaupa nendega eluruume, sõiduvahendeid ning lavalaudu. Ta hindas kõrgelt laulikuid ja pillimehi, kes kehastasid tema jaoks rahvalikku elujõudu ja esinemislusti. Samas võis ta loobuda koostööst liialt temperamentse esitajaga: „Mari Sutt omas tugevat häält, ta väljarääkimine oli täiesti selge, hästi kuuldav ja arusaadav kõigile. Ta esitas oma ettekanded temperamentselt, sügavalt kaasaeldes. [...] Viimasel ajal tuligi Marit sageli pidurdada ka lavatöös ja nii saimegi edasi ja jõudsime sinna, kus oma esinemised jäädavalt lõpetasime.” (Äratusmäng... 2014: 213, 217)

Artiklis käsitletutest oli Grete Jents elava loomuga, energiline, hea pärimustundja – seega kindlasti rahvaluulehuviliste lemmikinformante (Särg 2008: 177–178). Samas võidi säärast esitusvalmidust näha kohati pealetükkivana, juhtpositsiooni (nt eeslauliku ja mängujuhi rolli) võtmisena, mis teisi esinejaid võis suisa segada. Seevastu kõige positiivsemad, emotsionaalselt laetumad kirjeldused käivad just tagasihoidlike laulikute kohta. „Olga Antsov (70 a.) mäletab veel ümbrusest kadunud regivärsse. Ise on väga tagasihoidlik ja vaikne. Sealjuures kangesti meeldiv,” kirjutab Erna Tampere 1967. aastal (EKM RKM II 225, 484). Ka Kadri Kuke ja Helmi Villa tagasihoidlikku ja vastutulelikku loomust nähti positiivsena. Regina Praakli ja Lilia Briedise päevikukirjeldused kohtumisest Kadri Kukega on tõenäoliselt Eesti folkloristika ajaloo poeetilisemaid tekste (EKM RKM II 95, 593/656; RKM II 95, 379/409).

Mõne iseloomuomaduse väärtustamise või taunimise juures on tähtis roll suhtlejate endi isikuomadustel. Tundub, et suur osa 1960. aastate folkloristidest sobitub melanhoolsema meelelaadiga. Või on siiski tegu eelarvamusliku suhtumisega nii regilaulu kui ka selle kandjaisse? Artikli tagasihoidlike tegelaste repertuaar oli nende iseloomule vastavalt lüüriline, sisaldades palju vaeslapse- ja osatute laule, mis on vaid osa regilaulude maailmast (vrd Kalkun, Sarv 2014).

Siinkohal peab taas tulema folkloristi ja informandi võimusuhte juurde. Tagasihoidlikumaid inimesi oli lihtsam suunata meenutama ja rääkima-laulma folkloristi

huvitavatel teemadel, nad olid vastutulelikumad ja järjekindlamad. Võib öelda, et folkloristid löid lauliku representatsiooni. Praegused kujutelmad lauliku isiksusest põhinevad tihtipeale folkloristi päevikukirjeldustel, vahel üksikutel märkmetel. Folkloorikogumise asjaolude tõttu ei ole uurijatel tihtipeale laulikust alternatiivseid kirjeldusi. Praeguseks on paraku ka lahkunud mitmed folkloristid, kellelt täpsustavaid küsimusi küsida.

Näiteks võib Kadri Kuke kohta jääda päevikukirjeldustest mulje, et ta oli pisut looduslapselikult naiivne. Seevastu teda isiklikult kohanud folklorist Kristi Salve rõhutab, et tegu ei olnud mitte mingil juhul lihtsameelse inimese, vaid äärmiselt tagasihoidliku inimtüübiga.¹⁰ Kadri Kuke eluloost on teada, et tema elus juhtus mitmesuguseid traagilisi sündmusi (esimese mehe varane surm, laste surm, nõukogude repressioonid ja majanduslik marginaalsus), mis mõjutasid teda avalikust ja kogukondlikustki elust eemale tõmbuma, tundma end kõrvalejäetuna. Võib arvata, et tema vastutulek folkloristidega korduvalt suhelda, isegi lindistamiseks kodust lahkuda, oli tingitud inimlikust rõõmust tähelepanu ja meelelähedase suhtluse üle.

Samuti teavad Helmi Villa sugulased, et ta „polnud midagi nii vaikne ja tagasihoidlik” inimene, kui folkloristid oma päevikus kirjutavad, „pereringis laulis uuemaid laule küll”.¹¹ Folkloristid pöördusid tema poole varem üles kirjutatud laulude tõttu, ise ta kontakti ei otsinud. On üsna usutav, et ta oli ootamatust võõraste tähelepanust kohkunud ja jättis seetõttu nii vaikse mulje. Üldine kujutelm Helmi Villa isiksusest põhinebki folkloristide päevikukirjeldustel – õigupoolest on teada vähe tema isiksuse eri tahkudest ja tegelikust repertuaarist.

Ent mida küll hakata peale ideoloogiliselt laetud *lauliku* mõistega? Janika Oras (2004: 99; 2008) tõdeb, et XX sajandi teise poole regilaulude oskajad ehk hilistraditsiooni esindajad enamasti ei vastagi neile eespool toodud lauliku tunnustele, kuid ta ise teadlikult kasutab just seda terminit, kuna tihtipeale on neil isikutel kogukondlik tunnustus. Võib ju arutleda, kas seda tunnustust oleks ilma folkloristide väljaspoolse tähelepanuta, kodulooliste koolitöödeta või rahvamuusika väljaanneteta – s.o folkloori sekundaarse traditsioonita (vrd Bausinger 1986). Tundub küll, et laulik ei ole mitte üksnes spetsialisti (au)nimetus, vaid pigem isegi emotsioonidest lähtuv tunnustus, mis on XX sajandi teisel poolel antud meelelaadilt lähedastele või imeteldava laulutradsiooni mõtteilmas elavatele inimestele. Toonaseid kohtumisi regilaulu-oskajatega võib võrrelda kohtumistega väljasurevate või väljasurnuks peetavate eluslooduse liikidega – lisaks laulu mäletamise või teadmise faktile enesele on vajalik teatud elukeskkonna või meelelaadi olemasolu, mis säilitab mälestust arhailisest poeetilisest maailmast. 1960. aastatel küsitletud tagasihoidlikud laulikud olid folkloristide silmis kaduva poeetilise väljendusviisi viimane varjupaik ja seetõttu igati ära teeninud erilise aunimetuse.

¹⁰ Suulisest vestlusest Kristi Salvega mais 2022. Kohtumist Kadri Kukega kirjeldab ta 1973. aastal päevikus (EKM RKM II 308, 430).

¹¹ Suulisest vestlusest Janika Orasega augustis 2022.

Kokkuvõtteks

Artiklis arutasin lauliku kui regilaulutraditsiooni vokaalmuusika spetsialisti kohta käiva terminoloogia ning representatsioonide üle folkloristlikus kirjanduses XIX sajandi lõpust kuni XX sajandi teise pooleni rõhuasetusega 1960. aastatel.

Kujund laulikust kui ühiskonna äärealal seisvast boheemlasest on kindlasti seotud rahvaluule kogumise kõrgajaga XIX ja XX sajandi vahetusel, mil regilaulud olid kandunud – või hakkasid kanduma – kultuurielu äärealadele. Kogukondade muusikaline kese oli nihkunud modernsuse poole, omaks oli võetud uuema laulutraditsiooni poeetika ning helikeel. Nii sai ka regilaulutraditsiooni kandjaist marginaalsuse representatsioon – vaene vanainimene.

Folkloristika edenedes ning professionaalsete folkloristide ja etnomusikoloogide kokkupuudetel „elava” laulutraditsiooniga ning erinevate laulukutüüpidega sai ka lauliku representatsioon juurde aktiivsuse, laulik sai agentsuse – ta ei olnud üksnes sõnade, viisi ja esitustavade teadja, rituaalide eestvõtja, vaid ühtlasi kommunikatsiooni spetsialist. 1960. aastatel sai lauliku koondkujuks pulmalaulik – regilaulude poeetilisi loomevahendeid aktiivselt kasutav improviseerija.

Käsitlesin samuti regilauliku suhteid perekonna, kogukonna ning rahvaluulekogujaga diakroonilise ja sünkroonilise intersubjektiivsuse vaatepunktist. Vaatlesin regilaulikuid, kes valdasid küll laulutraditsiooni (või selle osi), kuid ei kippunud esinema väljaspool perekonda. Regilaulude omandamiseks pidid 1890. aastatel sündinud laulikud olema kasvanud lähedastes suhetes vanaemaga. Kuna üldiselt olid selleks ajaks regilaulud aktiivsest muusikalisest eneseväljendusest ning kombestikku saatvast funktsioonist taandunud, olid n-ö mitteaktiivsed laulikud need, kes tundsid isiklikku suhet arhailiste lauludega ning jätkasid eneseväljendust regilauludega.

Avastasin, et tagasihoidlike laulikute suhted rahvaluulekogujatega võisid olla positiivsemadki kui aktiivsetel laulikuisiksustel, kuna nad vastasid enam folkloristide eelhäälestatud ootustele ühiskonna äärealal paiknevast tagasihoidlikust vanainimesest. Neil tekkis kogujatega lähedasem side ning nad olid kannatlikumad ja vastutulelikumad. N-ö aktiivsed laulikud olid eneseteadlikumad ja neid oli raskem juhtida täitma kogumise eesmärke.

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus), see on seotud Eesti Teadusagentuuri uurimisprojektiga PRG1288 „Folkloorse varieeruvuse korpuspõhine käsitlus: regilaulutraditsiooni piirkondlikud stiilid, teemavõrgustikud ja suhtlusviisid” ning Eesti Kirjandusmuuseumi projektiga EKM 8-2/22/3 „Folkloor ja selle individuaalsed, kogukondlikud ja institutsionaalsed edasiandmise mehhanismid”. Täna Kristi Salvete, Taive Särge ja Janika Orast valgustavate ning innustavate vestluste ja Evar Saart viimase hetke täpsustuste eest.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) käsikirja- ja helikogud:

- EKRK – Tartu (Riikliku) Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri rahvaluulekogu
- ERA – Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu
- EÜS – Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaluulekogu
- KKI – Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluulekogu
- KKI, RLH – Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule helisalvestused
- RKM – Eesti (NSV) TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise (Riikliku) Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna rahvaluulekogu
- RKM, Mgn II – Eesti (NSV) TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise (Riikliku) Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna helilintide kogu

VEEBIVARAD

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ekss>

Kivike = Eesti Kirjandusmuuseumi arhiiviinfosüsteem ja failihoidla Kivike.
kivike.kirmus.ee

KIRJANDUS

- Bauman, Richard 2012.** Performance. – A Companion to Folklore. Toim Regina F. Bendix, Galit Hasan-Rokem. Oxford: Wiley-Blackwell, lk 94–118. <https://doi.org/10.1002/9781118379936.ch5>
- Bausinger, Hermann 1986.** Toward a critique of folklorism criticism. – German *Volkskunde*. A Decade of Theoretical Confrontation, Debate, and Reorientation (1967–1977). Toim James R. Dow, Hannjost Lixfeld. Bloomington: Indiana University Press, lk 113–123.
- Burke, Peter 2005.** Performing history: The importance of occasions. – *Rethinking History*, kd 9, nr 1, lk 35–52. <https://doi.org/10.1080/1364252042000329241>
- Haavio, Martti 1943.** Viimeiset runonlaulajat. Porvoo–Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Hennoste, Tiit; Metslang, Helle; Habicht, Külli; Prillop, Külli 2021.** Kuue (inter)subjektiivsuspartikli kasutus eesti keele registrites. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 66 (2020). Peatoim Mati Erelt. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 91–123. <http://dx.doi.org/10.3176/esa66.04>
- Hiiemäe, Mall 2009.** Meenutades Herbert Tamperet. – *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 237–240.
- Honko, Lauri 1998.** Folklooriprotsess. – *Mäetagused*, nr 6, lk 56–84.
- Kaljundi, Linda 2008.** Performatiivne pööre. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 628–640.
- Kalkun, Andreas 2015.** Seto laul eesti folkloristika ajaloos. Lisandusi representatsiooniloole. (Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 33.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Kalkun, Andreas; Sarv, Mari 2014.** Seks ja poeesia: regilaulu peidus pool. – *Vikerkaar*, nr 4–5, lk 91–108.
- Kaplinski, Jaan 1997.** Rahvalaulu juurde jõudmine. – J. Kaplinski, Võimaluste võimalikkus. Tallinn: Vagabund, lk 143–183.

- Knuuttila, Seppo 1994.** Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan. (Tietolipas 129.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kokamägi, Hilja 1962.** Rahvalaulikute järgedel. – Rahvapärимuste koguja, nr 3. (Kirjandusmuuseumi kogumistöö juhend nr 3.) Toim Herbert Tampere, Ingrid Rüütel. Tartu: Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum, lk 43–47.
- Kokamägi, Hilja 1971.** Kuusalu rahvalaulik Mai Kravtsov. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 13–19.
- Kõiva, Ottillie 1964.** Kihnu rahvalaulikutest. (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 159.) Tartu. <http://hdl.handle.net/10062/36244>
- Kõresaar, Ene 2008.** Nostalgia ja selle puudumine eestlaste mälukultuuris. Elulooürija vaatepunkt. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 760–773.
- Laugaste, Eduard 1963.** Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Laugaste, Eduard 1975.** Eesti rahvaluule. Tallinn: Valgus.
- Lotman, Juri 2010.** Kahest kommunikatsioonimudelist kultuurisüsteemis. – J. Lotman, Kultuuritüpoloogiast. (Avatud Eesti raamat.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 125–148.
- Metslang, Helle; Simmul, Carl Eric 2022.** *Ma kardan, et meie õnned on üksteisest eemal.* (Inter)subjektiivne diskursusemarker (*ma*) kardan (*et*). – Keel ja Kirjandus, nr 1–2, lk 168–188. <https://doi.org/10.54013/kk770a10>
- Olgu õnne, et elada, olgu tervist teha tööda ... 1974** – Rahvapärимuste koguja, nr 9. (Kirjandusmuuseumi kogumistöö juhendaja nr 9.) Toim Ingrid Rüütel, Kristi Salve. Tartu: Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum, lk 59–85.
- Oras, Janika 2004.** Helmi Villa regilauluviisid – korrastatud mitmekesisus. – Regilaul – loodud või saadud? Toim Mari Sarv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 89–121.
- Oras, Janika 2008.** Viie 20. sajandi naise regilaulumaailm. Arhiivitekstid, kogemused ja mälestused. (Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 27.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Oras, Janika 2017a.** Favourite children and stepchildren: Elite and vernacular views of Estonian folk song styles. – *Res Musica*, nr 9, lk 27–44.
- Oras, Janika 2017b.** Mari and Marie: Performativity and creativity of two Estonian singers in the late Nineteenth century. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, nr 67, lk 143–171. <https://doi.org/10.7592/FEJF2017.67.oras>
- Oras, Janika 2017c.** Laulik jutustab laulikust. Marie Sepa elulooesitused suulise ja kirjaliku kultuuri piiril. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 634–650. <https://doi.org/10.54013/kk718a5>
- Oras, Janika; Powell, Savannah-Rivka 2022.** Intra- and inter-cultural, historical and modern: gendered practices of Seto *leelo* across time. – Women's Role in UNESCO-Recognized European Traditional Singing Practices. Koost Teona Lomsadze, toim Rusudan Tsurtsumia. Tbilisi: UNESCO Georgian National Commission, Vano Sarajishvili Tbilisi State Conservatoire, lk 240–258.
- Rahva ja luule vahel 1997** = Rahva ja luule vahel: kogumispäevikuid aastaist 1878–1996. (Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Paar sammukest XIV.) Koost Mari-Ann Remmel. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Saareste, Andrus [A. S.] 1921.** Näited Karksi rahvalauludest – Eesti Kirjandus, nr 11, lk 390–392.

- Saarlo, Liina 2000.** Kodavere (regi)laulikud: kes ja kas. – Kust tulid lood minule... Artikleid regilaulu uurimise alalt 1990. aastatel. Toim Tiiu Jaago, Ülo Valk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 161–184.
- Saarlo, Liina 2012.** Kaks hõbekeelset kannelt helisemas taas... – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 836–846. <https://doi.org/10.54013/kk660a4>
- Saarlo, Liina 2017.** Regilaul tuulte pöörises. Eesti folkloristid poliitiliste muutuste ajajärgul 20. sajandi keskel. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 20, lk 27–54. <https://doi.org/10.7592/methis.v16i20.13888>
- Saarlo, Liina 2018.** Changing practices of folk song collection manifested in Estonian Kodavere regilaul corpus. – Visions and Traditions: The Production of Knowledge at the Tradition Archives. (Folklore Fellows' Communications 315.) Toim Lauri Harvilahti, Audun Kjus, Cliona O'Carrol, Susanne Österlund-Pötzsch, Fredrik Skott, Rita Treija. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica, lk 81–100.
- Saarlo, Liina 2020.** *The dog goes to tend the herd...* On contextualization of the Estonian child-lore collections. – Tautosakos Darbai, nr 59, lk 252–273.
- Saarlo, Liina 2023 (ilmumas).** Feodor in the shadow of the wonderland: Singing tradition of the Räpp family. – Expressions and Impressions: Personal and Communal Aspects of Traditional Singing. Toim Mari Sarv, Taive Särg. Helsinki: Finnish Literary Society.
- Salve Kristi; Saarlo, Liina; Saukas, Rein 2019.** Rahvalaulude kogumine Laiusel. – Vana Kannel XIII. Laiuse regilaulud. (Monumenta Estoniae Antiquae I: Estonum carmina popularia.) Koost K. Salve, L. Saarlo, Janika Oras. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 45–72.
- Siikala, Anna-Leena 2000.** Body, performance, and agency in Kalevala rune-singing. – Oral Tradition, kd 15, nr 2, lk 255–278.
- Särg, Taive 1995.** Lauliku lapsepõlv. – Vanavaravedaja, nr 2. Tartu: Tartu NEFA, lk 47–56.
- Särg, Taive 2007.** Estonian ethnomusicology and folk music in forming national image. – European Meetings in Ethnomusicology, kd 12, lk 67–99.
- Särg, Taive 2008.** Karksi vanad rahvalaulud viisidega. I kd. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Särg, Taive; Sarv, Mari 2022.** Diachronic and synchronic dimension of intersubjectivity in traditional singing. – Subjectivity and Intersubjectivity in Language and Culture. Annual conference of the Centre for Excellence in Estonian Studies. May 12–13, 2022. Tartu: Estonian Literary Museum, University of Tartu. <https://www.folklore.ee/CEES/2022/p13.html>
- Sydow, Carl Wilhelm von 1957 [1932].** Perinteen leviämisestä. – Perinteen parissa. Tutkielmia kansanrunoustieteen alalta. (Tietolipas 10.) Toim Toivo Vuorela. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 52–85.
- Tampere, Herbert 1935.** Eesti rahvaviiside antoloogia. Anthologia cantuum popularium Estonorum. I kd. (Eesti Akadeemilise Helikunstnikkude Seltsi Toimetused 1. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 5.) Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv.
- Tampere, Herbert 1961.** Rahvaluule-alastest ekspeditsioonidest. – Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed. Uurimusi ja materjale. II kd. Tartu: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum, lk 441–446.
- Valk, Ülo 2004.** On the discursive foundations of Estonian folkloristics: a farmer's field of vision. – Everyday Life and Cultural Patterns: International Festschrift for Elle Vunder.

- (Studies in Folk Culture 3.) Toim Ene Kõresaar, Art Leete. Tartu: Tartu University Press, lk 265–272. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/54547>
- Viidalepp, Richard 1937.** Ühest suurjutustajast. – Rahvapärимuste selgitaja, nr 2. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv, lk 42–44.
- Viimane tuli tarena, viimane pirdu pihina... 1974** – Rahvapärимuste koguja, nr 9. (Kirjandusmuuseumi kogumistöö juhendaja nr 9.) Toim Ingrid Rüütel, Kristi Salve. Tartu: Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum, lk 86–90.
- Virtanen, Leea 1968.** Kalevalainen laulutapa Karjalassa. (Suomi 113:1.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vunder, Elle 2008.** Moderniseerumine ja kultuurimustrite muutused 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandil. – Eesti rahvakultuur. Toim Ants Viires, Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 459–475.
- Äratismäng uinuvalle rahvamuusikale.** August Pulsti mälestusi. Koost Krista Sildoja. Tallinn: Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum, SE&JS, 2014.

Liina Saarlo (sünd 1974), PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur (Vanemuise 42, 51003 Tartu), liina.saarlo@folklore.ee

The other singers: The less active representatives of the runo song tradition

Keywords: runo song, folk singer, representation, intersubjectivity

This article discusses the terminology and representations concerning the older Estonian oral song tradition specialists in Estonian folkloristic literature from the late 19th century to the second half of the 20th century. The folk singers' relationships with their family, community, and folklorists from the perspective of diachronic and synchronic intersubjectivity is also considered.

At the heart of the documentation and study of runo songs (*regilaulud*) are folk singers who actively embody the song culture. They are specialists who, in addition to having knowledge of the lyrics, tunes and performing practices, also have a need to perform in public, learn from other (older) singers, and share their skills with the next generations.

At the height of the documentation of folklore at the turn of the 19th and 20th centuries, runo songs had receded to the periphery of cultural life and lost their importance in musical self-expression. So, too, the runo singer became the embodiment of the margins of society – someone old and poor. As folklore studies developed, the representation of the folk singer gained agency – the singer was not only a reservoir of knowledge or a repeater of rituals, but also a specialist in communication. In the 1960s, a wedding singer – an improviser who actively used poetic means – took over as the collective image of a folk singer.

However, the song tradition is also carried on by people of a different nature, who know a lot of songs and the context in which they are used, but do not wish to perform in public. In this article, I focused on the inactive, modest singers. The main subjects of this article are the folk singers recorded in the 1960s, during the last great wave of runo song documentation.

All those studied were „of singers’ blood”: their immediate family were well-known singers. In order to become proficient in performing the runo songs, they had to have grown up in a close relationship with their grandmother. It was the modest singers, in particular, who continued to express themselves by means of the runo songs in the form of autocommunication. The relationship of the modest singers with the collectors of folklore may even have been more positive than that of the active ones; they developed a closer bond with the collectors, were more patient and more accommodating.

Liina Saarlo (b. 1974), PhD, Estonian Folklore Archives of the Estonian Literary Museum, Senior Researcher (Vanemuise 42, 51003 Tartu), liina.saarlo@folklore.ee

Märkusi talunimede vanusest Audru näitel

MARJA KALLASMAA

Eesti külade võrk oli välja kujunenud XIII sajandiks. See arvamus põhineb suuresti Taani hindamisraamatu nimekirjadel peamiselt Harju- ja Virumaa kohta. Eesti linna- ja külanimede kohta ilmus 2016. aastal senist uurimisseisu kokku võttev „Eesti kohanimeraamat” (EKNR; veebiversioon 2018). Järge ootab talunimede ülevaade. Külanimed ja talunimed võivad olla omavahel seotud.

Eesti Keele Instituudis asuv Emakeele Seltsi kohanimetekartoteek, mis nüüdseks on ka internetis kättesaadav, on kogutud ajavahemikus 1920–2000. Kuna 1944–1991 oli nõukogude aeg, mil kaardid olid salastatud, siis on see kohanimevara enamasti pelgalt keeleline ja kirja pandud suulise küsitlemise põhjal. Artiklis püüan selles kartoteegis olevat kokku viia allikais leiduvaga. Märgin ära ka nime esinemise või puudumise kohanimeregistris. Püüan võimalikult vähe korrata materjali, mida esitab EKNR.

Talunimede vanuse kohta on kahesuguseid arvamusi: neid peetakse üldiselt külanimedest nooremaiks, samas on ajaloolased kindlaks teinud, et külale eelnes talu, st talu asustusüksusena on vanem kui küla. Talunimed vahelduvad küll kiiremini kui külanimed, kuid vanimad neist ulatuvad nimedena samuti kirjapanekutest kaugemale minevikku. Oma põhjalikus raamatus „Talunimed läbi aegade” (1995) on Gea Troska nentunud, et ajaloolased, arheoloogid, geograafid, keeleteadlased jt on rohkesti tähelepanu pööranud külanimede, kuid talunimede uurimine on jäänud tagasihoidlikuks (Troska 1995: 3): neid ongi raskem uurida nende vähema ajalise ulatuse ja nimekorduste tõttu. Troska raamatust leiab ka arutlusi talunime ja lisanime vahekorra, millest arusaam on autoriti erinenud. Troska toetub Heldur Palli seisukohale, et XVI sajandi keskpaigaks on lisanimed muutunud püsivaks, nii et neid võib pidada perenimedeks (Troska 1995: 5; Palli 1961, 1959; seda seisukohta esindab ka Laansalu 2015). Perenimi oleks siis isiku- ja talunime vahepealne tähistaja ning tõlge saksa keelest (*Gesinde*). Olgu öeldud, et Audru murrak kuulub läänemurde alasse, kus sõnal *pere* oli ka tähendus 'talu' (Pall 1977: 219, kaart 29). Ülle Liitoja (1992) räägib taludest Põhja-Tartumaal alates 1582. aastast, tuues ära maksualuste nimed (lisanime ja eesnime koos). Aga talunimesid hakatigi peamiselt XVI sajandil kirja panema, varem käis arvestus adramaade (*haken*) hulga järgi külas, vaid harva on mainitud peresid (*gesynde*), ja sealjuures enamasti mitte nimepidi. Maksustamisel oli teistsugune, sellest ei järeldu, et põliselanikud talunimesid ei kasutanud.

Käesoleval sajandil on talunimede uurimisse lisa tulnud (nt Laansalu 2015, 2020). Jüri kihelkonna Kiili valla talunimed on Tiina Laansalu jaganud vanuse järgi nelja rühma: 1) aastatel 1661–1726 kirjapanekutesse ilmunud nimed (11%), 2) aastatel 1782–1834 lisandunud nimed (13%), 3) aastatel 1835–1875 lisandunud nimed

(9%), 4) hilise kihistuse nimed ehk nimed, mis ei esinenud vanemates dokumentides (67%). Kose kihelkonna talunimedest esineb allikais 25%, neist 4% on enne XVIII sajandit allikais kirja pandud (Laansalu 2015: 122). Jääb teadmata, kas ja kui palju on arvestatud rahvastiku kasvu või kahanemist.

Talunimede uurimisel tekib enamasti küsimus, kas lähtuda nimest (nimekesksus) või kohast (kohakesksus). Traditsioonilised kohanimeuurimused on olnud nimekesksed (nt Pall 1969; Kallasmaa 1996; ka Simm 1972, 1973), uuemal ajal on rõhuasetus langenud kohakesksusele (nt Liitoja 1992; Saar 2008; mõneti ka EKNR). Kohanimede ajaloo keelelisel uurimisel tuleb siinkirjutaja arvates lähtuda siiski nimekesksusest, sest kohanimed on vanemad kui vastavate kohtade kaardid, mistõttu puudub enamasti võimalus tähistatavat ajaloolist kohta täpselt määrata (Troska 1995: 91; Laansalu 2015: 105). Tunnistuseks kohanimede olemasolust on uurija käsutuses sageli ainult nimeloendid. Eriti kehtib see talunimede puhul. Läänemaa vanimast vakuraamatust (1518–1544) alates on selge, et mõisad on tekkinud ja kadunud, samuti külad. 1534. aasta nimekiri pakub Audrust ainult külanimesid. Mõnda dokumentides olevat külanime pole tänapäeval võimalik topograafiliselt fikseerida. Külade ja mõisate piirid on muutunud, samuti talude külakuuluvus. Ka terve Audru kihelkond kuulus vanasti, ja veel XVI sajandil, hoopis Läänemaa alla (Pärnumaa 2010: 45, 46; Stackelberg 1928; Pärnumaa 1930: 269 on lähtunud ilmselt XX sajandi jaotusest). Audru talunimede selgitamisel tekitab mõne mõisa puhul probleeme ka XX sajandist pärinevate kohanimekogude ühitamine hingeloendites olevate talunimedega, sest mõisas on pandud talunimesid perekonnanimedeks, nt Kantsi talus priinimi Kantsi, Kira talus vanas kirjaviisis Kirra, Kõlvardi talus Kõlward jne.

Kantsi t Audru ms XVI saj üksjalg Sarvi k järel *Kantzi* (Stackelberg 1928: 175), Kabriste k 1662 *Kantze Jack* (SRA Baltiska fogderäkenskaper f 390: 8), 1715 *Kantzi Hans* (RGADA.274.1.170/2:131, l 440), 1782 *Kantzi Jago Andres*, *Kantzi Mart* (RA, EAA.1865.5.140:32, 33, l 30, 30p), 1816 *Kantsi Andrus* (RA, EAA.1865.3.168/12:71, l 71p), 1834 *Kantsi* (RA, EAA.1865.3.169/2:63, l 66p), priinimi Kantsi. Kohanime-registris Kabriste, Saulepa, Lindi k Kantsi.

Kira t Audru ms Oara k 1662 *Kirra Maddieß*, *Kierra Perdt* (RA, SRA Baltiska fogderäkenskaper f 390:8), 1715 *Kirra Annus* (RGADA.274.1.170/2:133, l 442), 1782 *Kirra Tanni*, *Kirra Ado* (RA, EAA.1865.5.140:17, 18, l 15, 15p), 1795 *Kürra Tanni*, *Kirra Ado* (RA, EAA.1865.3.168/2:39, l 37p, 38), 1834 *Kirra Tanni* (RA, EAA.1865.3.169/2:26, l 29p), priinimi Annus. Kabriste k 1782 *Kerra Michel Hans* (RA, EAA.1865.5.140:29, l 27), 1834 *Kirra* (RA, EAA.1865.3.169/2:57, l 60p), priinimi Kirra, Sillaots. Kohanimeregistris Kabriste k Kira, Kira-Sauna. Sarvi k 1715 *Kirra Thoma Michel* (RGADA.274.1.170/2:131, l 440), 1795 *Kirra Ado* (RA, EAA.1865.3.168/2:83, l 81p), 1816 *Kirra Metza Perdi Michel* (RA, EAA.3.168/12:35, l 35p), 1834 *Kirra Metza Perdi* (1865.3.169/2:29, l 32p), priinimi Metzaperd, Hindrichson. 1834 *Kirra Michel* (1865.3.169/2:29, l 32p), priinimi Kirra. Vrd Tõstamaa Kiraste k < ?

Nimed *Kira* ja *Kiraste* osutaksid nagu lähtumisele isikunimest, mida aga sel kujul ei ole registreeritud, vrd isikunimes *Kyrro*: *Lauwer Kyrro* 1537 (Stoebke 1964: 38; vrd ka EKNR: *Kiraste*).

Kõlvardi t Audru ms Malda k 1782, 1795 *Kelberte Maddis* (RA, EAA.1865.5.140:16, l 13p; RA, EAA.1865.3.168/2:33, l 32), 1816 *Kõlwarte Jahn* (RA, EAA.1865.3.168/12:26, l 26p). Võlla ms Eassalu k 1795 *Kõlwate Maddis* (RA, EAA.1865.3.168/5:29, l 29), 1834 *Kõlwardi* (RA, EAA.1865.3.169/5:62, l 65p), priinimi Kõlward < in, vrd Kolbert, Gölfert, Kõlver (Gottschald 2006: 297). Kohanimeregister annab Eassalu k Kõlvardi-Madise.

Körnase t Audru ms 1715 *Kernasallsche Loostreiber, Kernasall Tönnis* (RGADA.274.1.170/2:135, l 444), Kõima k 1816 *Noor Kornasse Tonnisse Michel, Wanna Kornasse Tonnisse Peter* (RA, EAA.1865.3.168/12:59, 60, l 59p, 60p), 1834 *Noor Körnasse, Wanna Körnasse* (RA, EAA.1865.3.169/2:50, 51, l 53p, 54p), priinimi Körnasse.

Kohanimi oli algselt liitnimi (lõpuosis *-salu*), esiosaga vrd Tõstamaa *körnane* 'kivi(klibu)ne', *körnane maa* 'kruusasegune maa' (EMS). Kohanimeregister nime *Körnase* ei anna.

Köninga t Audru ms Sarvi k (= Kosna-Jaani, Kosna-Juhani) 1782 *Konike Marti Andres* (RA, EAA.1865.5.140:34, l 32), 1795 *Koenike Marti Andres* (RA, EAA.1865.3.168/2:87, l 85p), 1816 *Koninge Andres* (RA, EAA.1865.3.168/12:76, l 76p), 1834 *Köninga* (RA, EAA.1865.3.169/2:69, l 72p), priinimi Karjamaa, Köning < in, vrd *Cone* (li) 1355–62 < Konrad, *Koneke* (eesti) *Melevydit Konekessone* 1419, *Konike* (liivi) 1298 (Stoebke 1964: 39). Kohanimeregistris Pärnumaal Lemmetsa k Köninga, Köninga-Metsa.

Perekonnanimed on aga märksa liikuvamad ja paljudel juhtudel on perekonnanimi võinud asendada vanema talunime või saanud popsi- või saunakülas popsikoha või sauna nimeks. Asustusajalugu lähtub asustusüksustest, nimeuurimise prioriteet on keeleline: nimi ise. Vrd teoste pealkirjugi: Liitojal „Põhja-Tartumaa talud”, Valdek Pallil „Põhja-Tartumaa kohanimed”.

Veel XVII sajandi nimekirjapanekute kohta märgib Troska (1995: 39): „Kas aga samal ajal peremehe lisanime kui perenime kasutati juba mitte ainult inimeste kollektiivi, vaid ka tema elukoha, taluõue tähistamiseks, on raske kindlaks teha.” Muidugi, sest kirja pandi ju maksu maksvaid isikuid, kelle lisanimi võis olla nii kohanimi, ametinimi, muudel isikuomadustel põhinev nimi jne. Ühel ja samal isikul võis olla ühes kontekstis üks ja teises kontekstis teine lisanimi. Sõdade tagajärjel jäid paljud talud tühjaks (Liivi sõda, Poola-Rootsi sõda, Põhjasõda, kui mainida vaid suuremaid). Nimed võisid seoses uute asukatega muutuda.

Peamiselt asustusajalooline probleem on laia levikuga korduvate mehenimede esinemine talunimede alusena. Nende järgnevust saab jälgida enamasti ja suurema vaevata vaid aastail 1782–1858, sest hingeloendites on talud nummerdatud.

Keeleliselt ei ole see eriline probleem nime etümoloogia seisukohalt, küll aga nime vanuse seisukohalt. Siiski on ilmne, et isegi pika ajalise vahemaa tagant võib esile tulla sama nimi, kusjuures oma osa on mänginud nii eesnimi, esiisa nimi kui ka perekonnanimi:

Aabrami ~ Aabrama t Jõõpre ms Agasilla k, eraldatud Sepa talust XIX sajandi lõpul. Võlla ms Eassalu k (= Aarama ~ Aarma) < pn. Võlla ms Kärbu k (= Aarama ~ Aarma, Aarma-Jaani ja Aarama-Juri) 1795 *Jani Annusse Abram* (RA, EAA.1865.3.168/5:13, l 12p), 1811 *Jaani Annusse Abram* (RA, EAA.1865.3.168/10:14, l 15), 1834 *Jaani Anusse Abrami, Annusse Abrami* (RA, EAA.1865.3.169/5:23, 38, l 26p, 41p), priinimi Aunpuh, Abram, 1850 *Kerbo Abrami* (RA, EAA.1865.3.170/3:22, l 22p) < pn. Kohanimeregistris Kärbu k Abrami. Audru ms Audru k 1834 *Abrame* (RA, EAA.1865.3.169/2:6, l 9p), vrd seal priinimi Abram (RA, EAA.1865.5.141: 13, l 13p), vrd Audrus ka 1715 *Auder Abraham* (RGADA.274.1.170/2:133, l 442) < in.

Mõnikord aitab ka see, kui allikas on märgitud talunimi koos külanimega, nt Kärbu k Peetri talu ja Põhara k Nigula talu puhul:

Peetri t Võlla ms Kärbu k 1850 *Kerbo Petre* (RA, EAA.1865.3.169/5:24, l 27p; RA, EAA.1865.3.170/3:20, 23, l 20p, 23p), 1858 *Kerbo Petre* (RA, EAA.1865.3.170/7:21, l 20p), pn Kerb. Kohanimeregistris ei ole Kärbu k juures nime Peetri.

Nigula t Audru ms Põhara k 1624 *Pohafer Niclas* (Rev 1624:10), 1795 *Niggola Jacob* (RA, EAA.1865.3.168/2:51, l 49p), 1816 *Põhhare Niggola Tõnnis* (RA, EAA.1865.3.168/12:42, l 42p), 1834 *Niggola* (RA, EAA.1865.3.169/2:35, l 38p), priinimi 1858 Niggula. Kohanimeregister annab Nigula Oara ja Põldeotsa k.

Tiitsu t Audru ms Sarvi k 1816 *Sarwi titzo Tõnnis* (RA, EAA.1865.3.168/12:34, l 34p), 1834 *Titso* (RA, EAA.1865.3.169/2:70, l 73p), priinimi Tiets. Kohanimeregister annab Pärnumaal Lindi k Tiitsu, Tiitsumetsa, Tiitsupõllu.

Tõnado t Audru ms Kõima k 1816 *Kaima Jahni Maddisse Tõnade Jurry* (RA, EAA.1865.3.168/12:53, l 53p), 1834 *Tännado* (RA, EAA.1865.3.169/2:44, l 47p), priinimi *Tännado*. Kohanimeregistris Kõima k Tõnado, Tõnado-Kase, Tõnado-Männi, Tõnado-Põllu.

On küllalt näiteid, kus esmamaining on taluna *resp.* talupoja lisanimena, millest hiljem on saanud küla või mõis. Kirja pandi ju maksualuseid inimesi, mistõttu nende lisanimesed võis peegelduda nii talu kui ka küla nimi, kust nad pärit olid. Audru kihelkonnas on juba XVI sajandil kirjas Eassalu küla all *Peto Vanakula* (hiljem omaette külane, Vanaküla liideti taas Eassaluga 1965), *Thomas Kerbo* (Kärbu k), *Lauer Thorast* (Tuuraste) (EKNR). Kui Vanaküla puhul osutab lisanimi just vanale külale, siis hilisema Kabriste küla Ruunakella talu puhul on asi kahtlasem:

Ruunakella t Audru ms Kabriste k (= Ruuna) XVI sajandil *Runakell*, *Runakelha*, *Runakul* (Stackelberg 1928: 166, 171, 173), kes on saanud vabatalupojaks pärast aastat 1518 (Ligi 1961: 60), 1618 *Runakell Jurg* (Rev 1618:5), 1624 *Runakoll Juerger* (Rev 1624:7), 1638 *Runakel Mick* (Rev 1638:42), 1715 *Runikülla Andres* (RGADA.274.1.170/2:131, l 440), sealtpaale kuni 1834 on lisa- või talunime tõlgen-datud küla-lõpulisena: 1782 *Runakülla Tönnis*, *Runakülla Mart*, *Runakülla Andres* (RA, EAA.1865.5.140:27, 32, l 24p, 29p), 1834 *Runakülla* (RA, EAA.1865.3.169/2:62, l 65p), kohanimkartoteegis ainult *-kella*. 1834 oli priinimena märgitud *Runak*. Saksa-keelsetes nimekujudes võisid vahelduda *-kul* ~ *-kel* 'küla' (EKNR, Koikla, Kõrkküla).

Kui sel kohal on olnud kunagi küla, siis nimi on meieni jõudnud moondunult talunimena (Kallasmaa 2017: 25). Osist *-kella* võidi ka rahvaetümoloogia tõttu asendada sobivamana tundunud osisega *-külla*. Esmamainingu ja e püsivuse tõttu rahvasuus võiks arvata, et meieni jõudnud nimekuju Ruunakella on rahvaetümoloogiline modifikatsioon saksa perekonnanimest Runkel. Perekonnanimi Runkel on tulenenud Saksamaal asuvast kohast, mille nimi oli samuti Runkel (Gottschald 2006: 417). Läänemaa vanimas vakuraamatus esineb *Runakell*, *Runakelha*, *Runakul* alati ilma eesnimeta. Selle nime puhul tuleb tsiteerida Laansalu (2015: 122) kirja pandut: „Kui kohanime tekke üksikasjad pole teada, saab harva olla täielikult kindel, et kohanime etümoloogiline tähendus on täpselt määratletud. Loogilisena näiv ennisvorm võib olla vaid üks keelemängust moonutatuna uude, sobivam tunduvasse dimensiooni paigutatud nimekuju ehk seega osa hoopis pikemast nimeahelast.” Kohanime jälgitav areng võib ollagi erinevate järjestikuste rahvaetümoloogiate rida (Kallasmaa 1995: 766). Kohanimeregister ei anna Ruunakella ega Ruuna nimesid Audru alal. Tõenäoliselt on nimi heakõnalisema vastu välja vahetatud.

Paistab olevat nii, et asustusnimi, näiteks talunimi, võib saada külanimeks või olla vaheldumisi kord talunimi, kord külanimi:

Künnapa t Lindi ms Lindi k XVI sajandil (?1531) üksjalg *Kunnepe Thomeßon* (Stackelberg 1928: 168), 1618 *Kunnapähby* (Rev 1618: 6), 1795 *Kinape Ado* (RA, EAA.1865.3.168/3:6, l 5p), 1834 *Kinnapo Ado*, *Kinnapo Oth* (RA, EAA.1865.3.169/4:9, l 11p) priinimi Adamsohn. Kohanimeregister annab Pootsi külas Künnapa.

Ratiste t Audru ms Malda k 1618 *Ratzi Tönis* (Rev 1618: 12), 1624 *Ratza* (küla või talu, Rev 1624: 10), 1638 *Rattiste Peter* (Rev 1638: 41), 1662 *Ratzette kiella* (RA, SRA Baltiska fogderäkenskaper f 390: 8), 1715 *Ratisti Jako Peter* (RGADA.274.1.170/2:133, l 442), 1782 *Ratzette Hinrich*, *Ratzette Mart* (RA, EAA.1865.5.140:14, l 12), 1795 *Radzezte Jago Jaan* (RA, EAA.1865.3.168/2:32, l 30p), 1816, 1834 *Rattiste Peter* (RA, EAA.1865.3.168/12:21, l 21p; RA, EAA.1865.3.169/2:15, l 18p), 1816 *Rattiste Mardi Jahn* (RA, EAA.1865.3.168/12:21, l 21p), 1834 *Rattiste Mardi* (RA, EAA.1865.3.169/2:16, l 19p), priinimi Hinrichson, Ratte. Külas ka priinimi Rattist 1834 *Rattiste Tanni* talus (RA, EAA.1865.3.169/2:21, 23p).

XVII sajandil olid Poola vahtmeistril Andreas Radzerfskyl maad Audru aladel (Rev 1624: 28). Võimalik, et talunimi on mugandunud sellest perekonnanimest. Kohanimeregister annab Malda külas nimed Ratiste, Ratistemetsa ja Lavassaare alevis Ratiste.

Küladeks, mõisateks või karjamõisateks kujunesid sageli üksjalakohad. Termin tähenduses 'üksjalg' esines allikais esmakordselt 1435. aastal ja XVI sajandi keskpaiku olid nad laialt levinud, Vene-Liivimaa sõja ning Poola-Rootsi sõja järel üksjalad kadusid allikatest. Üksjalgade teket on seostatud sisekolonisatsiooniga: arvatakse, et nad elasid tihedamast külast eraldi. Saare-Lääne piiskopkonna mandriosas XVI sajandi algupoolel oli üksjalakohti 37%-l talupoegadest, vrd vabatalusid 21%. (Ligi 1958; Palli 2017: 38–39) EKNR annab 48 nimeartiklit, kus külanime aluseks on üksjalakoha nimi. Vabade talude, näiteks Audru Soomra küla puhul on 1542 mainitud *Michel van Sompere* vabana, ja üksjalana ilmselt sama mees *Michell Sompere* (Stackelberg 1928: 166, 167). Selle nime puhul oli algne talu, nagu näitab kirja-panekus -*pere*.

Audru Võlla mõis on rajatud XVI sajandi teisel poolel (EM) tõenäoliselt üksjalakohtade asemele, vrd sealsete üksjalgadega 1531 *Dirick Vella*, *Hanno Vella* (Stackelberg 1928: 168). Veel XVII sajandil on ka küla mainitud: 1604 *Wollesby* (Rev 1604: 12). Vabatalupoja nimest on Audru kihelkonna külanimi saanud veel Tuuraste puhul: 1542 *Lauer Thorast* ~ *Thoraste Lauri* (EKNR).

EKNR mainib Eestis kokku vabatalupoegade nimesid 54 korral külanimedele lähtekohana ja üksjalgu 48 korral.

XVI sajandi talu- resp. lisanimedest on väike osa säilinud Audru kihelkonnas tänapäevani talunimena, nt:

Oina t Audru ms Pöhara k 1531 üksjalg *Ianus Oynas* (Stackelberg 1928: 169), 1662 *Oynna Jurgen Wittib* (RA, SRA Baltiska fogderäkenskaper f 390: 7), 1715 *Oina Reni Mart* (RGADA.274.1.170/2:140, l 149), 1782, 1834 *Oina Tanni* (RA, EAA.1865.5.140:23, l 21; RA, EAA.1865.3.169/2:39, l 42p), priinimi Oina. Kohanimeregister annab Pöhara k Oina, Oinamaa, Oinapõllu.

Veesi t XVI saj Audru k *Veeste Michell* (Stackelberg 1928: 171), Audru ms Sarvi k 1816 *Wessi Ado* (RA, EAA.1865.3.168/12:81, l 81p), 1834 Sarvi k priinimi Wessi. Kohanimeregister Veesi t nime ei tunne.

Salu t Soeva k (= Salu-Eespere ~ Eest-Salu, = Salu-Takkapere ~ Takka-Salu) XVI sajandil üksjalg *Salo Janus Asopoick* (Stackelberg 1928: 167), 1715 *Sallo Jürgen* (RGADA.274.1.170/2:149, l 158p), 1795 *Sallo Treial Jaan*, *Sallo Jaan* (RA, EAA.1865.3.168/5:10, l 19p), 1834 *Sallo* (2) (RA, EAA.1865.3.169/5:15, l 18p), priinimi Pillmann. Kohanimeregistris Soeva k Salu.

Tekib küsimus: kui kahe kirjapaneku ajaline vahe on ligi 200 aastat, kas saab neid ühendada? Valdek Pall on ühendamisest loobunud. On see juhuslik kokkulangevus? Võib-olla on see siiski liiga positivistlik lähenemine. Tuleb arvestada asjaolu, et

kohanimed ja neist tekkinud lisanimed toimisid varem kohalikus suulises kasutuses ja võisid olla sajandeid vanad, kandudes põlvkonnalt põlvkonnale ilma kirja sattumata, nagu on arvanud Leo Tiik.¹ Mõni apellatiiv võib olla õhus, ilma et otsest nimejärglust saaks kindlaks teha, eriti kui tegu on nn tavalise igapäevase sõnaga. Ikkagi juhuslik kokkulangevus? Näiteks:

Karjamaa t Jõõpre ms Mõisaküla 1850 *Karjama* (RA, EAA.1865.3.169/9:29, l 29p), pn *Jaumes*. Vrd loodusnime Jõõpre mõisas 1827 *Karjama allone* (RA, EAA.2072.3.16a l 3, foolio III). Kõima k (= Põldmaa). Saunad Malda k, Soomra k, Kärbu k. Lisanimena on Karjamaa Audru mõisas vana: XVI sajandil (1542) *Bertolt Kariama* (Stackelberg 1928: 171), 1715 *Karjama Nigolas* (RGADA.274/1.170/2:135, l 444p). 1826 on pn Karjama saanud Sarvi külast *Koninge Michel* ja *Andrus*, tema vend pojaga (RA, EAA.1865.5.141:74, l 74p).

Rööpselt Heinamaa ~ Heinam(a) ~ Einam(a) ~ Einamaa ei esine Audrus ei talunimena ega lisanimena, ei ole seda Audrus pandud ka perekonnanimeks. Mujal on perekonnanimena esinenud Einama, Heinam ja Heinama. Ilmselt ei olnud sõna Audrus õhus ega ennast nimena tõestanud.

Nimi (ka loodusnimi) võib kanduda nii inimeselt inimesele, kohale (talule) kui ka kohalt inimesele. Ka mõisakuuluvus võib muutuda, nt kohanimekartoteegis on talunimena:

Varso t va'rso Audru ms Oara k, vanal katastrikaardil *Varso*, 1930. aastail *Varsa* (EW 50T), 1994–2020 põhikaardil *Varso* (P). 1816 *Warsa Noor Peter* (RA, EAA.1865.3.168/12:42, l 42p), 1834 *Warso* (RA, EAA.1865.3.169/2:35, l 38p), *priinimi Warso*. Varstagune oli Mõisaküla hm Varso talust läänes, Mõisakülast u 2 km lääne pool, talu ise asus oja kaldal Koonga piiri lähedal. Vrd Jõõpre ja Koonga piiril 1840 *Warsaoja Einama* (RA, EAA.3724.4.830, l 2), mis oli lahustükk. Koonga mõisa all on 1624 mainitud talupoega *Varsebeck Laur* (Rev 1624:15). Keskalsamsaksa *beke* 'oja'. Varso võiks olla lühenenud kohanimest Varsaoja. Nime esiosaga vrd *varss* : *varsa*, aga ka Reigi heinamaanime *Salavars* : *Salavarsi*. Kohanimeregistris Pärnumaal Oara k Varso.

Kokkuvõtteks

Siinkirjutajagi on tähele pannud, et kui mõne, olgugi tavalise apellatiivi alusel tekib nimi, siis nimena on see võinud elada kohalikus suulises pruugis kaua ja võib kirjas esile tulla ka pika ajalise vahemaa tagant. Alati ei ole tegu juhusliku kokkulangemisega. Sageli on kohanimedele rändamise tõttu raske nende ajalugu rekonstrueerida, kuid nimepõhine lähenemine kohanimele võimaldaks etümologiseerida ja kohanime vanust määrata täpsemalt. Talupoja lisanime tõlgendamine talunimena ei ole küll sajaprotsendiliselt tõestatav, kuid siiski üks tõenäolisemaid viise ka ilma vahepealse perenimeta.

¹ Seda kuulsin tema käest korduvalt suulises vestluses ja hilisema arhiivitöö käigus 1980. aastatel.

Eespool toodud talunime Aabrami puhul on ilmne esiisa olemas, nimi on tekkinud pärast Põhjasõda, kuid Liivi sõja eelsete talunimede või talunimeks saanud nimede puhul jääb paljugi oletusteks: suulises pruugis on kohanime lugu siiski üksteisele järgnevate rahvaetümoloogiate rida. Sellega ei taha ma öelda, et nn õpetatud etümoloogia oleks kuidagi parem või halvem, õigem või valem.

LÜHENDID

f = fond; **hm** = heinamaa; **in** = isikunimi; **k** = küla; **l** = leht; **ms** = mõis; **p** = pöördel; **pn** = perekonnanimi; **t** = talu.

ARHIIVIALLIKAD

Rahvusarhiiv (RA)

EAA.1865 – Liivimaa kubermangu revisjonilehtede kollektsioon

Rev 1604 = SRA Baltiska fogderäkenskaper f 390, 1604 – Pärnumaa 1604. aasta revisjon.

Koonga, Audru, Tõstamaa

Rev 1618 = SRA Baltiska fogderäkenskaper f 390, 1618 – Pärnumaa 1618. aasta revisjon.

Pärnu lossilään (Audru, Koonga, Tori, Tõstamaa)

RGADA.274.1.170/2 – Pärnumaa: Viljandi, Suure-Jaani, Saarde, Tori, Pärnu, Audru, Tõstamaa, Mihkli, Pärnu-Jaagupi, Vändra kihelkond

VEEBIVARAD

Eesti Keele Instituudi kohanimetikartoteek. <https://www.eki.ee/kohanimed>

EKNR = Eesti kohanimeraamat. <https://www.eki.ee/dict/knr>

EMS = Eesti murrete sõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ems>

Kohanimeregister. <https://kohanimeregister.ee/knravalik>

P = Põhikaart 20T. 1994–2020. xgis.maaamet.ee/xgis2/page/app/ajalooline

KIRJANDUS

EM = Eesti mõisad. Tallinn: Olion, 1994.

EW 50T = Eesti topograafiline kaart 1 : 50 000. 1930. aastad.

Gottschald, Max 2006. Deutsche Namenkunde: Mit einer Einführung von Rudolf Schützeichel. 6. tr. Berlin–New York: Walter de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110890389>

Kallasmaa, Marja 1995. Rahvaetümoloogia ja historismi printsiip onomastikas. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 763–766.

Kallasmaa, Marja 1996. Saaremaa kohanimed I. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Kallasmaa, Marja 2017. Audru asustusnimed. – Jäajast siia ja edasi ehk killukesi Audrust. Audru: [Audru Vallavalitsus], lk 16–28.

Laansalu, Tiina 2015. Kose kihelkonna põliste asustusnimede vanus ja päritolu. – Emakeele Seltsi aastaraamat 60 (2014). Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Emakeele Selts, lk 101–126. <https://doi.org/10.3176/esa60.05>

- Laansalu, Tiina 2020.** Kesk-Harjumaa kohanime kujunemine ja nimesiire. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 46.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Ligi, Herbert 1958.** Üksjalgadest Eesti alal XVI sajandi keskpaiku. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, nr 1, lk 16–29.
- Ligi, Herbert 1961.** Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul (1558–1561). Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut.
- Liitoja, Ülle 1992.** Põhja-Tartumaa talud 1582–1858. Kd I–IV. Tallinn: Eesti Ajalooarhiiv.
- Pall, Valdek 1969.** Põhja-Tartumaa kohanimed I. Toim Madis Norvik. Tallinn: Valgus.
- Pall, Valdek 1977.** Põhja-Tartumaa kohanimed II. Toim Madis Norvik. Tallinn: Valgus.
- Palli, Heldur 1959.** Eesti isikunimedest Harju- ja Järvamaal XI sajandil. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 595–608.
- Palli, Heldur 1961.** Eesti isikunimed kasutamisest meie rahva vanema ajaloo (XIII–XVI saj.) uurimisel. – ENSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, nr 2, lk 132–143.
- Palli, Heldur 2017.** Eesti rahvastiku ajalugu aastani 1712. Eesti rahvastiku ajalugu 1712–1799. (Rahvuslikku kirjavara II.) Tallinn: Penikoorem.
- Pärnumaa 1930** = Pärnumaa. Maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. (Eesti maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus 4. Eesti Kirjanduse Seltsi kodu-uurimise toimkonna väljaanne 9.) Toim August Tammekann, Johan Köpp, Edgar Kant. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- Pärnumaa 2010** = Pärnumaa 2. Loodus. Aeg. Inimene. Toim Ebeli Nahkur, Taavi Pae, Toomas Tamla, Urve Tammjärv, Urve Teistre. [Tallinn]: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Rev 1624** = Das Pernauer Land 1624. (Hefte zur Landeskunde Estlands 2.) Toim Oleg Roslavlev. München: Akademie-Druck, 1967.
- Rev 1638** = Die Revision Livlands 1638. Estnisches Siedlungsgebiet. Kd II. (Hefte zur Landeskunde Estlands 4.) Toim Oleg Roslavlev. München, 1969.
- Saar, Evar 2008.** Võrumaa kohanime analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 22.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Simm, Jaak 1972.** Mõningaid märkmeid Setumaa mikrotoponüümidest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 18 (1972). Tallinn: Eesti Raamat, lk 151–156.
- Simm, Jaak 1973.** Võnnu kihelkonna asustusalane toponüümika. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Stackelberg, F. Baron von 1928.** Das älteste Wackenbuch der Wiek (1518–1544). (Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1927.) Dorpat.
- Stoebeke, Detlef-Eckhard 1964.** Die alten ostseefinnischen Personennamen im Rahmen eines urfinnischen Namensystems. Hamburg: Leibniz-Verlag.
- Troska, Gea 1995.** Talunimed läbi aegade. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Marja Kallasmaa (snd 1950), PhD, Eesti Keele Instituudi vanemleksikograaf (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), marja.kallasmaa@eki.ee

Remarks on the age of farm names on the example of Audru

Keywords: Estonian language, farm names, etymologies

The article looks at Estonian farm names, using examples from Audru Parish. Farm names are considered younger than village names, although historians believe that the farm is older than the village as a settlement unit. It has been suggested that farm names developed in the 9th century. This article shows that many farm names were already documented in the 16th century. In the past, villages were subject to taxation, but from the 16th century onwards, farm families (*Gesinde*) became the tax unit. Indeed, it was in the 16th century that the names of peasants – mostly consisting of first and last names – began to appear in documents. The question is whether the last name of a peasant denoted a group of people (a family) or whether it also applied to the plot of land managed by the family. It makes sense to assume the latter. In this article I present examples of older farm names in Audru, their changes over time and name etymologies. I also make an attempt to align the names collected over nearly a century by the Mother Tongue Society and the Institute of the Estonian Language with those available in the Place Names Register.

Marja Kallasmaa (b. 1950), PhD, Institute of the Estonian Language, Senior Lexicographer (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), marja.kallasmaa@eki.ee

(raie)lank peegeldab aega ja selle lugu

LEMBIT VABA

Praegusaja jõhkrad raielangid tekitavad kahetisi mõtteid ja tundeid. Loodusesõber muretseb vaesestuva elukeskkonna, majandusmees töökohtade ja majanduskasvu pärast. Sõjanduseksperdi vaatenurk on ootamatum, tema näeb pahupidi pööratud, auklikus ja risuses raielangis looduslikku miinivälja, mis takistab vastase liikumist. Jne.

Metsanduse oskussõnana tähistab *(raie)lank* raiumiseks määratud, looduses (ajalooliselt langipostide ja sihtidega) piiritletud (kuid alles kasvavat) metsaosa, üldkeeles aga esmajoones ikka raiesmikku, s.o ala, kust mets juba lageraiena maha võetud. Lisaks on *lank* oskussõnana kasutusel mäenduses (ettevalmistavate kaeveõõntega piiratud kaevandusvälja osa) ja ehituses ('ühe tööülgi esi müüritöödel') (EKSS).

Sõnal *lank* puudub seni usutav päritoluseletus. Alljärgnevalt püüan probleemi selgendada.

Varem on lanki tähistanud *raismik*

Sõna *raielank* ehk *lank* : *langi* ~ *langu* 'raiumiseks määratud või raiutav metsaosa' tulek ja juurdumine eesti ühiskeelde on toimunud arvatavasti alles kas XIX sajandi lõpu- või pigem XX sajandi alguskümnendel. Metsakasutuse reguleerimine algas Balti kubermangudes XVIII sajandi lõpus. Praktiliste metsamajanduslike meetmete rakendamisel võeti eeskuju Saksamaalt (vt Mathiesen 1935; RMK). Siis hakkasid ilmuma ka esimesed metsandusalased kirjutised, kuid need olid saksakeelsed (Eesti metsad 1974: 218). Esimene eestikeelne metsandusalane raamat on „Juhatus metsawahtidelle ja neile, kes metsawahiks tahawad saada” (Lütken 1884), kus lanki tähistatakse enamasti sõnaga *raismik*, vahel aga mõne pikema kirjeldava seletusega, nt *raismikud* (lk 21), *tööd päris ehk puumetsas (raismikus)* (lk 30), *on üks puumets metsawahile raiumiseks kätte tähendatud* (lk 31), *wäljawedamine laastatud metsa jagudest* (lk 40), *puuraiumise tööd raismikudes* (lk 75), *puuraiismikus* (lk 76). Samasugune keelekasutus iseloomustab Martin Maurachi (1893) rööbiti saksa ja eesti keeles üllitatud tööd „Praktikaline metsaasjandus”, nt *raismiku wastuwõtmine* (lk 135), *tulewale raismikule* (lk 155) jne.

lengi teadaolev esmanoteeringu aasta on 1898

Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus tähistavad lanki arvukad *raiuma*-verbiga seotud tuletised: *raies-maa*, *raie tükk*, *raismik*, *raierendik*, *raiesmik*, *raiespik*, *raiestik*, *raisnik*, *raistik*, *raie*, *raiustik* 'metsa-', *raielank*, koht, kus metsa raiutakse / Schlag (im Walde), Stelle, wo geholzt wird', *pal'gi-raismik* 'raielank; soo-, metsaheinamaa / Balkenschlag, Balkengehege; Morastheuschlag, Waldheuschlag' (Wiedemann 1973 [1893]: vg 921–922). Teadaolevalt esineb *lank* esmakordselt kirjasõnas ajakirjas Linda 1898. aastal ilmunud Johann Lille (Jürgensteini) järjejutus, kus räägitakse „agarast mehest ja kangest kauplejast” Ruusimäe Tiidust: *Hiljem kauples ta, nagu jõud suurdus, linaseemnetega ja wiljaga, wiimaks kroonu metsalankidega, ja rikkus ei jäänud tulemata* (Jürgenstein 1898). 1918. aastal ilmunud „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat” (EKÕS) *lanki* veel ei noteeri, seitse aastat hiljem ilmuma hakanud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat” esitleb aga *lanki* ja mitut sellest lähtunud tuletist kui metsanduse oskussõnu: *lank* (Schlag, лесоцека), *langiline*, *lank-põimendusekäitus* (Femelschlagbetrieb), *metsalank* (Schlag) (EÕS 1925: 359, 501), *raielank* (Gehau, Holzschlag) (EÕS 1930: 1002).

1922. aastal asutatud Akadeemiline Metsaselts on etendanud juhtivat osa eesti-keelse metsandusterminoloogia loomisel ja korrastamisel. 1925. aastal avaldas seltsi oskussõnade komisjon, mille töös osales Johannes Voldemar Veski, ajakirjas Eesti Mets ulatusliku eesti-saksa metsandussõnade loendi, kus on esindatud *lank* – Schlag ja sellega tuletusseoses olevad *langiajamine* – Schlaganzeichnung, *langiarvestus* – Schlagaufnahme, *langihooldus* – Schlagpflege, *langikoristus* – Schlagräumung, *langipuhastus* – Schlagreinigung; tähelepanuväärne on tõik, et sks *Schlag* vaste on selles loendis *lank* kõrval ka *raiestik* (Metsanduslised oskussõnad 1925). Sõna *lank* kõrval kasutatakse 1920-ndatel ajakirja Eesti Mets tekstides üha kirjeldavaid väljendeid, nt *enampakkumise teel saab paljaksraiumiseks müüdnud* [...] 12,39 tiinu 16 tüki; *Endiste raieistikude ja lagendikude metsastamine* jne (EM 1921, nr 1).

Vahetud etümoloogilised vasted teistes läänemeresoome keeltes puuduvad

Sõnal *lank* ei ole vahetuid etümoloogilisi vasteid teistes läänemeresoome keeltes. Eesti etümoloogiakirjanduses on *lanki* soovitud siduda *langema*-verbiga, eeldades tüves toimunud häälikumuutuse $g > k$ kaudu uue lihttüve teket (nii Raun 1982: 70; Rätsep 1992: 373). Seda seisukohta refereerib ka etümoloogiasõnaraamat (ETY). EEW (4: 1229 sub *lank*³) ega Sõnaveeb *lengi* etümoloogiat ei käsitle. Pakutud seletus on ebaveenev. Seda oletust ei toeta ei naabrus- ega kontaktkeelte asjaomase sõnavara tuletusseosed, vrd sm *metsäpalsta* (< *metsä* 'mets' + *palsta* 'plats, maatükk', *hakkuu-alue* < *hakkuu* 'metsaraie', *hakata* 'raiuda' + *alue* '(maa)ala'), sks *Schlag* (< *schlagen* 'lööma, raiuma'), vn *вырубка* (< *вы-* 'välja' + *рубка* 'raiumine, raie', *лесоцека* (< *лес* 'mets' + *цечь* : *чек* - 'raiuma, lõikama'), lt *cirsma* (< *cirst* 'raiuma'), ld *kirtavietė* (< *kirsti* 'raiuma, lõikama' + *vieta* 'koht'). Veelgi otsustavamalt räägib selle tõlgenduse vastu

eesti murdeainestik, kus ulatusliku levilaga sõna *lank* kõrval on registreeritud ka *plank* : *plangi* ~ *plangu* (Kod Plt KJn Röp) 'raiutud või raiumisele määratud metsaosa; (Ran) põllu- või heinamaatükk': 'metsäs 'aetasse 'lanŋi sihid 'este 'sisse, sie jääb järele ja sie jääb 'lanŋist ['langiks'] (Lüg), iga mees 'ostis langi, üks 'vartal maad mis sihidega piiratud oli (Var), ta 'kaupleb langidega (Saa), [metsad] raiutakse maha siis *plangu* 'kaupa (Juu), nüüd mõedetasse neid jao tükkisi 'plankide 'viisi 'väl'lä (KJn), vanast olliv laane ilma sihite, nüüd om ta 'lañke 'kaupa, sihi sehen (Krk), lätsivä oma langi 'pääle, nakassiva 'niitma; aena langi olliva ja lina kidsuti langi 'viisi (Ran). Sõna pole registreeritud metsavaesematelt Lääne-Eesti saartelt, samuti Lääne- ja Järvamaalt ega Põhja-Eesti rannikualalt. (Vt EMS; VMS) Lõunaeeesti murdekeelest (Ote San Kan Krl Har Vas) registreeritud *lang* : *langa* ja HMD *lang* : *langi* 'põllu- või heinamaa riba' (EMS) on ilmne *lank*-sõna tüvevariant, kus *g* on võinud üldistuda nõrgaastmelistest obliikvakäänetest. Sõnaalguline konsonantühend osutab ilmekalt, et kõne all on laen.

lank – samatüveline kui *plank*

Leian, et (*raie*)*lank* on samatüveline kui *plank* : *plangu* ~ *plangi* 'paks laud; plank-aed, laudaed' (EMS). Viimane on keskalamsaksa laen (< kask *planke* 'paks laud, plank'), mis rööplaenuna esineb liivi ja soome keeles (vt täpsemalt ASL; samas rikkalikult asjaomast kirjandust). Oletan, et (*raie*)*langi* semantika on võrsunud laenualse semantilise hargmiku tähendusliinist 'tara, piire', mis eesti keelekontekstis on arenenud nii: 'tähistega piiritletud ala' ⇒ 'metsaosa, mis postide ja sihtidega on piiritletud raiumiseks' ⇒ 'maharaiutud metsaosa, raiesmik', vrd kask *planken* pl 'püstpalkidest tara / Pallisade, vallum': *up unsere planken* 'meie piirides / innerhalb unser Grenzen' (Schiller-Lübben) ja/või üks *Planke* 'tarastamine, plankudest tara, piire / hölzerne Umzäunung, Einfriedung von [---] Planken' (DWB).

Semantiliselt võiks sobiv laenualus olla sks *Blänke* f 'lagedaks raiutud ala metsas / ein kahler, abgetriebener platz im walde', mis on tuletis adjektiivist *blank* 'särav, puhutusest läikiv, valge, paljas, lage (väli), alasti' (DWB; Kluge 1989: 89), kuid häälikuliselt siiski mitte, liiati näikse *Blänke* olevat kitsa levikuga lokalism. Ometi pole välistatud, et sks *blank* (> ee *plank* : *plangi* 'rahatu, vaene, paljas', mrd (*p*)*lank* : (*p*)*langi* 'paljas, lage, sile tasane') on võinud kaasa rääkida lageraiet tähistama *lank*-sõna kujunemisele. Kõnealune adjektiiv on noteeritud Wiedemanni (1973 [1893]: vg 836) sõnaraamatus: *plank* : *plangi* (SO) 'viljatu, sigimatu / unfruchtbar'.

Vn *плánка* 'liist, plaat, põõn' on samuti saksa laen: < sks *Planke* 'plank, paks laud, laudadest aed' (Vasmer 3: 273). Ühe levikuandmeteta teate järgi on *плánка* tähendus vene murdekeeles 'piir' (SRNG 25: 81).

Waldhofi legendikud kui näide metsade laastavast majandamisest

Aastatel 1898–1915 tegutses Pärnus tollal maailma suurimate hulka kuuluv tselluloosivabrik Waldhof, Saksamaal asutatud suurfirma AG Zellstoffabrik Waldhof tütarfirma (Waldhof 1910; Meikar 2015), mille toorainega varustamiseks tehti Pärnu jõgikonna metsades (sh Orajõe, Häädemeeste, Tahkuranna ja Laiksaare valla metsades) laastavat raiet, tekkisid hiiglaslikud lageraielangid, mida rahvas hakkas kutsuma Waldhofi legendikeks (Eesti metsad 1974: 47, 196, 218). Suur puiduvajadus tõstis kiiresti metsa hinda, mida metsateadlane Oskar Daniel on kirjeldanud nii:

Ka meil käis kullavihm üle metsade, kui Pärnu Waldhofi vabrik omad väravad avas. [...] Vähesed metsaomanikud suutsid kiusatusale vastu panna ja iseäranis need, kes alguses võrdlemisi odava hinnaga oma metsa maha müüsid, kratsisid kõrvatagust, kui mõne aasta jooksul hinnad mitmekordseks olid tõusnud. (Daniel 1923: 145–146)

Eespool nimetatud Johann Lille jututegelanegi rikastub metsaäri. Pole juhus, et lankidest on juttu Pärnumaalt kirja pandud lugudes: sealne rahvas kas osaleb langis-äris või peab metsavahiga kassi-hiiremängu, sest langile ei tohi minna. Neid lugusid on Häädemeeste kandist talletanud Emakeele Seltsi korrespondent Marta Mäesalu (1893–1984): *metsa* 'oksjuñ ol'li, 'lankisi pakuti (VKM VIII: 49), *nemad* 'tah'tsid [...] *oma* 'lehmi salaja 'lankis 'süüta ja mina oleks neil tülis olnud, langiks nimetadi nüürt oiü 'metsa, säääl sai ainult salaja 'käia (VKM VIII: 50); *metsavaht* olevat mitu korda keelanud *marjulisi lanki marjule minemast*, *aga marjulised pole hoolinud* [...]; *külilankis ei lubatud marju korjata*, *kuna aga säääl kõige rohkem leidus*, *siis käisid inimesed säääl salaju* (Loorits 1941: 34, 35).

Kirjeldatud ajajärku ja majandusolusid silmas pidades on usutav oletada, et just sellal hakkas raiumiseks mõeldud sihtidega piiritletud metsa tähistav *lank* eesti keeles laiemalt levima ja juurduma.

Vene murdekeelne ланка

Eesti metsadest Waldhofi tarbeks ei jätkunud, mistõttu suurem osa puitu tuli sisse vedada Venemaa Euroopa-osa kubermangudest. Vabriku metsaosakonnale allunud kontorid asusid Peterburis, Velikije Lukis, Arhangelskis jm (Meikar 2015: 538–539). Rostovi-Suzdali piirkonnas, mis hõlmab alasid endisest Jaroslavli ja Vladimiri kubermangust, kõneldud vene murdekeelest on registreeritud ланка : ланки 'raadatud metsamaa' (SRNG 16: 256). Kui see pole jälg sinnakanti väljarännanud eesti asunikest (Jaroslavli kubermangu omaaegsete eesti asunduste kohta vt Nigol 1918: 35–36), võiks see olla kauge kaja Waldhofi kunagisest metsaärist sealmail.

Taas kord võib tõemeeli tõdeda, kui tõetruult sõna lugu peegeldab aega ja selle lugu.

KEELED, MURDED JA MURRAKUD

ee = eesti keel; **f** = feminiin; **Hargla**; **HMd** = Harju-Madise; **Juuru**; **Kanepi**; **kasks** = kesk-alamsaksa keel; **KJn** = Kolga-Jaani; **Kodavere**; **Krk** = Karksi; **Krl** = Karula; **ld** = leedu keel; **lt** = läti keel; **mrd** = murdesõna; **Lüganuse**; **Otepää**; **pl** = pluural; **Plt** = Põltsamaa; **Rannu**; **Räpina**; **Saarde**; **Sangaste**; **sks** = saksa keel; **sm** = soome keel; **SO** = põhjaeesti keelega Tartu-maa osa [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; **Varbla**; **Vastseliina**; **vn** = vene keel; **(ü)sks** = (ülem)saksa keel.

VEEBIVARAD

ASL = Jüri Viikberg, Alamsaksa laensõnad eesti keeles. Veebisõnastik. Tallinn, 2016. <https://www.eki.ee/dict/asl>

DWB = Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. <https://woerterbuchnetz.de>

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ekss>

EMS = Eesti murrete sõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ems>

ETY = Eesti etümoloogiasõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ety>

RMK = Metsakorralduse algus ja metsaametkonna kujunemine. <https://www.loodusegakoos.ee/puuri-uuri/metsanduse-ajalugu/metsakorralduse-algus>

Schiller-Lübben = Karl Schiller, August Lübben, Mittelniederdeutsches Wörterbuch. [https://de.wikisource.org/wiki/Mittelniederdeutsches_Wörterbuch_\(Schiller-Lübben\)](https://de.wikisource.org/wiki/Mittelniederdeutsches_Wörterbuch_(Schiller-Lübben))

SRNG = Словарь русских народных говоров. Kd 1–49. <https://nenadict.iling.spb.ru/dictionaries/345>

Sõnaveeb = EKI ühendsõnastik 2022. <https://sonaveeb.ee>

VMS = Väike murdesõnaraamat. Toim Valdek Pall. <https://portaal.eki.ee/dict/vms>

KIRJANDUS

Daniel, O[skar] 1923. Metsakasutus. Tallinnas: Agronoom.

Eesti metsad. Koost Uno Valk, Jaan Eilart. Tallinn: Valgus, 1974.

EEW = Julius Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch. Kd 1–12. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 1982–1983.

EKÕS = Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne. Tallinnas: K.-Ü. „Rahvaülikooli” kirjastus, 1918.

EKMS = Andrus Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu des traductions en français. Kd 1–4. (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne 3.) Stockholm: Vaba Eesti, 1958–1963.

EM = Eesti Mets. Metsa- ja jahiasjanduse kuukiri. Tallinn: Põllumajanduslik Kirjastusühisus Agronoom, 1921–1944.

EÕS 1925 = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu” II täiendatud ja parandatud tr. Kd I: A–M. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.

EÕS 1930 = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu” II täiendatud ja parandatud tr. Kd II: N–Rio. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.

- Jürgenstein, Johann 1898.** Kalda küla ja tema peremehed. – Linda, nr 37, lk 631–632.
- Kluge, Friedrich 1989.** Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 22. Auflage unter Mithilfe von Max Bürgisser und Bernd Gregor völlig neu bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Loorits, Oskar 1941.** Endis-Eesti elu-olu II. Lugemispalu metsaelust ja jahindusest. (Riiklik Kirjandusmuuseum. Folkloristliku osakonna toimetused 15.) Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- Lützens, A[lexander] 1884.** Juhatus metsawahtidelle ja neile, kes metsawahiks tahawad saada. Kirja pannud A. Lützens, õpetatud metsaülem. Kaheksateistkümneme kujudega. Tartus: Trükitud H. Laakmann'i raamatu- ja kiwitrukikoja.
- Mathiesen, A[ndres] 1935.** Metsakorralduse arenemine Eestis. Entwicklungsgang der Forsteinrichtung in Eesti. Äratrükk VII Eesti metsanduse aastaraamatust. Tartu: Akadeemilise Metsaseltsi väljaanne.
- Maurach, M[artin] 1893.** Die practische Forstwirthschaft. Ein Leitfaden für den Unterricht der Försterlehrlinge zum Gebrauch für Oberförster und Waldbesitzer. Deutsch und estnisch, zusammengestellt von M. Maurach. Praktikaline metsaasjandus. Juhatus metsnikuks õppijate õpetamiseks, tarvituseks ülemmetsnikudele ja metsaomanikudele. Saksa ja Eesti keeles kirja pannud ülemmetsnik M. Maurach. Dorpat: Druck von H. Laakmann's Buch- und Steindruckerei.
- Meikar, Toivo 2015.** Waldhofi tselluloosivarbik Pärnus – önn või õnnetus. – Akadeemia, nr 3, lk 522–544.
- Metsanduslised oskussõnad.** – Eesti Mets. Metsa- ja jahiasjanduse kuukiri 1925, nr 7, lk 145–149; nr 8, lk 166–173; nr 9–10, lk 213–221.
- Nigol, August 1918.** Eesti asundused ja asupaigad Wenemaal. (Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimekonna toimetised 1.) Tartu: Eesti Kirjastuse-Ühisuse „Postimehe” trükk.
- Raun, Alo 1982.** Eesti keele etümoloogiline teatmik. (Maarjamaa taskuraamat 17.) Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- Rätsep, Huno 1992.** Uute lihttüvede saamise viisidest eesti sõnavaras. – Festschrift für K. Rédei zum 60. Geburtstag. Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára. (Studia Uralica 6.) Wien–Budapest, lk 371–375.
- Vasmer, Max 1–4** = Макс Фасмер, Этимологический словарь русского языка 1–4. Перевод с немецкого и дополнения академика РАН О. Н. Трубачева. Москва: Астрель Аст, 2004.
- VKM VIII** = Minevikupärandit Häädemeestelt. Kogunud Marta Mäesalu. (Valimik korrespondentide muredetekste VIII.) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 2012.
- Waldhof 1910** = Russische Aktiengesellschaft Zellstofffabrik Waldhof Pernau, Livland. Die ersten zehn Betriebsjahre der Fabrik 1900–1910. St. Petersburg: Druck der Gesellschaft R. Golicke & A. Willborg.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893].** Estnisch-deutsches Wörterbuch. Eesti-saksa sõnaraamat. 4., muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.

Lembit Vaba (sünd 1945), PhD, Läti Teaduste Akadeemia välisliige,
phorest45@gmail.com

(raie)lank 'cutting area' as a reflection of time and history

Keywords: Estonian language, history of vocabulary, etymology

The article discusses the etymology of the Estonian word (raie)lank 'a piece of forest land meant for cutting'. The first documented use of this word dates back to 1898. The word has no etymological counterparts in other Balto-Finnic languages. In etymological literature, the Estonian *lank* has been linked to the verb *langema* 'to fall', assuming the formation of a new basic root – *lank* – through the sound change $g > k$ in the root. This explanation is unconvincing. The assumption is not supported by any derivative relationships in the relevant vocabulary in the neighbouring or contact languages. This interpretation is even more clearly challenged by evidence in the vernacular literature in Estonian dialects, where not just *lank* but also, *plank* : *plangi* ~ *plangu* has been documented in the sense of 'a piece of a forest land that has been cut down or is meant for cutting; a plot of farmland or hayfield'. It is probably a German loan, cf. Middle Low German *planke*, German *Planke* 'a thick board, a plank'. This is assumed that the semantics of the Estonian (raie)lank originates from the meaning branch 'fence, barrier' in the German semantic line that has served as the source of the loan. In the Estonian language context the meaning has developed as follows: 'a demarcated area' $\Rightarrow$ 'a piece of forest land where the cutting area has been marked with poles and lines' $\Rightarrow$ 'a piece of forest land that has been cut down, a clearing'.

Between 1898 and 1915, one of the largest pulp factories in the world, Waldhof, operated in Pärnu as a subsidiary of the German-based corporation AG Zellstoff-fabrik Waldhof. To supply the factory with raw materials, the surrounding areas of Pärnu were subjected to devastating logging activities, resulting in enormous clear-cut areas, which people began to call Waldhof's clearings. Taking into account the described circumstances and economic situation, it is plausible to assume that it was at that time that *lank*, meaning a forest area designated for cutting, started to spread and take root more widely in Estonian.

Lembit Vaba (b. 1945), PhD, Foreign Member of the Latvian Academy of Sciences, phorest45@gmail.com

Küsimisi eesti keelest ja keeltest

Karl ja Liina vestlevad juubelite jm imelike asjade puhul

20. juunil saab Tartu Ülikooli eesti keele ajaloo ja murrete professor, akadeemik Karl Pajusalu 60-aastaseks, 24. juulil aga Tartu Ülikooli tänapäeva eesti keele professor Liina Lindström 50-aastaseks. Keele ja Kirjanduse palvel esitasid nad teineteisele mõned küsimused uurimisteemade valiku ja muude erialaste kirgede kohta – kolleege ühendab huvi kohalike väikekeelte vastu.

Liina Lindström: Karl, sa oled oma südameasjaks võtnud väikesed läänemeresoome keeled ja keelevariandid. Miks?

Karl Pajusalu: Võiksin ju hakata rääkima üldist juttu kultuuririkkuse hoidmise

Liina Lindström. Foto: Lauri Kulpsoo

tähtsusest ja missioonist, aga otsekohe-
sem vastus oleks, et haruldaste keelte ja
keelendite juurde olen jõudnud imetlu-
sest. Mäletan, kuidas keskkooli ajal, see oli
1970-ndate lõpus või 1980-ndate algul, tuli
mul teha koolis kirjandusolümpiaadi uuri-
mistöö Mats Traadi loomingust ja sattusin
lugema tema raamatut „Puud olid, puud
olid hellad velled”. Selle lõunaestikeelsed
dialoogid viisid mind endaga kaasa, neis
oli midagi eriliselt paeluvat. Olin lapsena
Tahku külas kuulnud igapäevaselt Hääde-
meeste kandi murdekeelt, milles on samuti
küllaga omapärast, kuid tookord ma seda
ei märganud, sest olin selle sees kasvanud
ja sain sellest ehk liiga hästi aru. Lõunaest
keel oma teisitiolus tundus põnevam. Üli-
kooli läksin oma arust kirjandust õppima,
kuid sattusingi lõunaest
keeleradadele. Selles oli oluline osa murdeõppejõud
Aino Valmetil, kes oli samuti pärnakas
nagu mina ja võttis mind oma hoole alla,
soovitades mul hakata uurima Mulgimaa
murrakute muutumist. Edasi on kõik läi-

Karl Pajusalu. Foto: Lauri Kulpsoo

nud üsna loogilist rada. Haruldased keeled kannavad haruldasi väärtusi ja tunnen lähedust inimestega, kes neid märkavad ja väärtustavad, keeleteadlasena püüan neile toeks olla. Salatsi liivi keelt olen üha rohkem hakanud tunnetama ühena oma identiteediga seotud keeltest.

LL: Meil on ÜRO egiidi all käimas rahvusvaheline põliskeelte kümnend, mille eesmärk on tõmmata tähelepanu ohustatud põliskeeltele. Arusaam põliskeeltest võib olla aga üsna erinev. Tavaliselt nähakse selles kolonialismi pärandit: koloniaalkeel on allutanud kohalikud keeled ja marginaliseerinud need määral, mis ohustab nende püsimist. Mis on sinu meelest need keeled, mida Eesti peaks praegu eriti kaitsma ja toetama?

KP: Sõnastasid hästi põliskeele mõiste tavapärase rahvusvahelise sisu. Meil siin Eestis hakata väitma, et ühed eestlased on teisi koloniseerinud, on ilmselt liiast. Koloniseerijad on kõnelnud ikka teisi keeli, kui me ei räägi just enesekolonisatsioonist. Need neli põlist läänemeresoome keelt, mida tänapäeva Eesti alal on räägitud juba üle tuhande aasta, on põhjaeesti, lõunaeesti, vadja ja liivi keel. Algläänemeresoome keeleühtsusest eraldus kõigepealt lõunaeesti, siis liivi, seejärel põhjaeesti ja vadja. Kunagise põhjaeesti hõimukeele põliseid jooni on rohkesti alal hoidnud Kihnu keel, kuigi teiselt poolt on selles näha kokku puuteid ruhnurootsi ja liivi keelega. Muidugi on hoidmist väärt põliskeelendeid mujalgi ning kohaliku identiteedi tähtsus ei saa piirduda vaid vanapärase väärtustamisega. Lõunaeesti iidseid jooni on hästi püsinud Haanjas, laiemalt Võru- ja Setomaal, mõndagi Mulgimaal. Samuti vadja ja liivi keele hoidmine peaks olema Eesti riigi asi, kuigi üht on räägitud vaid Eesti kirdeosas ja teist edelanurgas. Vadjalikke jooni on Alutaguse ja Kodavere keeles, liivilikke Häädemeeste ja Saarde lõuna-

osas, samuti sõrulaste keeles. Meil on siiski omapäraseid piirkondlikke keelevariante veel rohkem, need kõik on vähem või rohkem ohustatud ning vajavad toetust. Minu subjektiivne seisukoht on, et vähemalt eesti keele teine peamurre ehk lõunaeesti keel peaks olema riiklikult kaitstud ja toetatud ka regionaalkeelena. Kõik piirkondlikud keeled väärivad tuge, kuid lõunaeesti keel vanima läänemeresoome keelena ja ka vanima akadeemilise läänemeresoome keelena, millel on sajanditepikkune kirja-keele traditsioon, on midagi enam kui üks murdekeel. Seda näitab seegi, kui mitu elujõulist järglast on lõunaeesti keelele sünenenud.

LL: Kuidas on väikeste keelte ja mitte-standardsete keelevariantidega tegelemine mõjutanud sinu arusaamu kirja-keele rollist tänapäeval?

KP: Suhtlusviiside ja -võimaluste hulk järjest suureneb, nii on vaja adekvaatseid keele ühisosa koos hoidvaid reegleid, teie salt on kirjakeel üha vähem mõistetav kui pelgalt kirjutatud keel või kui kirja pandud keelestandard. Eesti keel on päris vana kirjakeel n-ö kultuurkeele tähenduses, meie keeles on välja kujunenud kindlad varieerumisreeglid, näiteks millal kasutada lühikesi või pikki asesõnu, millal lühikesi või pikki tingiva kõneviisi vorme. Selliseid regulaarselt, aga mitte kategooriliselt vaheldatavaid vorme on tänapäeva eesti keeles hulgem, ootan väga, et saaks kokku pandud eesti keele grammatika, mis neid vaheldusi lahti seletaks.

LL: Mitu keelt on eesti keele sees?

KP: Neid ei saagi kokku lugeda, kui keele mõiste pole kindlatesse raamidesse pandud. Isegi öelda, et eesti keeli on nii palju kui eestlasi, ei oleks täpne, tekkinud on ju lisaks uusi etnolekte, mida räägivad eesti keele täiskasvanuna ära õppinud. Igal juhul on ka nn keelesiseseid keeli palju,

sest eesti keel on elus, muutuv ja arenev keel. Kui kirjutasin raamatut „Eesti keele 100 aastat”, mõtlesin pikalt, millise eesti keelt iseloomustava pealkirjaga võiks raamatut alustada. Lõpuks kirjutasin: „Oma maa suur keel”. See tundus ja tundub nüüdki sobivaim.

*

KP: Liina, oled ema poolt Pärnumaalt (sedapidi oleme samast hõimustki), isa poolt Kuusalu rootslaste järeltulija, üles kasvanud oled Tartumaal. Mida on sulle tähendanud need erinevad juured ja Eesti kohad? Kas need on mõjutanud sinu suhtumist eesti keelde?

LL: Päril rootslaste järeltulija ma ilmselt siiski ei ole, või kui olen, siis üsna kaugelt minevikust otsides. Aga Kuusalu rannakeel on küll olnud mu esivanemate keel ja ka Eesti Keele Instituudi murdearhiivis on mitmeid mu kaugemaid sugulasi salvestatud. Mu vanematekodu oli kirjakeelne ja ega ma lapsena osanud ka vanavanemate keele eripära kuidagi murretega siduda. Mu Pärnumaa vanaema-vanaisa keel oli veetlevalt erinev, vanaema rääkis ikka *peisund* ('leige, päikese käes soojenenud') veest ja vanaisa jaoks olid *lammad* ('lambad') väga tähtsad, aga päriselt õppisin nende kõne murdepärasust hindama alles ülikooli ajal. Lapsena olid tähtsamad inimesed ja kohad, mis kallite inimestega seostusid. Olen käinud välitöödel nii Setomaal, Võrumaal, Kihnus, Hiiumaal kui ka mujal ning pean ütleva, et nüüdki poevad inimesed ja kohad eriliselt hinge. See soe tunne, mis inimestega suhtlemisest tuleb, seostub minu jaoks ka nende keelega. Välitöödel kuuldu on minu arusaamu ja maailmapilti väga palju kujundanud. Kui sind vedas murrete juurde Aino Valmet, siis mind vedasid omakorda sina – olen selle eest väga tänulik!

KP: Oled uurinud vahelduvaid keelendeid nii tänapäeva eesti keeles kui ka murretes. Kas nendes on põhimõttelisi erinevusi? Kas tänapäeva eesti keelt saab vaadelda kui üht murret? Või kui mitut murret?

LL: Olen uurinud morfosüntaktilist varieerumist eesti keeles ja murretes, nii suulises kui ka kirjalikus kasutuses, ja mind on huvitanud, kuidas ja miks üht või teist vormi kasutatakse, miks samatähenduslike vormide puhul valitakse vahel üks, vahel teine variant jne. Laialt võttes on mured ja ühiskeel grammatika varieerumise seisukohalt üsna sarnased, sest valikuid mõjutavad suuresti kasutuskontekst ning mälu ja kõne töötlemisega seotud tegurid, näiteks see, et äsja mainitud entiteetidele pole vaja uuesti viidata, kui need on mälus aktiivsed jms. Need on inimkeelele üldiselt omased printsiibid. Aga on ka nähtusi, millel on sügavalt regionaalne iseloom: murretes on palju sellist, mis on seotud selles piirkonnas kõneldud teiste keeltega. Näiteks *tarvis-vaja*-konstruktsioonides tuli vene keele tugev lokaalne mõju välja idamurdes ja setos sagedase *olema*-verbi väljajätu kaudu, ehkki põhimõtteliselt on see võimalik ka mujal (nt *vaja tööd teha*); samuti joonistus selgelt välja leksikaalne varieerumine (põhjaeestis *tarvis*, lõuna-eestis *vaja*), mis on seotud nende sõnade erineva päritolu ja naaberkeelte mõjuga.

Aga üldiselt võttes teame eesti keele varieerumisest ikka veel üsna vähe ja pilt on pigem fragmentaarne. Nii et ka mina ootan sellise grammatikakirjelduse kokkupanemise võimalust, mis tegelikult keelekasutuses toimuvat varieerumist varasemast märksa enam arvesse võtaks.

Muidugi pole see lihtne, sest keelekasutajate rühmi on väga erinevaid ning kas või eri põlvkondade keelekasutus võib olla üsna erinev. Oluline on ka see, kas tegu on formaalse või informaalse registriga,

suulise või kirjaliku keelekasutusega – need aspektid mõjutavad meie keelelisi valikuid väga tugevalt. Mitu murret see nüüd täpselt kokku teeb, ei oska ma öelda, aga päris mitu.

KP: Milline on sinu jaoks hea või lausa ideaalne eesti keel?

LL: Hea eesti keel on minu jaoks lõbus ja üllatusterohke – see keel, mille kasutuses on uudsust, originaalsust, soovi üllatada ja teistmoodi väljenduda. Ilukirjanduse, eriti luule keel on kahtlemata selline, aga seda on sageli ka igapäevakeel, milles püütakse üllatada ja lõbustada, kasutades selleks kõikvõimalikke erinevaid keelelisi vahendeid ning neid uudsel viisil (või vahel ka väga vanal viisil) omavahel kombineerides. Heas keeles on väga palju kihte. Hea keel on ka see keel, mis teistele liiga ei tee – mida ei kasutata solvamiseks, halvasti ütlemiseks.

KP: Küsisid minu käest eesti põliskeelte kohta, aga oled ise samuti nendega tegelenud. Oled juhtinud näiteks seto keele projekte. Mis on see, mis sunnib tänapäeva eesti keele professorit valutama südant põliskeelte pärast?

LL: Minu jaoks ei ole teravat piiri selle vahel, millise keelekujuga täpselt tegelen: kas suulise või kirjalikuga, kirjakeele või murretega. Mind huvitab see, kuidas kasutatakse keelelisi väljendusvahendeid, millest nende valik sõltub ja mis tähendusi need kannavad. Mida kaugemale standardkeelest, seda põnevamad need leiud on, sest seda ootamatuid kasutusviise need esindavad. Põliskeelte – või laiemalt põliste keelte – juures köidab mind see rabav kirjusus, mis neis keelekujudes lähemal vaatlusel paljastub. Arvan tõesti, et keeleline mitmekesisus on väärtus, mida peame hoidma. Põliskeelte kümnend ongi ellu kutsutud selleks, et neid keeli märgata ja neile tuge pakkuda.

Olen tegelenud võro ja seto keelega, mis mõlemad on tänaseks end põliskeeleks kuulutanud. Võib küsida, kui õigustatud põliskeele staatus nende puhul on. Põliskeele lai definitsioon on, et see on mingi piirkonna põlisrahva keel. Põlisrahvast omakorda määratleb 1) ajaline prioriteet konkreetse territooriumi hõivamisel ja kasutamisel; 2) kultuurilise eripära vabahtlik säilitamine; 3) enese identifitseerimine, ning sellisena tunnustamine teiste rühmade või riigi poolt eraldiseisva kollektiivse üksusena; 4) allutamise, marginaaliseerimise, võõrandamise, tõrjumise või diskrimineerimise kogemus.¹

Küsitavusi tekitab kindlasti 4. punkt. Kui võro ja seto puhul kolonialiseerimist klassikalises mõttes pole olnud (setode puhul tuleb siiski meelde tuletada, et Setomaa ühendati Eesti Vabariigiga ilma setodelt küsimata), siis diskrimineerimist ja marginaaliseerimist on olnud küll, näiteks keele kasutamise keelamist koolis (ka vahetunnis) ja isegi selle eest karistamist, on olnud narrimist ja tõrjumist. Neid lugusid on välitöödel rääkinud väga paljud informandid. Kui lugeda, kuidas setosid on eestlaste poolt kujutatud ajal, mil Setomaa ühendati Eestimaaga, saame pildi laiskadest ja kaklevatest joodikutest – sellest on kirjutatud näiteks Andreas Kalkun.² Ka see on marginaaliseerimise näide. Arvan, et omakeelset etnonüümi *seto* tuleks tänapäeval kasutada just sellepärast, et eesti keeles varem kasutatud *setu* on olnud halvustava varjundiga.

Teisalt muidugi on küsitav, kas võrokeel ja setod tänapäeval peavad end eraldi

¹ Vt S.-E. Soosaar, Põlisrahva ja -keele mõistest Eestis ja rahvusvahelises kontekstis. – Keel ja Kirjandus 2022, nr 8–9, lk 855–860. <https://doi.org/10.54013/kk776a13>

² A. Kalkun, Religioossed paastud ja pidustused seto kultuuri representatsioonides. – Keel ja Kirjandus 2014, nr 1, lk 1–23. <https://doi.org/10.54013/kk674a1>

rahvaks. Pigem on neil kõigil mitmik-identiteet: olen eestlane, aga ka võroke või seto. Seepärast on mind sügavalt häirinud sotsiaalmeedias levinud arvamused, et kui võrokesed kuulutasid end põlisrahvaks, siis järelikult nad enam eestlased pole. Kindlasti ei vasta see võrokeste endi arusaamisele asjadest. Põliskeeleks kuulutamine on olnud pigem samm selleks, et tõmmata tähelepanu oma keele ja kultuuri päästmise vajadusele.

Keele päästmine on muidugi keerukas, sest ennekõike tuleb keelt päästa võrokeste ja setode endi käegalöömise eest, ja selle nimel aktivistid praegu pingutavad. Kuna keel ei ole loomult individuaalne, vaid kollektiivne nähtus, võivad üksik-

isikute huvid lahku minna sellest, mida on laiemalt keele püsimiseks vaja. Keele püsimine algab sellest, et otsustame seda keelt oma lastele õpetada ja võimalikult paljudes olukordades rääkida. Võro ja seto keele kõnelejad on tänapäeval valdavalt kakskeelsed, kes on keelt õppinud mitte enam oma vanematelt, vaid vanavanematelt ja kes räägivad ka ise oma lastega kirjakeelt. See tähendab, et keele loomulik ülekanne ühelt põlvkonnalt teisele on katkemas või katkenud. Tugev sekkumine aitaks seda olukorda tagasi pöörata – keelte taas-elustamise näiteid on üle maailma palju –, ent sellega ei tohi hiljaks jääda. Selleks on aga kindlasti vaja senisest suuremat tuge ka riigilt.

Pilk vastuolulisele Wimbergile Buratino-pölvkonnast

Wimberg. Just praegu. Tallinn: J&U, 2021. 124 lk.

Wimberg. Enne kui. Tallinn: J&U, 2022. 214 lk.

Tõepoolest, just praegu ilmub Keeles ja Kirjanduses arvustus autorilt, kelle jaoks on Wimberg lapsepõlve tüvitekstide autor. Aastal 2002 olin kolmeaastane, vaevu hakanud tähelepanuväärseid sündmusi meelde jätma, kui televusseris¹ hakkas jälle tegutsema Buratino. Arvustuse kirjutamisel jõudsin mitme endavanuse sõbraga vesteldes arusaamani, et Buratino laulud tulevad meie mälukurdude vahelt seni- maani pidevalt esile: olgu siis olukorras, kus „istun ainult laua taga, ees on arvuti- ekraan”, või iga järjekordse lemmikbändi kogumikuga, mida kuulan tahes-tahmata alati „juba läinud reedest saati”. Mäletan, kuidas gümnaasiumis avastas üks armas klassikaaslane, et Buratino-Wimberg on kirjutanud ka äärmiselt sisendusjõulise ja väljapeetud luulekogu pealkirjaga „Eesti köökk” (2010). Ka fraasid „Oi, see kohv on hea!” ja unistav „Karttulasalatit...” jäid meie igapäevasesse kõnepruuki.

¹ Tõenäoliselt on see sõna minu sõnavarasse sisenenud tänu Wimbergile, õigupoolest tema unustamatule tõlkele Tweenie-põngerjatest („Põnnikell, põnnikell, kuhu aeg jääb seisma sel? – Televusseri aeg!”). Wimberg jällegi – või vähemalt tema luulemina – olevat Tweeniedelt õppinud sõnad *bossy* ja *hiccup* („LEARNING ENGLISH EVERYDAY” – EK, lk 79).

Minu jaoks on Wimberg niisiis alati- tiseks seotud televusseri ette naelutatud lapsepõlve ja gümnaasiumiaegse slängiga, ent siinses arvustuses vaatlen hoopis luule- taja kaht viimast algupärast luulekogu: „Just praegu” ja „Enne kui” (EK). Need on pealkirjaga seotud täiesti määratlematu hetke külge. Esimene raamat sõnastab olevikulist lugemismomenti, töötades ses mõttes jääda igaveseks kättesaadavaks- käegakatsutavaks, teine aga langeb haarde- ulatusest, seostab end kättesaamatult mil- lelegi eelnevaga – „enne kui” –, on juba ette minevikuline, ütle mata samas, millele eelnetakse (võib ju olla, et sellele samale lugemisolevikule, sama hästi aga ka mää- ratlematule tulevikule). Sarnaseid mõtteid tekitavad teoste kaanepildid, lävepakud, millest esimesel on kirju Eesti nüüdis- grafiti, teisel löiked XV–XVI sajandi käsi- kirjalistest koodeksitest. Ajaline situat- sioon justkui konkretiseerub. Ent taga- kaaned pööravad esikaane sõnumi äras- pidi: esimesel on mütologiseeritud nõu- kogude kangelase monumendi fragment, teisel autori 2020. aasta foto ühe koolimaja nimesid täiskribitud telliskiviseinast. Võib juba enne lugema hakkamist järeldada, et midagi võetakse ette aja ja selle möö- dumisega, võib-olla isegi rännatakse ajas tagasi – tulevikku aga pilku tõenäoliselt ei heideta.

Kaasi paotades selgub, et laias laastus seostuvad tekstid aegruumilise konkreet- suse ja ähmasusega nii nagu luulekogude pealkirjad. „Just praegu” luuletused on selgemini hetke või paigaga seotud: selles leiduvad luuletused „Tallinn. Hommik. Märts. Esmaspäev” ja „Tallinn. Hommik. Juuni. Esmaspäev” („Esmaspäeva hom- mik, üheksas juuni 2008. / Kell on 9.44”, lk 83), rääkimata teistest täpselt (nt „Lasna-

mäel P. Pinna tänaval / 26. veebruaril 2018", lk 63) või ähmasemalt (nt „2015", lk 25) fikseeritud luuletustest. Kogust „Enne kui", vastupidi, leiab pigem ajaliselt määratlemata, üldised, lüürikale omaselt justkui igavesti kohal ja samal ajal juba kunagi ammu kirjutatud tekstid.

„Just praegu" sisaldab niisiis suurt hulka tekste, mis on tihedalt seotud juhu- luule traditsiooniga, olles pühendatud kindlatele sündmustele ja isikutele. On luuletusi, mis tõukuvad vabariigi aasta- päevast („On täna sünnipäev me kallil Eestil / ja välja pandud olema peaks lipp, / kuid naaber lipu heiskamata jättis / ja see on juba häbituse tipp." Lk 28), on luuletus koroonakriisist („tuleb pesta uuesti ja uuesti käsi / lauda mida käed puudutasid", lk 61), valimistest („Kõikk läheme nüüd valima / ja pass on võetud kaasa!" Lk 22). Leidub ka isiklikuma kallakuga „Toost Soomele" ning juhuluuletused „Saksofon ja kontrabass" ning „Saksofon ja kontrabass. *Revisited*", mis on kirjutatud vastavalt Tallinna Filharmoonia 20. sünnipäevaks 2014. aastal ja puhuks, „[k]ui Tallinna Filharmoonia oleks loodud kümme aastat varem" (viimane sisaldab esimesele vastandudes nõukogudeaegseid tähistajaid, nagu „agronoom näidissovhoosis" ja „funktsionäär Keskkomitees", lk 111).

„Enne kui" koosneb argisematest, isiklikumat laadi tekstidest ning luulekogu viis osa koonduvad enam-vähem järjepidevalt kindlate teemade ümber. „Mauhti" keskmeks on aastaring ja maakodu(d) („Tere, mai! / Grillivinu / pakitab meie kahkjaid ninu." Lk 15). „Traktoris" leiab eelkõige mälestuslikke ja inimese elukaarega seonduvaid tekste, kus lugeja kohtub Wimbergi varasematest teostest tuttavate maavanaema ja -vanaisaga. „Kapsarauas" räägitakse loomingust („aastal 2008 / kirjutati ainult häid luuletusi / nagu Jaan Pehk", lk 75), „Kohviku" keskmes on suhteluule ja tunded („tüütü tüütü tüütü / suhte

mudel on nagu halb lauamäng / kus pidevalt tuleb uuesti algusesse tagasi minna", lk 138). Viimane osa „Allea" näib koondavat eriteemalisi naljaluuletusi (nt „Täielik faktide loend", mis sisaldab tõsiasju, nagu „Hundil on selgroog", „Kassil on selgroog" ja „Esineb haisusid", lk 201).

Kui uskuda luuletajat, siis „Just praegu" keskmeks on sotsiaalse ajendiga luule, „Enne kui" sisaldab isiklikumaid tekste.² Ajend ajendiks, aga sisuliselt enam-vähem klapibki (mõne teksti puhul jääb siiski arusaamatuks, miks see on just selles ja mitte teises raamatus). Teosed koondavad väidetavalt Wimbergi viimase kümne aasta luuleloomingut, mis on – „Mauh!"³ – kaante vahele torgatud.

Niimoodi Wimberg õigupoolest kirjandusse tuligi: prõmdi! Mauhti! 1990-ndatel debüteerinud autorit saatis pikka aega sotsiaalne kära,⁴ lisaks kutsus tema esikku „Maaaraamat" (2000) esile vastakaid reaktsioone. Raamatu poeetika suurepärase toimimist lahkisid valgustavalt Aare Pilv ja Kalju Kruusa⁵ – raamatu poeetika mittetoimimist jällegi osatas Ivar Sild.⁶ Esimestes arvustustes sõnastatud tähelepanekuid on jäädudki retseptisoonis kordama: sageli jäävad Wimbergi loomingus kas määratlematuks või suisa arusaamatuks nalja ja tõsiduse, iroonia ja

² J. Urmet, Artikkel luulekogude toimetamisest. – Tuleb 20. IX 2022. <http://laulukene.blogspot.com/2022/09/artikkel-luulekogude-toimetamisest.html>

³ Samas.

⁴ Sellest olen mina oma vanuses pidanud arhiiviallikaist (!) lugema nagu kollasest ajakirjandusest kuulsuste eraelu kohta: ahsoo, et kirjutas magistritöö Max Laossonist? Et rehabiliteeris (ja samal ajal ei rehabiliterinud ka) sotsrealistlikku poeetikat? Põnev!

⁵ A. Pilv, K. Kruusa, Kui tallinnamees vanaisaga Kaarukas kadund aega otsimas käis. – Sirp 10. XI 2000, lk 12–13.

⁶ I. Sild, Tähelepanekuid Wimbergist ja luulest. – Keel ja Kirjandus 2001, nr 2, lk 127–128.

siiruse vahekorrad; köitvaimad luuletused kõnelevad maavanaemast ja -vanaisast; Wimbergi luule põhitoon ja vorm on rahvalikud, seal tabatakse hästi õhustikku ja meeleolu. Needsamad mõtted tikuvad pähe ka kaht viimast luulekogu lugedes. Tuleb tunnistada, et Wimberg on kindla käekirjaga autor.

Varasem retseptsioon ütleb sedagi, et kui Wimbergi naljast aru saada (või vähemalt teha nägu, et mõistad), on tema luule meeltemööda,⁷ ning kui iroonia ja tõsiduse pinge lugeja jaoks ei toimi, on hinnang hävitav. Ka see kehtib tänini: minu jaoks Wimbergi nali eriti sageli ei toimi. Üldjoontes ongi mul kahe käsitletava luulekoguga kolm probleemi, mida järgnevalt valgustan.

Esiteks on mul raske sisse elada Wimbergi tekstide vaatenurka, mistõttu muutub igasuguse nalja või pingestatud iroonia ja tõsiduse vahekorra vastuvõtmine keeruliseks. Olen ikkagi lumehelbekesteks tituleeritud põlvkonna – Buratino-põlvkonna! – liige: mitmed neist tekstidest, kus Wimberg mingil üldistaval moel võtab jutuks naised, tekitavad minus ebamugavustunnet, millest on raske mööda vaadata ka siis, kui püüda keskenduda üksnes luulekogu poetikale („iga naine kaissu ihkab / suudelda ja anduda / miski tahab tulevikku / minevikust kanduda”, EK, lk 118). Kas selliste sedastuste aeg pole **ikka**

veel möödas? Vastuvõtt muutub keeruliseks, kui olla kord lugenud „Wabastatud värsside” lugulaulu, mis ajakirja Just! külgedest inspireerituna paigutas naissoost avaliku elu tegelasi pärisnimepidi paneks-ei paneks skaalale⁸ – eriti kuna tekstile viidatakse kogus „Enne kui” („kas mina ja Lenna / või mina ja Liis Lass // ma ei oska valida / luuletanud olen mõlemast”, lk 120). Ja kui luuletaja juba üle kümne aasta kasutab sarnast sa-ei-saa-arua-kasma-olen-irooniline-või-mitte-poeetikat, tekib vaikne kahtlus, et võib-olla polegi alati tegu irooniaga, kui seda peab pidevalt südamele ära kirjutama.

Teiseks probleemiks on see, et ehkki Wimbergi olmpoeetika on üks tema loomingu tugevamaid tahke, jääb mõne argise teksti funktsioon luulena ajapikku ähmaseks. Wimberg haarab kinni täiesti igapäevastest detailidest ja paneb need sisendusjõuliselt paberile. Parimatel juhtudel tõstab see argise olukorra igapäevast kõrgemale, pühitseb hetke (nt luuletus pliidikütmisest, EK, lk 72). Halvimal juhul aga on takerdunud peensuste talletamisele, nagu „Maakonnaliini bussis” kirjeldab igat pisiasja, millele pilk bussiga sõites klammerdub (nt „Mingeid kleepse on veel, / pilttkirjalisi. Katuseluugil on neid / üksteise all lausa neli. Esiukse kõrval / on viis rohelist kleepsu.” EK, lk 70). Tekst on küll elutruu, ent taolisi luuletusi leidub mitmeid (vt ka eelmainitud „Tallinn. Hommik. Märts. Esmaspäev” ja „Tallinn. Hommik. Juuni. Esmaspäev”), mistõttu tekib lõpuks tunne, et loen kellegi üsna ühetaolist päevikut. Päevikumuljet toetab ka juhuluulelik aegruumiline markeeritus ning see, et mainitud tekste ümbritsevad mälestustest pajatavad luuletused. Tugevneb teksti funktsioon mingi aja ja koha ning isiku kohalolu märkijana – tekst saab

⁷ Esikkogu pole ainus Wimbergi luuleraamat, mille retseptsioonis kujunevad vastandlikke arvamusi esindavad paarid: peale juba mainitud Pilve-Kruusa ja Silla arvustuste on sama asjaolu täheldatav nt „Wabastatud värsside” (2010) puhul, kus sarnane, ehkki otsesõnalisem vastasseis kujunes Meelis Oidsalu ja Alvar Loogi arvamuste vahel (vt nt **M. Oidsalu**, Ärritavalt lihtne luule. – Sirp 18. II 2011, lk 22–23; sama hinnangut kordavad Oidsalu ja Paavo Piik luuleaasta ülevaates: **M. Oidsalu**, **P. Piik**, Luuleaasta 2010. – Looming 2011, nr 3, lk 392; **A. Loog**, Wārsside peal katsetatud Wimberg. – Looming 2010, nr 11, lk 1597–1600).

⁸ **Wimberg**, Paneks! – Wimberg, Wabastatud värssid. Tallinn: Pegasus, 2010, lk 51–55.

ühaks ajaloodokumendiks teiste seas –, väheneb poeetilise, üldistusjõulise kunstiteose funktsioon. Need on ajaliselt märgistatud („On 29. mai 2022. aastal,” EK, lk 71) Eesti elu portreed, mis tõenäoliselt omandavad huvitavama (nostalgilisegi) funktsiooni alles tulevikus, kui kirjeldatud olud on muutunud ning tekstile lisandub uue kihina varasemat kinni kattev olukord. Taas on tegu minevikuliste tekstidega, mis pole veel „piisavalt” minevikku jäänud.

Kolmas probleem on tõenäoliselt eelneva kahe taustaks ja võimendajaks. Nimelt on luulekogud äärmiselt mahukad: mauh!-meetodil koostatud raamatutel on kokku üle 300 lehekülje. Selle taha jäävad kinni kõik kriitikanooled, mida siin sõnastada saan: tegelikult puudub luulekogudes järjepidevus (tähelepanelik lugeja on märganud, et paika ei pea ka väide, et tegu on viimase kümne aasta loominguga), need on vormiliselt ebaühtlased, liiga palju on tekste, mis kas veel või enam eriti midagi ei ütle.

Viimaks pöördun tagasi arvustuse alguses viidatud blogipostituse juurde, kus Wimberg jagab mõningaid oma hiljutisi loomemõtteid. Postituse põhiideed, et luuletoimetaja on luuleraamatus ebavajalik nähtus, ma kommenteerima ei hakka – seda enam, et kõrvaltpilgu vajalikkust nendib luuletaja postituse lõpus isegi. Küll aga tahaksin paari lõbusa vastuolu märkimise korras tähelepanu juhtida kahele tsitaadile. Esiteks: „Ma ei osale püüdlikult selles suures süsteemis, mida Jan Kaus või Tiit Hennoste perioodiliselt analüüsimeks ette võtab, seda seejuures eesti kirjanduseks nimetades. [...] Mina kui looja ei ela ega tegutse selles konstrueeritud süsteemis, ehkki mind võib loomulikult sellega seoses vaadelda.”⁹ Ometi leidub nii „Just praegus” kui ka „Enne kuis” tekste,

milles Wimberg kehtestab end justnimelt eesti kirjanikuna: olgu siis kaaskirjanikele osutades, paroodiaid luues (nt Jaan Pehki ainetel: „Eile käisin kõrvaltrepikoja all poes / ja ostsin kümme muna”, EK, lk 168) või kirjutades endast kui eestlasest ja endast kui luuletajast.

Teiseks: „[...] kas meie lugejatena ikka oskame luulekogu tarvitada? Idealist lähtuv kõva kätt nõudev kriitik tahab autorilt (+ toimetajalt) müstilist lõplikku ühtset valmislahendust. Aga mina leian, et samavõrra mõeldav võiks olla luulekogu, kus autor ei esita lõplikku ühtset valmislahendust, vaid lugeja töötab tekstidega ise, valib nende seast meelepärasemaid, kõnekamaid, jätab nõrgana tunduvaid välja jne.”¹⁰ Pole üldse paha mõtte trükkida näiteks väljarebitavate lehtedega luulekogu, mis riiulis nii palju ruumi ei võtaks ning pakuks kultuurielamust mitmele tajule korraga. Ent kui raamatu kujundus ega sisu sellist juhtnööri ei anna, siis kuidas peaksin aru saama, et luulekogu „heaks” kirjutamise roll jääb mulle, mitte luuletajale? Mulle näib, et lihtsalt on mööda lastud võimalus tihedamatel tekstidel esile pääseda, ning sellest on kahju, kuna kummaski kogus leidub piisavalt hästi ehitatud ja huvitava mõttega tekste.

Lõpetuseks ei jää niisiis üle muud kui tõdeda, et küllap toimib Wimberg kõige paremini osana süsteemist nimega „Wimbergi kirjandus”. Umbes nagu Heinsaare Mehisland. Seda süsteemi toetavadki kindel, muutumatu käekiri, endasse sulgunud mälestuslik-päeviklik maailm, mis ajaliselt ja ruumiliselt kaardistavad Wimbergi elu, mauh!-meetod, toimetaja eitamine, muutumatud rakursid ja muu. Ja muidugi see, mida ütleb luuletaja ise: „See kõik olen ikkagi mina, minu rikas ja huvitav luuletajailm.”¹¹ Kirjandusuuri-

⁹ J. Urmet, Artikkel luulekogude toimetamisest.

¹⁰ Samas.

¹¹ Samas.

jana tekib paratamatult tunne, et Wimbergi viimased kaks luulekogu ongi huvitavad eelkõige Wimbergi-uurijale ning mõjuvad niisiis arhiivmaterjalina: juba ette minevikku kirjutatuna, olles kasulikud neile, kes kord tahavad midagi öelda Wimbergi („Enne kui”) või 2010. aastate („Just praegu”) kohta. Olemata see uurija,

sulgen õlakehitusega mõlemad luulekogud ning tõden, et Wimbergist jäävad minuga ikkagi eelkõige „Eesti köökk”, televusser ja Buratino – „Just praegu” ja „Enne kui” aga hajuvad mälust.

SAARA LOTTA LINNO

Ei saa lühidalt mitte piisavalt kirjeldada

Balthasar Russow. Liivimaa provintsi kroonika. Tõlkinud ja kommenteerinud Jüri Kivimäe. Tallinn: Tänapäev, 2022. 472 lk.

Balthasar Russowi kroonika (esmaväljaanne 1578, täiendatud versioon 1584) uus tõlge Jüri Kivimäe sulest on magus kingitus kõigile aja-, kultuuri-, tõlke- ja keeleloohuvilistele. Nagu iga täiesti teemakaugegi lugeja Kivimäe sissejuhatastest teada saab, on XVI sajandi sündmused, mida Russowi unikaalses käsitluses kirjeldatakse, otsustavalt määranud kogu Eesti ajaloo kulgu ja nende esitusviis on mõjutanud kogu meie ajaloonarratiivi. Rääkimata sellest, et praegu, Venemaa uue agressiooni-sõja kontekstis *anno* 2023, osutub nelja ja poole sajandi taguse Liivimaa sõja ajal toimunu uskumatult aktuaalseks. Kultuuri- loohuvilistele pakub raamat eksklusiivset materjali eeskätt Tallinna linna, aga ka muu Vana-Liivimaa eluolu ning erinevate etniliste ja sotsiaalsete rühmade argipäeva ja pidutsemisviiside kohta. Kroonika on kirjutatud alamsaksa keeles, tõlgitud XIX sajandil ülemsaksa keelde, hiljem veel paljudesse teistesse keeltesse, sh ammugi ja korduvalt ka eesti keelde, nii et Kivimäe pakutu on juba kolmas eestikeelne versioon. Sealjuures on esimene tõlge tehtud ülemsaksakeelsest tõlkest, teine alam-

ülemsaksa versioone jälgides, vastse tõlke lähtetekstiks on olnud alamsaksa 1584. aasta väljaanne, aga silmas on peetud ka esmaväljaannet ja ülemsaksa tõlget ning muidugi mõlemat varasemat eestindust. Ühesõnaga, tõlkeloolastel on, mida võrrelda. Kuid aja- ja kultuuriloo kummaliste käikude tõttu pakuvad raamat ja selle eestindused põnevast mõtlemisainest ka eesti keeleloole seisukohalt. Eriti muidugi eesti kirjakeele kujunemise kontekstis. Ja eriti arvestades asjaolu, et Russow oli Püha Vaimu kirikus eesti koguduse õpetaja ning tema ametijärglase Georg Mülleri ajavahemikul 1600–1608 peetud jutluste käsikirjad on esimene suurem tekstikorpust, mis eesti keele kohta üldse on säilinud. Järgnevalt esitangi mõned mõtted, mida Russowi kroonika uue tõlke lugemine eesti kirjakeele ajaloo ja tõlkimisega seoses tekitab.

Keelekeskset vaatenurka õigustab iseäranis asjaolu, et Jüri Kivimäe näol ei ole tegu niisama ajaloolasega, kes on otsustanud tõlkida erialase raamatu, vaid eriliselt keeleteadliku uurijaga, kes eesti kirjakeele vanemaid kihistusi ja nende konteksti põhjalikult tunneb ning on ka ise panustanud nende tuvastamisse ja tutvustamisse.¹ Ning mis siinkohal veelgi olulisem, Kivimäe on ka metatasandil arutlenud

¹ J. Kivimäe, Eestikeelne kiri XVI sajandist. – Keel ja Kirjandus 1997, nr 5, lk 315–326; J. Kivimäe, Eesti keele kaja Helmich Ficke kaubaraamatus 1536–1542. – Keel ja Kirjandus 2009, nr 8–9, lk 583–594.

eesti keele, eriti ajalookeelee arengu üle ja mõtestanud keelekasutuse olulisust ajaloo kirjeldamisel.² Nii et lugejal on täielik alus oodata ideaalilähedast tõlget. Muidugi on lugejate ootused ja tõlkijate ideaalid tihti-peale erinevad ning võivad üsna laias diapsoonis varieeruda. Selleks et neid natukenegi eritleda otsustamaks, kas kõnealune tõlge ühele või teisele ootusele või ideaalile vastab, toodagu kolm näidet, mille toel juttu koos hoida, et see liiga laiali ei valguks. Kuivõrd tegemist on juba kolmanda eestindusega, on paratamatu ka kõrvutus varasemate tõlgetega ning kuivõrd tõlgetel on, nagu öeldud, olnud ositi erinev lähtetekst, toodagu võrdluseks nii alamsaksa originaal kui ka ülemsaksa tõlge.

Niisiis: K = Jüri Kivimäe 2022. aasta tõlge; St = Hermann ja Dagmar Stocki 1967. aastal ilmunud tõlge;³ L = Kaarel Leetbergi 1920–1921 ilmunud tõlge;⁴ R = kroonika 1584. aasta alamsaksa originaal;⁵ P = Eduard Pabsti ülemsaksa tõlge 1845. aastast.⁶

² J. Kivimäe, Keel ja ajalugu. Kirjutada Eesti minevikust eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2022, nr 8–9, lk 699–715. <https://doi.org/10.54013/kk776a4>

³ Esitatakse siin hilisema, 1993. aastal ilmunud väljaande järgi: B. Russow, Liivimaa kroonika. Tallinn: Hotger, 1993.

⁴ Anti välja kahe eraldi osana: B. Russow, Liivimaa kroonika. I. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1920; II. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1921; <https://www.etera.ee/zoom/9677/view?page=1&p=separate&tool=info> ja <https://www.etera.ee/zoom/9448/view?page=1&p=separate&tool=info>

⁵ Chronica. Der Prouintz Lyfflandt ... 1584. <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:104675/108935/>

⁶ Balthasar Rüssow's Livländische Chronik ... Reval 1845. <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:657745/425731/page/1>

1. näide

- K 362 See Narva linna kaotus oli moskoviidile sugugi mitte väike häbi ja kahju [---].
- St 333 See Narva linna kaotus oli moskoviidile suureks häbiks ja kahjuks [---].
- L2 153 See Narva kaotus oli moskvalasele mitte väheseks häbiks ja kahjuks [---].
- R 126v Disse vorlust der Stadt Narue / ys dem Muscowiter nicht ein geringe spott vnde schade gewesen /
- P 293 Dieser Verlust der Stadt Narve ist dem Muscowiter ein nicht geringer Spott und Schaden gewesen.

2. näide

- K 103 [---] et mõningad aadlimeeste seltsilised olevat linna gilditoas teiste oma laulude seas, mida nad pahatahtlikult linna pilkamiseks laulnud, ka järgmisi sõnu: Nad tahavad kodanikule pähe anda, et veri peab tänaval voolama, ning veel teisigi pilkesõnu avalikult kuulda lasknud.
- St 73–74 [---] et mõningad aadli liikmed linna gilditoas teiste oma laulude seas, mida nad riivatult linna põlastuseks laulsid, peale muu ka neid sõnu kuuldavale töid:
- Nüüd kodanik pähe saab nagu veis,
Et verd on kõik linna tänavad täis.
- L1 61 [---] kuida mõned aadlikkude sugulased linna kildimajas teiste laulude seas, mis nad paha tahtmisega linna põlastuseks laulsid, ka need sõnad avalikult kuulda-

vale lasksid: Nemađ tahta koda-
nikku kopsida, et veri peab uulit-
sal voolama, ja veel teisi pilke- ja
torkesõnu.

R 26r / dat etlicke van des Adels
vorwanten vp der Stadt Gil-
destauen manck andern eren
Gesengen / de se wreuelicken in
vorachtinge der Stadt gesungen /
ock disser wörde sick apentlick
hören laten: Se wolden de Börger
vp de Köppe schlan / dat Blodt
schall vp der Straten stan / vnde
andere spytige wörde mehr.

P 65–66 [---] daß etliche von des Adels
Verwandten auf der Stadt
Gildenstube unter andern ihren
Gesängen, die sie freventlich
zur Verachtung der Stadt gesun-
gen, auch diese Worte von sich
offentlich haben hören lasen:
„Sie wollten die Bürger auf die
Köpfe schlahn, das Blut soll
auf der Straße stahn” und andre
spöttische Worte mehr.

3. näide

K 240 Samal kevadel, pärast seda
kui vaenlane oli maalt läinud,
kogunesid Harju ja Järva talu-
pojad, keda vaenlased olid
puupaljaks teinud, hulgaviisi
kokku ja tungisid mitmel kor-
ral Virumaale, mis venelastele
kuulus, vedasid ühe röövsaagi
teise järele sealt välja, kuni
nende šanss üks kord alt läks.

St 205 Samal kevadel, kui vaenlane
maalt läinud oli, kogunesid
talupojad Harju- ja Järvamaal,
keda vaenlased puupaljaks olid
röövinud, hulgaviisi kokku ja
tungisid mitmel korral Viru-
maale, mis venelase alla kuu-

lus, ning vedasid ühe saagi
teise järele sealt välja, kuni nad
lõpuks sisse kukkusid.

L2 58 Selsamal kevadel, kui vaenlane
oli ära läinud, tulid Harju ja
Järva talupojad, kelle vaenlane
tühjaks ja paljaks oli teinud,
hulgaviisi kokku ja langesid
kord korra järel Virumaale, mis
venelastele kuulus, ja töid sealt
ühe saagi teise järele, niikaua
kunni ükskord önn äpardas.

R 76v/77r In demsüluigen vorjare darna /
alse de Fiendt affgetagen / heb-
ben sick de Buren in Harrigen
vnde Jeruen / de van den Vien-
den kale vnde bloed gemaket
weren / by hupen vorsammelt /
vnde in Wyrlandt welckes den
Rüssen thohöret / etlike mal
nha einander gefallen / vnde
den einen Roeff nha den ande-
ren daruth gehalet / beth so
lange se de schantze ein mahl
vorsegen /

P 180–181 In demselbigen Vorjahre dar-
nach, als der Feind abgezogen,
haben sich die Bauern in Har-
rigen und Jerven, die von den
Feinden kahl und bloß gemacht
waren, bei Haufen versammelt
und sind in Wirland, welches
den Russen Zugehört, etliche-
mal nach einander gefallen und
haben den einen Raub nach
dem andern daraus geholt, bis
so lange sie die Schanze¹⁾ ein-
mal versahen.

Püüan nende kolme näite najal kolme tõl-
get omavahel võrrelda, puudutades kolme
küsimust: kas vana teksti tõlge peab olema
arhaiseeriv? Kuidas stiili tõlkida? Kui
täpne saab tõlge olla? Kõigist neist asjust

räägib Kivimäe ka ise tõlke ees- ja järel- sõnas ning on muudiski tõlke ilmunisega seotud sõnavõttudes korduvalt maininud märksõnu *arhailine*, *stiil* ja *täpne* (nt järelsõnas lk 405), sidudes need enamasti üheks tervikuks: *täpne* = arhaiseeriv = stilistiliselt adekvaatne. Eks need kvaliteedid ongi peaaegu lahutamatu omavahel seotud, aga vaatlen neid järgnevas siiski lahus.

Arhaiseerimisest

Kolmest tõlkest kõige arhailisemalt mõjub Leetbergi tõlge, kõige tänapäevasemalt Stockide oma. Kivimäe ise ütleb selle kohta eessõnas (lk 10): „Leetbergi tõlkele on iseloomulik arhailine keelekasutus, mis polnud küll taotluslik, kuid on originaalile lähedasem, ehkki tänapäeva lugejale raskesti jälgitav [...] Stockide tõlge pole enam keeleliselt arhailine.” Omaenda püüdlusi kirjeldades rõhutab Kivimäe, et tema on „sihilikult ja teadlikult” jätnud sisse mõne saksa laenu, et anda tõlkele „arhailist hõngu”.⁷ Niisiis võib öelda, et Leetbergi tõlge, mis on ilmunud veidi üle 100 aasta tagasi, on tänapäevaks keeleliselt vananenud, nagu vaieldamatult illustreerib teise näite sõna *kuda* 'kuidas'; Stockide tõlge, mis on ilmunud üle 50 aasta tagasi, mõjub keeleliselt siiski igati tänapäevaselt ning Kivimäe uus tõlge on taotluslikult arhaiseeriv. Nagu esimene näide kinnitab, on Leetbergi arhailine ja Kivimäe arhaiseeriv tõlge sealjuures tihtipeale üsna sarnased (*sugugi mitte väike häbi ja kahju* ja *mitte väheseks häbiks ja kahjuks* kontrasteeruvad ühtviisi Stockide vastega *suureks häbiks ja kahjuks*). Polegi ju välistatud, et ka Leetberg vahel täiesti teadliku stiliseerimise

eesmärgil vana eesti kirjakeelt meenutavaid saksa kalkasid kasutab.

Uue tõlke kõige problemaatilisemad arhaiseerimise näited on küllap seotud originaali latinismidega. Latinismide kasutamine on saksa varauusaegse stiili lahutamatu osa ja nende korral seisab täpsust taotleval tõlkijal alati probleemi ees, kas tõlkida need tekstis lugejale arusaadava sihtkeelse vastega ning anda joonealuses teada, et originaalis kasutatakse latinismi, või jätta teksti latinism ja see joonealuses tõlkida. Osa latinisme (nt *victoria* 'võit') on Kivimäe tõlkinud, osa (nt *anno* 'aastal') jätnud „stiili säilitamise sihiga” tõlkimata, nagu seletatud eessõnas (lk 14). Kuid paiguti moonduvad latinismid Kivimäe tõlkes süütust stilivõttest eriti salakavalaks arhaiseerimise võtteks. Nimelt siis, kui sama ladina sõna on tänapäeva eesti keeles muutunud tähendusega kasutusel, tõlkes aga tarvitatakse seda sajanditetaguses tähenduses. Osa latinisme koos nende tähendusega on loetletud järelsõnas (lk 406–407), kus samasse ritta on koos pikema selgitusega lisatud itaalia keelest laenatud *alarm*. Aga siinkohal kirjeldatakse originaali ja lugejat ei hoiatata, mis tähenduses need sõnad tõlkes rakendamist leiavad. Tõlkes endas mõne sõna puhul esimesel korral joonealuses selgitatakse, mida see tollases kõnepruugis tähendas, mõne puhul mitte. Ja isegi kui lugejat üks kord on hoiatatud, ei pruugi see tal saja lehekülje pärast meelles olla. Selliste latinismide hämarusele on oma arvustuses tähelepanu juhtinud ka Juhan Kreem,⁸ tuues „paraadnäideteks” sõna *praktiseerima* tähenduses 'vandenõu se pistama, intrigeerima' ja *afekt* tähenduses 'tundmus' (nt lk 190 *inimliku afekti ja halastuse vastaselt*, lk 203 *vennalik afekt*).

⁷ R. Weidebaum, Ilmus Russowi kroonika uus tõlge. – ERR-i kultuuriportaal 18. X 2022. <https://kultuur.err.ee/1608755713/ilmus-russowi-liivimaa-kroonika-uus-tolge>

⁸ J. Kreem, Russowi kroonika uue tulemise puhul. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri 2023, nr 1, lk 149.

Stiili adekvaatsest edastamisest

Stiilist rääkides oleks muidugi paslik küsida, mis see üldse on, aga ehk piisab siinkohal ebamäärasest otsusest, et stiil on teksti keelekasutuse viis. Tõlke stilistikale on Kivimäe selgitustes ja sõnavõttudes palju tähelepanu pööranud, nagu öeldud, enamasti samastades või sarnastades stilistilisi püüdlusi arhaiseerimise ja täpsuse-taotlusega. Tõlke järelsõnas (lk 405–407) kirjeldab ta kroonika „keelekasutust ja stiili”, öeldes vabandavalt, et eestikeelses tõlkes pole seda „mõistagi võimalik täpselt ja ajastutruult edasi anda”. Tagantjärele nendib ta oma tõlke ilmutamise järgselt (kas siiralt või saavutatu üle sisimas ikkagi uhkust tundes?): „Mul oli raskusi selle tõlkimisega, sest ma ei omandanud tema stiili. Tegemist on alamsaksa keele variandiga, mis on rikastatud Liivimaa sõnavaraga ja samal ajal ka ülemsaksa keele mõjutustega, sest tegemist on 16. sajandi teise poolega. [...] Nii et see ei ole üks ega teine puhtastiilne.”⁹ Nendest lausest aimub ja tõlkest on tõesti igal sammul tunda, et stilistilisele markeerimisele on tõlkides suurt tähelepanu pööranud. See, kuidas lugeja teksti stiili tajub, ei pruugi aga kattuda teksti autori kavatsustega ning vana teksti korral kerkib siinkohal taas teravalt ajalise nihke küsimus.

Et seda nihet kitsalt tõlke stiili üle arutades võimalikult tagaplaanile lükata, sobib lähemaks vaatluseks teine näide. Originaalis tsiteeritakse siin lõppriimilist (*schlan / stan*) kaksikvärssi. Kivimäe pole riimile tähelepanu pööranud, vaid on tõlkinud enam-vähem sõnahaaval, nii et miski ei viita tõlkes värsivormile. Mingitel kaalutlustel on fraas *avalikult kuuldavale lasknud* tõstetud tsiteeritava osa lõppu, mille tagajärjel muutub kogu tõlge üsna keeruliselt

jälgitavaks ja raskepäraseks. Stockide tõlkes seevastu on laulusalm tõlgitud mitte ainult lõppriimilisena, vaid originaalist isegi ladusamas rütmis ja lisaks veel paigutuse kaudu muust tekstist esile tõstetud. Ka Leetberg näib oma tõlkes olevat taotlenud vemmälvärssi vormi: *kopsida / voolama* annavad välja küll pisut kohmaka, aga näiteks XVII sajandi eesti tõkeluules täiesti aktsepteeritud kaaserõhulise lõppriimi ja *kodanikku kopsida* sisaldab algiimi.

Niisiis paistab selle näite põhjal, et originaali stiili edasiandmise soovist ja raskustest kõneledes ei pea Kivimäe silmas mitte stiili kui teatud tunnuste kogumit, vaid on ajaloolasena püüdnud anda võimalikult täpselt edasi vana keele üksikuid elemente. Tavalise ilukirjandusliku tõlke korral peetakse stilistilise adekvaatsuse all silmas pigem tervikmuljet, mida tekst lugejale avaldab, ning sõnasõnaliselt täpselt tõlget nimetatakse halvustavalt bukvalistlikuks. Vana teksti korral ja eriti saksa-eesti suunal tõlkides võib aga tegemist olla erijuhtumiga, kus see reegel päriselt ei kehti. Ehkki ka siin tekib küsimus, kui täpne tõlge üldse olla saab.

Täpsusest

Üldmuljena mõjuvad kõik kolm eesti tõlget tegelikult üsna täpse ja sõnasõnalisena. Leetberg ja Kivimäe, nagu öeldud, kopeerivad sealjuures vana saksa keelepruuki järjekindlamalt, aga ka Stockide tõlkes leidub mõõdukalt (võimalik et meelega sisse jäetud) saksapäraseid konstruktsioone. Täpsuse küsimus aktualiseerub eriti teravalt mõnede grammatiliste konstruktsioonide ja fraseologismide tõlkimisel. Üldiselt on saksa keel eesti keelt nii palju mõjutanud, et enam-vähem sõna-sõnalt ümber pandud saksa tekst on eesti keeles põhimõtteliselt mõistetav. Aga vahel võib (eriti ajalise nihke tõttu) tekkida tõrkeid. Fraseologismide edasiandmise osas on kõnekas

⁹ R. Weidebaum, Ilmus Russowi Liivimaa kroonika uus tõlge.

kolmas näide. Siin on originaalis lihtsasti mõistetav paarisväljend *kale vnde bloed* ja mõnevõrra keerulisem, kuid kontekstis siiski töötav väljend *de schantze vorsegen*. Eduard Pabst on mõlemad ülemsaksa keelde sõnahaaval üle kandnud, kuid pidanud vajalikuks sõna *Schanze* juurde raamatu lõpuselgitustes lisada, et see tähendab siin kontekstis (õnne)mängu. (Selgitus on saksa keele korral vajalik ilmselt juba seetõttu, et sama sõnakuju võib olla kasutatud ka tähenduses 'kants', kuid näib siiski viitavat, et fraseologism ei pruukinud ka ülemsaksa keeles XIX sajandil kuigi läbinähtav olla.)¹⁰ Kivimäe kasutab originaali paarisväljendi asemel eestipärast fraseologismi *puupaljaks*, aga tõlgib teise fraseologismi ulja sõnasõnalisusega *kuni nende šanss alt läks*, pidamata vajalikuks siinkohal isegi mingit joonealust lisada, nagu raskemini läbinähtavate fraseologismide korral enamasti siiski on tehtud. Paarisväljendi asemel on vastet *puupaljas* kasutanud juba Stockid, kuid nende tõlkes on ka arhailine fraseologism tänapäeval eesti keeles üldmõistetavaga asendatud. Leetberg on aga toiminud siinkohal Kivimäele lausa vastupidiselt: arhailise fraseologismi asendanud eesti keeles mõistetavamaga ja paarisväljendi säilitanud.

Grammatika alal on üks keelendeid, mille edasiandmiseks olid hädas ka XVII sajandi saksa pastoriid, eitus. Eitus töötab saksa ja eesti keeles põhimõtteliselt eri moodi ning selle sõnasõnalisel tõlkimisel võib mõte pöörduda pahupidi. Lihtsustatult kirjeldatuna on probleem selles,

et eesti keeles on eitussõna varem isikuti muutunud ja kuigi see enam nii ei ole, peab eitussõnaga kaasnema spetsiifilises vormis tegusõna, saksa keeles aga kasutatakse jaa-tusega kattuvat verbivormi ja eituspartiklit *nicht*. XVII sajandil tõlgiti selline saksa eitus sageli vorm-vormilt *tahab mitte*. Kui verbivormi hakati õigesti kasutama, jäeti aga *mitte* tihti alles, nii et tekkis topeltmarkeeritud eitus (*ei taha mitte*). Partikkel *mitte* annab väljendile kahtlemata arhailise varjundi, aga on eitava tähenduse edasiandmiseks eesti keeles sisuliselt üleliigne ja mõnes konstruktsioonis võib selle tõlgendamine tekitada lugemisel kõhkusi. Näiteks Kivimäe tõlkest pärinev fraas, mida siinse arvustuse pealkirjana on tsiteeritud (väljendamaks jõuetust ajalooliste tekstide tõlkimise kogu keerukust retsensioonis hõlmata), esineb kroonika tekstis moskoviitide hirmutegude kohta lk 221 (*Niisugust ja sellesarnast türanniat ... ei saa lühidalt mitte piisavalt kirjeldada*), tõlgituna saksa fraasist (R 69v) *kan in der kôrte nicht genochsam beschreuen werden*, kus partikkel *nicht* eitab ühemõtteliselt verbivormi *kan* 'ei saa'. Eesti keeles võib aga lugemisel tekkida kõhklus, kas partikkel *mitte* on topelteituse osa (*ei saa mitte*) või kuulub see järgneva adverbi juurde (*mitte piisavalt*), mis korral lause omandaks täiesti vale sisu. Tasub märkida, et ometi on siinkohal nii Stockid kui ka Leetberg samuti *mitte*-eitust kasutanud (*ei saa lühidalt mitte küllalt kirjeldada*).

Selle põgusa võrdluse pinnalt võib niisiis öelda, et ehkki kõik eesti tõlked on üsna täpsed ja sõnasõnalised ning lubavad endale paiguti kas teadliku stiilivõtte või alateadliku saksapärasusena originaali sõnastuse kopeerimist määral, millisel see teistest keeltest ja ilukirjanduse tõlkimisel tõenäoliselt võimalik ei oleks, on kolme eestinduse võrdluses Kivimäe tõlkes kindlasti tajutavad kõige ambitsioonikamad keelelised taotlused. Tema tõlke dominan-

¹⁰ Grimmide sõnastiku järgi oli prantsuse keelest laenatud *Schanze*, algse tähendusega 'täringuvisse, täringumäng', XIX sajandil kasutusel veel vaid väljendis *sein Leben in die Schanze schlagen* 'oma elu ohtu aseta-ma', ehkki varem oli see ülemsaksa keeles laialdasemalt tarvitusel olnud (vt Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm: *schanze*, <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB#1>).

diks on olnud täpne vastavus algtekstile. Aga tema meetodi üldisemat suunda ja sihti on siiski keeruline kirjeldada.

Esmapilgul tundus võrdluses Stockide tõlkega enesestmõistetav kasutada tõlkearutlustes alates 1990. aastatest juurdunud kodustava ja võõrapärastava (või võõrandava) tõlke vastandust. Stockide tõlget võiks tõepoolest nimetada nii keeleliselt kui ka ajaliselt kodustavaks tõlkeks, mis hoiab tõlkekeele üsna neutraalsel tasandil ja märkamatuks ning suunab tähelepanu tekstis kirjeldatavatele sündmustele. Aga Kivimäe tõlget võõrapärastavaks nimetada oleks eksitav. Siinsete, kohapeal toimunud kultuuride ja keelte korral paistab kodustamise–võõrapärastamise vastandus üldse küsitav olevat. See ei tööta hästi ka analüüsimaks tänapäeval teisest kohalikust keelest tõlkimist, nagu Eneken Laanes ja Daniele Monticelli on tõdenud seoses Andrei Ivanovi „juhtumiga”.¹¹ Saksa keele korral tahaks öieti väita, et sinne saksa keeles toimunud kultuur on nii massiivselt eesti keelde ja mõtteviisi kandunud, et selle teadvustamist ei saakski pidada võõrapärastamiseks, vaid seda võiks nimetada pigem lugeja harimiseks. Kivimäe püüab oma tõlkega Russowi kroonikat eesti tänapäeva lugejale mingis mõttes justnimelt lähemale tuua, selgitades tõlke kaudu saksa-eesti kultuuri- ja keelekontaktide keerukat võrgustikku. Lisaks tõlke sõnavalikule teeb ta seda ees- ja järelsõnas ning kommentaarides, mida *on tõesti üpris mitte vähe* (kui tõlke stiiliga kaasa minna). Ehkki kommentaare võiks muidugi alati rohkem olla.

Võib isegi tekkida mõte, et kui kirjas-tajad panid Kivimäele esialgselt ette teha Stockide tõlkele vigade parandus, nagu on öeldud eessõnas (lk 12), siis keeleloo seisu-

kohalt võinuks ehk seda teed mööda mine-mine anda veelgi kaalukamaid tulemusi. Parandusi omakorda oleks võinud veelgi pikemalt ja süstemaatilisemalt kommen-teerida. Praegu on kommentaarid hajali ja lugejal on neist raske ülevaadet saada, nagu seoses latinismidega juba mainitud. Ka muude vanade tüvede tutvustamisel ja taaskasutamisel toimitakse kord üht-viisi, kord teisiti. Nii näiteks kasutatakse lk 111 tõlkes sõna *häärber* ja selgitatakse joonealuses märkuses, et algtekstis seisab siinkohal *Herberge* peatuskoha või öömaja tähenduses, lk 372 aga on tehtud vastu-pidi: kasutatakse tõlkes sõna *öömaja* ning selgitatakse joone all, et algtekstis on *Her-berge*, mis tähendas tollal suurt ja uhket maja, härrastemaja, siin lisaks ka öömaja. Keeleloo seisukohast oluks võimas, kui Kivimäe eruditsiooniga tõlkija oleks kogu seesuguse info koondanud raamatu lõpus eraldi sõnastikuks. Seal saanuks peale sõnade tähendusmuutuste, häälikuliste tei-senduste ja laenuteede vabalt kommentee-rida nende stilistilist värvingut, alternatiiv-seid ajaloolisi erialatermineid ja miks mitte võtmesõnade kaupa huvitavamaid fraseo-logisme, mis sõnasõnalisel tõlkes jooksva teksti mõistmist takistavad. Aga selle töö saab värske tõlke najal nüüd muidugi ka keegi teine ette võtta. Sest on igati mõiste-tav, et Kivimäel lihtsalt pidi tema teadmiste ja huvide juures tekkima kiusatus ise tõl-kida, vabana kohustusest eelkäija sõnastu-ses pidevalt näpuga järele ajada. Katsetada, mis juhtub, kui kõiki oma teadmisi XVI sajandi ja XVII sajandi alguse eesti kirja-keele kuju ja konteksti kohta tänapäeva lugejale suunatud tekstis praktiliselt raken-dada. Nii-öelda tõlkida Balthasar Russowi XVI sajandi lõpu alamsaksa tekst vähe-masti paiguti Georg Mülleri XVII sajandi alguse eesti keelde. (Mis sellest, et Mül-leri jutlustest on mõni aeg tagasi peetud vajalikuks välja anda tänapäevane tõlge, et see nüüdsele publikule mõistetavaks

¹¹ E. Laanes, D. Monticelli, Mittekuulumise valu ja võimalus. Andrei Ivanovi erand eesti kirjanduses. – Keel ja Kirjandus 2017, nr 1, lk 41–57. <https://doi.org/10.54013/kk710a4>

teha.¹²) Ja tõlkides ühtlasi võib-olla läbi mängida võimalikke kõhklusi ning koloniaalset ambivalentsi, mida saksa keeles ja kultuuriruumis kirjutamine ja eesti keeles jutlustamine Russowis pidi tekitama, juhul kui ta oli etniliselt eesti päritolu, nagu tema kohta on oletatud. Emakeel ja sünnijärgne keelekeskkond mõjutab paratamatult inimese hilisemat keelekasutust, ehkki etnilise päritolu küsimus ei olnud varauusajal iseenesest relevantne. Kivimäe ise hoidub seisukohavõtust Russowi päritolu kohta, pidades sellise küsimuse püstitamist XVI sajandi kontekstis nüüdisaegsete arusaamade ülekandmiseks möödanikku.

Võib-olla tuleks Kivimäe tõlke spetsiifika ja üldised taotlused selgemini esile, kui rakendada tõlkevaatluses näiteks Peeter Toropi ja Bruno Osimo üksikasjalikku originaali ja tõlke ajaliste suhete analüüsi?¹³ Jäägu see mõne teadusliku uurimuse lahendada. Siinse arvustuse kokkuvõtteks oletan pigem, et suurt osa Kivimäe tekstis silma torkavast tasub võtta mänguliste ja loovate katsetustena selgitamiseks endale ja lugejale, kui kaugelt arhaiseerimisel, stiliseerimisel ja täpsuse tagaajamisel saab minna. Vähemalt ositi on neid kompa-

misi ajendanud ehk lihtsalt uudishimulik soov eksperimenteerida, kuidas üks või teine ajalooline keeleseik tänapäeva tõlkes mõjub. Tõlkija ei võta endale kohustust minna üheski suunas lõpuni ega vastutust toimida igal juhul ja alati ühte viisi, vaid katsetab eri võimalusi. Süsteemilembest lugejat võib seesugune ebajärjekindlus häirida. Osale lugejatest võib siin-seal tunduda, et nii edevalt kaugelt ei tohiks sõnasõnaliselt täpsuses minna. Samal ajal võib seesugune tõlge pakkuda ajastut tundvale lugejale äratundmisrõõmu, nagu saab välja lugeda Andres Adamsoni hinnangust: „Tõlge on tõesti õnnestunud ja originaalilähedane, Russowi iseloomulik ja ajastupärane stiil on väga hästi edasi antud.”¹⁴ Ja ehkki ajaloolased võivad mõne kindla termini üle vaielda ja tõlkes kasutatud konkreetse vaste kahtluse alla seada, saab tavalugeja üldjuhul olla üsna kindel, et ka siis kui tõlkevalikuid paratekstides ei selgitata ja mõte jääbki natuke ähmaseks, on tõlkija langetanud oma otsuse teadlikult ja kasutatud lahendusele leidub ajalooline põhjendus. Midagi on see igal juhul kunagi tähendanud. Võib-olla just sellisena äratav tõlke keelekasutus hasartset huvi ja sunnib kaasa mõtlema ning eesti-saksa keelesuhete üle põhjalikumalt juurdlema.

KRISTIINA ROSS

¹² **G. Müller**, Jutluseraamat. (Eesti mõttelugu 78.) Koost K. Habicht jt; toim K. Habicht, K. Tafenau, S. Ombler. Tartu: Ilmamaa, 2007.

¹³ **P. Torop, B. Osimo**, Historical identity of translation: from describability to translatability of time. – *Trames* 2010, kd 14, nr 4, lk 383–393. <https://doi.org/10.3176/tr.2010.4.06>

¹⁴ **A. Adamson**, Tekst – kontekst – intertekst. – *Sirp* 9. XII 2022, lk 16.

Dateeritud usund

Tõnno Jonuks. Eesti muinasusundid. Tallinn: Postimees, 2022. 399 lk.

Saatesõnas seisab, et Tõnno Jonuksi 2009. aastal kaitstud doktoriväitekirjal põhinev raamat on mõeldud laiemale lugejaskonnale. Seepärast tundub ehk veidi liiga teaduslik raamatu 74 lehekülje pikkune teoreetiline osa (ligi viiendik kogu raamatust). Tõsi, see annab päris hea ülevaate eesti muinasusundi uurimise ajaloost, allikatest, nende kriitikast ja uurimismeetoditest, ent on tavalugejale pisut tüütu.

Sellest osast võib leida ka rohkesti kriitilisi seisukohti Eesti usundi eelnevast uurimisest. Toon näiteid selle kohta, mis autori arvates pole põhjendatud või õigustatud: kõigi näiliselt mittekristlike usundite seostamine ühtse muinasusundiga (lk 12), terminoloogia ebaoluliseks pidamine (lk 14), käibiva rahvakultuuri otsene sidumine muinasusundiga ning religiooni ajatu fenomenina käsitlemine (lk 26), keskendumine spetsiifiliselt eestlaste usundile ning rahvaluulekogude küsimustike eeskujul ennekõike „paganausu” oluliseks pidamine (lk 28), folkloristika liiga suur ja arheoloogia liiga väike osa usundi uurimisel (lk 32). Viimasega on seotud raamatus korduv märkus, et pärimusmotiive ei püüta argumenteeritult dateerida, mistõttu ei ole millegagi põhjendatud nende kasutamine kirjapanekust kaugema aja kohta (lk 45). Muidugi puudutavad need etteheited religiooniuuringute eri etappe, ent näivad mingil määral tänapäeva välja ulatuvat.

Jonuks on raamatu aluseks oleva doktoriväitekirja kaks peamist eesmärki sõnastanud järgmiselt: „[...] religiooniga seonduva arheoloogilise materjali ja selle põhiliste tõlgendusvõimaluste esitamine ning Eesti ala esiajaloolise religiooni

põhietappide määratlemine” (lk 12). Seda raamatut lugedes pole hetkekski võimalik unustada, et autor on arheoloog. Kujutan hästi ette, kuidas mõnda kalmet lahti kaevates ja seal leiduvaid esemeid silmitsedes tekib kohe hulk küsimusi selle kohta, mis need on, milleks kasutati, kuidas sellised jäljed jätanud inimene elas, mida uskus. Jonuksi küsimused ning nende vastuste otsingud lähtuvadki enam-vähem kindlalt dateeritavatest leidudest. Siiski arvan, et tänapäeva rahvaluuleteadlasele, kelle ees pole nii lihtsalt ajaskaalale paigutatav materjal, ei maksa ette heita usundi igaveseks või ajatuks pidamist. Ka folklorist dateeriks, kui saaks. Mingil määral on seda tehtudki, kui pidada silmas kas või Juri Berezkini suurt tööd rahvaluule motiivide levimise alal.¹ Selliseid uurimusi võiksid arheoloogid julgemini kasutada. Erinevalt muinasleidudest, mille kohta Jonuks on nentunud, et „[a]rheoloogilised leiud ja muistised on iseenesest tummad ja hõkavad „kõnelema” alles läbi tõlgenduste” (lk 59), räägib üles kirjutatud ja paljuskajajutuna tunduv rahvapärismus meiega arusaadavas keeles.

Mulle, tähenärijast lugejale, jäävad arusaamatuks üksteisele vastu rääkivad väited usundi periodiseerimise kohta. Nii kirjutab autor: „Usundiperioode, mida olen püüdnud eristada, ei tohiks võtta omavahel

¹ Näiteks: **Ю. Е. Березкин**, Отражение картины мира в традиционных нарративах: реконструкция глобальных тенденций распространения и хронологической последовательности появления мотивов мифологии. – Археология, этнография и антропология Евразии 2018, т. 46, № 2, с. 140–148; **Ю. Е. Березкин**, Макроистория и большие данные в мифологии и фольклоре. – Шаги/Steps 2021, т. 7, № 2, с. 28–52; **Y. Berezkin, E. Duvakin**, Volga-Ural and West Siberian components in the folklore of the Sámi and the Baltic Finns. – Folklore 2022, kd 133, nr 1, lk 47–72. <https://doi.org/10.1080/0015587X.2021.1938844>

selgelt erinevate religioonidena”, mõni lause hiljem aga sedastab: „Eesti muinasusund on vaid akadeemiline abstraktsioon, mille all tuleks mõista muinasaja jooksul (9600 eKr – 1250 pKr) esinenud erinevaid usundivorme, mille omavaheline erinevus on niivõrd suur, et võime rääkida ka erinevatest religioonidest.” (Lk 13) Millised on siis esiajaloolise religiooni põhiapid (või eri religioonid) Jonuksi järgi? Kuigi ta leiab, et usundis aset leidvaid nihkeid ei saa seostada ainult majandusviisides toimunud muutustega (mille põhjal on sageli püütud eristada küttide ja põlluharijate usundeid, lk 76), nimetab ta muinasusundi esimest perioodi (8600–1800 eKr) ikkagi küttide usundiks. Selle perioodi usundit iseloomustab autori arvates šamanistlik maailmavaade, millega võivad seostuda arvukad matusepaikadest leitud ripatsid, ka luust mao-, linnu- ja põdrapea kujutised – oletatavad sauatsad. Paralleele tõmmatakse mujalt leitud esemete, vähemalt fotode tasandil kaljujooniste ja siiski ka narratiivse pärimusega (enamasti teaduslike publikatsioonide vahendusel).

Järgmist etappi nimetab Jonuks üleminekuajaks, seda tutvustav 15 leheküljega piirduv peatükk hõlmab 1600 aastat (2800–1200 eKr) ning kannab pealkirja „Uued inimesed, uued ideoloogiad”. Viimaste kinnituseks näib olevat varasematest leidudest tuntud figuuride ja ripatsite puudumine. Üldse on leide vähe, nende hulgas kesksel kohal kivi- ja pronkskirved. Neist järeltab autor suuri muutusi ühiskonnakorralduses (sõjakad pealikud) ning viljelusmajanduse edenemist. Hauda kaasa pandud kirvestest ja toidust järeltab ta, et „oli kujunenud selline uskumus, kus surnul oli teispoolsuses vaja sööki ja oma relvi” (lk 157). Palju muud leidude põhjal uute ideoloogiate kohta öelda pole võimalik. Selle etapiga seoses tuleb silmas pidada oletust umbes 2000 eKr paiku toimunud

elanikkonna drastilisest vähenemisest, mis jättis jälje kogu vanemale pronksiajale (lk 145).

Järgnev ja samuti pikka ajavahemikku (1200 eKr – 50 pKr) hõlmav etapp – pealkirjaga „Olulised esivanemad” – mahub 33 leheküljele. Seda perioodi iseloomustava kalmekultuuri (kivikirst- ja tarandkalmed) põhjal toob Jonuks välja esivanemate austamise ning kalmete sajanditepikkusest kasutamisest järeltab, „et sellise sideme rõhutamisega manifesteeriti valitsevat perekonda läbi paljude, ka ajaliselt kaugete põlvkondade” (lk 189). Kalmetest ja nende juurest leitud savinõude killud ja loomaluud lubavad oletada nii surnutele toidu kaasa panemist kui ka kalmete juures läbi viidud rituaale. Viimastele osutavad toimingud inimluudega, nagu luude puhastamine ja segamine. Kõigest sellest on järeltatud usku erilise kollektiivhinge olemasolusse (lk 190–191). Hingekujutelmadest kirjutab Jonuks veel seda, et laevakujuliste kalmete vähesus (vaid kolm teadaolevat) viitab sellele, nagu ei sobinuks nendega seostatav surnu hinge veeteed mööda surnute maale siirdumise idee kohaliku usundiga (lk 167) ning et „[s]iiski võib leida mõningaid jälgi tõenäolisele uskumusele, et surnu hing – või üks hingedest – lahkub kalmest” (lk 191). Ütlen kohe ära, et mu meelest on kollektiivhing akadeemiline abstraktsioon, allpool kommenteerin hingekujutelmade kujunemise käsitlust.

„Ühishinged kalmes ja peidetud ohvri leiud” – sellist pealkirja kannab järgmise, väga lühikese perioodi (50–450 pKr) käsitlus 23 leheküljel. Sellest, et tarandkalmetesse matmisel oli valdavaks saanud luude segamini kalmesse viskamine, millele mõnikord eelnes nende purustamine, järeltab autor kinnistunud usku kollektiivhinge. Seda kinnitab Jonuksi meelest ka põletusmatus, millega surnu hing vabastati

kehast (lk 214). Ja kuigi Jonuks on varem möönnud, et ettekujutuste põhjal võis inimesel olla ka mitu hinge, leiab ta nüüd, et nii matmisviis kui ka hauapanused viitavad „kontseptsioonile, mille järgi jäi surnu hing kalmesse ning idee teispoolisusest kui eraldi kohast või paigast, kuhu surnute hinged pärast surma läksid, ei olnud domineeriv” (lk 214). Pasunakujuliste otstega suuri pronksvõrusid peab autor sotsiaalse ja rituaalse positsiooni sümboliteks, mida olulisi toiminguid sooritades käes hoiti.

Viimast muinasusundi perioodi käsitlev peatükk „Sõjakate pealike aeg”, ajavahemikku 500–1220 pKr kattev osa on raamatu mahukaim (108 lk), ilmselt leidude hulga, ajalise läheduse ja kirjalike allikate olemasolu tõttu. Seda perioodi iseloomustavad autori järgi sõjameheideoloogia, rituaalide kalmete alalt mujale kandumine ja uued ettekujutused teispoolisusest, millest tunnistavad surnule kaasa antud esemed ja söök. Ennustamise ja ohverdamisega seotud toiminguid on mingil määral kirjeldatud kroonikates. Perioodi lõppu hakkab kujundama suurenev ristiusu mõju (Jonuksil infiltreeruv kristlus). Arheoloogiliste leidude tõlgendamiseks vaatab autor sageli Skandinaavia poole, sest sealsed kirjalikud allikad on dateeritavad. Selle peatüki kohta võiks palju kirjutada, paraku ei võimalda seda arvustuse formaat. Püüan siis otsad kokku tõmmata, ent kõigepealt kommenteerin mõnd eespool esitatud seisukohta.

Kõigepealt hingedeusk. Kaine mõistus ütleb, et juba siis, kui inimesest sai mõtlev olend, hakkas ta esitama eksistentsiaalseid küsimusi. Muidugi huvitas teda, mis vahe on elaval inimesel ja surnul. Kindlasti pani ta tähele, et üheks erinevuseks oli hingamine, teiseks aga mõtlemine ja kõik sellega seonduv. Unenägude nägemine ning kriitiliste olukordadega seotud taju- ja mõtlemishäired pidid paratamatult viima järelduseni, et mingi eluliselt

oluline (ja teadvusega seotud) komponent võib mõnikord kehast lahkuda ja omapead liikuda. Kas need kõik üheks hinge mõisteks koondati või mitte, ei olegi oluline. Peamine on, et mõned elustavad komponendid olid kindlalt kehaga seotud, teised mitte. Nii tundub mitme hinge (või elustava osa) eeldamine olevat ajatu printsiip, nagu ka ettekujutus, et keha külge kinnitatud hingeosa(d) jäi(d) pärast surma laibaga seotuks, omapead liikuv(ad) aga läks(id) kuhugi. Vastavalt valitsevale ideoloogiale tuli keha kas lihtsalt surnutele eraldatud paika matta või lisaks muuta ohutuks liha luudelt puhastamise või laiba põletamise teel. Üldine on arvamus, et hingekomponent püsib laiba juures seni, kuni liha luudelt kaob. Selline pilt avaneb kõigi mulle usundite poolest tuntud rahvaste ettekujutustes. Ükski tulevikus arheoloogiliseks leiuks muutuda võiv ese ei reeda manside ja hantide seas XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses fikseeritud, ent otsapidi tänapäevagi jõudnud hingekujutelmi täiel määral: üks hingedest jääb laibaga kuni selle lagunemiseni (liha kadumiseni luudelt), teine suundub kohe pärast surma allavoolu surnute maale, kolmas lendab lindude abiga müütilisele lõunamaale ja neljas sünnib uuesti.

Teine asi, millele Jonuks oma raamatut üldse ei viita, on inimese loomulik surnukehakartus, mis tuleneb ilmselt nii reaalsest kogemusest (nakkuse või haigestumise oht) kui ka hingekujutelmadest. Sellepärast on universaalsed sellised käitumismudelid, mis jätvad surnutele oma sfääri (matusepaiga), ei luba sealt elavate juurde midagi tagasi tuua ega kiida heaks surnu hinge suvalisel ajal kodus käimist, ükskõik kui südamlikult teda rituaalide ajal ka ei kostitata. Jonuks mainib korduvalt, et surnuid maeti vanadesse kalmetesse või nende lähedusse hiljemgi sooviga rõhutada päritolu, suguvõsa iidsust. Muidugi võis seegi aspekt oluline olla, kuid üsna

loomulik oleks arvata, et maeti piirkonda, mis oli juba enne surnute alaks kujunenud. Pole ju mõeldav kogu maa täitmise juhustlikult asuvate matusepaikadega.

Esivanemate austamise ja päritoluga seoses imestan, miks Jonuks läbivalt väldib sugukonna mõistet, rääkides ikka ainult kogukonnast. Ometi on tavaks selliseid ühistest esivanematest põlvnemist uskuvaid kogukondi sugukondlikeks gruppideks pidada. Eksogaamiline sugukond oli eriti oluline hõreda asustuse tingimustes, sest kujundas arusaamu sellest, miks ei tohi lähiümbrusest (ja võimalike sugulaste seast) naist võtta, luues keelu põhjendamiseks mõnikord päris keerulisi folklooris väljenduvaid süsteeme. Juhul kui Eesti alade matusepaikadest leitud luude analüüs ei näita mandumist lähisuhete tõttu liiga lähedaste sugulaste vahel, võib arvata, et mingi selline süsteem toimis ka neil aladel siis, kui rahvaarv oli väga väike.

„Eesti muinasusundid” on kahtlemata oluline, isegi märgiline teos Eesti muinasusundi(te) uurimises. Sellise tähtsuse ja tähendusega uurimusi ilmub kahekümne viie aasta jooksul üksikuid. Peale käsitluse ulatuse ja pakutud materjali rohuse annab raamat hea ülevaate sellest, mida arheoloogiliste leidude põhjal üldse saab usundi kohta öelda. Dateerimine on iseenesest hea isegi siis, kui lugeja näiteks 1600 aasta pikkuse perioodi kohta palju teada ei saa. Ka tõlgendamist vajavate leidude puudumine võib olla kõnekas. Iseasi, kas Jonuksi teost saab pidada Eesti muinas-

usundi tervikkäsitluseks. Nendib ju autor sageli, et leiud ei näi iseloomustavat kogu elanikkonda. Näiteks vähene kalmistute arv tundub viitavat sellele, et enamikku surnutest üldse ei maetudki, vaid võidi jätta maapinnale (lk 120); kivikalmeid on küll suur hulk, ent neid on siiski liiga vähe, et kõik kunagised elanikud oleksid kalmetesse maetud (lk 160); „[o]n võimalik, et ühiskonna vaesemale osale ei olnud sellised teisepoolsuse käsitlused üldse kättesaadavad” (lk 310).

Tundub, et arheoloogia aitab vähemalt Eesti puhul aimu saada ainult eliidi, mitte kogu rahva usundi kohta. Muuseas on ka see, et kogutud rahvapärismus tuli valdavas osas talupoegadelt, arheoloogilised leiud aga eliidilt, Jonuksi arvates põhjus, miks folkloorset materjali leidude tõlgendamisel kasutada ei saa: „Niisiis ei erista rahvapärismust ja muinasaegseid uskumusi lihtsalt mõned sajandid, vaid need allikmaterjalid on pärit täiesti teistsugustest ühiskondlikest kihtidest ja seega ei olegi võimalik arheoloogilise leiumaterjali põhjal loodud rauaaja religiooni tõlgendada 19. ja 20. sajandi rahvapärismuse abil” (lk 47). Arvan, et rahvapärismusega on lood veidi teistsugused kui arheoloogiliste leidudega. Kuigi suurem osa meie folkloori üleskirjutusi pärineb XIX ja XX sajandi talupoeglikust kihist, võivad selles leiduvad motiivid ulatuda ajas palju kaugemale.

AADO LINTROP

Identiteet, ajalugu ja mälutöö ajaloolisel Ingerimaal

Ingerimaa mälupaigad: järjepidevus ja katkestus. Ingrian Memory Sites: Continuity and Discontinuity. (Eesti Akadeemilise Ingerimaa Seltsi ja Eesti Rahvusraamatukogu toimetised 1.) Koostanud Piret Lotman, Taisto-Kalevi Raudalainen, Ergo-Hart Västriik. Eesti Akadeemiline Ingerimaa Selts, Eesti Rahvusraamatukogu, 2022. 216 lk.

Ajaloolise Ingerimaa ja selle rahvarühmade – eelkõige ingerisoomlaste, vadjalaste ja isurite – uurimise edendamiseks 2015. aastal asutatud Eesti Akadeemilise Ingerimaa Seltsi (EAIS) ning Eesti Rahvusraamatukogu (RaRa) koostöös valminud toimetised on ambitsioonikas ja oluline verstapost eestikeelses *Ingrica*’s. Ingerimaa põliselanikud on vadjalased ja isurid, kes võtsid omaks õigeusu; luteri kirikusse kuulunud ingerisoomlaste ehk ingerlaste esivanemad asusid toona Rootsi riigi alla kuulunud aladele XVII sajandil Soome Savo maakonnast ja Karjala kannase Äyräpää kihelkonnast. Kui kitsamalt ingerlastele mõelda, siis alates 1990. aastatest on ilmunud üksjagu artikleid, mõni monograafia¹ ja mälestusteraamat², ingerisoomse seltsid on aktiivselt oma ajalugu ja tegemisi dokumenteerinud,³ kuid Ingeri-

maale pühendatud teaduslike käsitluste kogumikke hoobilt rohkem ei meenugi. Pole ka tavaline, et väike ja paljuski õhina-põhiselt toimiv teadusselts asutab oma eelretsenseeritavate teadustööde sarja. Pigem harva juhtub Eestis sedagi, et uurimistööks ja selle tulemuste populariseerimiseks ellu kutsutud ühenduse liikmete seas leidub üksjagu neid, kes ise akadeemilist tööd ei tee, aga kellele läheb see väga korda. EAIS ühendab ajalooliste Ingeri alade mineviku ja tänapäeva uurijaid ning neid, kes sealt pärit. Sellest tulenevalt osaleb seltsi egiidi all tehtav ja tutvustatav uurimistöö alati ka identiteeditöös, mida teevad eelkõige ingerisoomse organisatsioonid ja nende tõmbeväljas elavad-asuvad inimesed üksinda ja üheskoos. Toimetiste kümnest teadusartiklist neli põhinevad 2019. aasta sügisel RaRa-s toimunud seminaril peetud ettekannetel. Kogumikuga sama pealkirja kandnud seminari tutvustuses leitigi, et ajalooliselt Ingerimaa mäluasutuste arhiividesse talletatud „tohtu ainestik võib parimal juhul saada ka osaks uudsel viisil avalduvast kultuurilisest identiteedist”.⁴

Identiteediprotsessid ja kellegi hulka või kuhugi kuulumise muutlikud pidepunktid on kogumiku läbivaid teemasid. Mälupaikadena käsitletakse keelt, usulisi praktikaid, kombeid ja väljendusvorme, Ingerimaad ja selle linnu ning asukaid vorminud kataklüsmilisi ajaloosündmusi, aga ka nende sündmuste ja saatuste tõlgendusi autoriloomingus. Toimetiste ülesehitus on pigem kronoloogiline kui temaatiline:

Tartu ingerisoomse ajaloo kogumik. Koost A. Schultz. Tartu: Eesti Ingerisoomlaste Selts, 2010; A. Schultz, T. Flink, Ikuinen kulkuri. Eesti ingerisoomlaste seltside ajalookogumik. Tartu: Tartu Ingerisoomlaste Selts, 2013; Seltsis on segasem. Killukesi Tartu Ingerisoomlaste Seltsist. Tartu: Tartu Ingerisoomlaste Selts, 2015.

⁴ Seminar „Ingerimaa mälupaigad: järjepidevus ja katkestus” Eesti Rahvusraamatukogus 2. X 2019, <https://ingerimaa.org/ee/arhiiv/750>

¹ R. Reinvelt, Ingeri elud ja lood. Kultuuri-analüütiline eluloouurimus. Tartu: Tartu Ülikooli etnoloogia osakond, 2002; T. Raudalainen, Oma maa ubina äitsen. Ingerisoomlased 20. sajandil. Tallinn: Argo, 2014.

² M. Ojamaa, Ingeri tütar. Luigelaul. Tartu: Ilmamaa, 2014.

³ Minu rahvakild. Järvamaa Ingerisoomlaste Selts – 20. Koost E. Kingisepp, H. Preema. Türi: Saara Kirjastus, 2009; Meikäläiset.

ajas liigutakse kaugest minevikust, mil piirkonda asustasid arvukad läänemere-soome rühmad, tänapäeva, kus nende rahvaste jätkuv eksistents on kõike muud kui endastmõistetav. Järjepidevust on Ingerimaal hoitud ja loodud mitmete ja mitmesuguste katkestuste kiuste ning haritlastel on olnud neis protsessides suur ja vahel ka otsustav roll.

Jüri Viikbergi avaartikkel eesti keele idamurdest ja Vaiamaast võtab vaatluse alla muistse aluspõhjaga idamurde ja vadja keele ühisjooned ning jõuab järeldusele, et Peipsimaa, Alutaguse ja Vadjamaa on moodustanud kunagi keeleliselt ühtse teraviku. *Vai*-tüvelised kohanimed, nagu ka ettekujutus Peipsi põhja- ja läänekaldal asuvast Vaiamaast võiksid pärineda just sellest varasemast ajast, „mil idamurre, rannikumurde idaosa ja vadja keel moodustasid veel ühtse keelerühma, kuid *vadi*-tüvelised kohanimed pärinevad hilisemast ajast, kui vailastest olid saanud juba vadjalased” (lk 22). Viikbergi artikli aluseks on Fenno-Ugria hõimuklubis 2016. aastal peetud ettekanne. Mitu muudki kaastööd põhineb varasemal uurimistööl või väitekirjal ja teevad selle sisu kättesaadavaks laiemale lugejate ringile.

Piret Lotman käsitleb Rahvusrhiivi Eesti Ajalooarhiivi allikate ja varasemate uurimuste toel narvalaste Põhjasõja-aegset küüditamist: selle põhjuseid ja tagajärgi ning küüditatute ebaselget õiguslikku staatust Venemaal. Narvas toimunu on võrreldes Tartuga seni vähem tähelepanu pälvinud, kuigi Lotmani sõnul nägi Peeter I mõlema linna vallutamises 1704. aastal jumalikku ettemääratust ning käsitas neid territooriume iidsete Vene aladena. Narva oli aga ka strateegiliselt oluline ja erinevalt Tartust pääses täielikust tühjendamisest ja hävitamisest, sest linnas nähti edasiste vallutuskäikude tugipunkti. Narvalaste korduvad, kuid siiski ebapiisavad truu-dusevanded uuele võimule on painajalik

lugemine. Lotmani järgi viiski just usaldamatus 1708. aastal pea kõigi Rootsi ajal linnas elanute küüditamiseni Vologdasse ja mujale Venemaale. Plaan kultuurilisi ja keelelisi võõraid venestada läks korda osa käsitöölise puhul, samal ajal kui haritumad ja jõukamad narvalased naasid pärast 1710. aastat esimesel võimalusel kodulinna, mis Lotmani hinnangul „viitab lokaalse identiteedi püsivusele varauusaegses ühiskonnas” (lk 40).

Artikkel „Narvalased Põhjasõja kee-rises” toob vägisi meelde käimasoleva sõja ajal Ukrainast Venemaale küüditatud, samuti tekivad omamoodi paralleelid tänapäevaga, lugedes Igor Kopõtini kaastööd Ingeri polgust Eesti Vabadussõjas, mis on samuti põhjalikult läbi kirjutamata,⁵ kuid oluline teema, sest avardab ja võib-olla isegi raputab kinnistunud käsitlusi sellest sõjast. Ingeri pataljon moodustati 1919. aasta aprillis ja formeeriti uuesti polguna augustis. Ärksamaid ingerisoomlasi motiveeris sellega liituma Ingerimaa suurema enesemääramisõiguse soov, samas kui Eesti sõjaväe ülemjuhatus kasutas, et mitte öelda kulutas ja kurnas rahvusväeosi kaitsesõjas väljaspool Eestit. Kopõtin näitab Rahvusrhiivi Riigiarhiivi allikatele toetudes, kuidas Eesti pool näitas korduvalt üles pragmaatilist ja isegi küünilist suhtumist ingerlastesse, kel tuli võidelda korraliku varustuse ja puhkuseta. „Väeosa teened Eesti Vabariigi ees ei leidnud väärikat tunnustust, kuigi täitis oma rolli Laidoneri aktiivse kaitsesõja strateegias,” järeldab autor käsitluse kokkuvõttes (lk 57).

⁵ Kopõtini artiklis viidatud käsitlustele võib lisada trükise: **T. Raudalainen, T. Fink**, Täällä pohjantähden alla on nyt kotomaamme. Inkerin rykmentti Viron vapaussodassa 1919–1920. Tartu: Eesti Ingerisoomlaste Selts, 2011; vt ka **T. Raudalainen**, Oma maa ubina äitsen, lk 76–211.

Enn Ernits tutvustab looduspaiku – maismaavorme, randu, saari ja veekogusid – tähistavaid kohanimesid, nende päritolu ja uurimislugu Narva-taguses Eesti-Ingeris, võttes aluseks Julius Mägiste 1922. aasta kogumisreisi tulemused. Mägiste sedelkataloog dokumenteerib Vabadussõja-järgset perioodi, mil Ingerimaa läänepoolsemast osast oli saanud Eesti Vabariigi territoorium ja ingerisoomlastest, isuritest ning teistest sealsetest elanikest Eesti vähemused. Kokku käsitleb autor 78 loodusnime ja jagab need üheksaks liigiks, leides, et kõige rohkem esineb soo- ja jõesaarnimesid ning et murrakute sarnasuse ja võimalike vadja mõjude tõttu ei ole võimalik eristada isuri ja ingeri päritolu kohanimesid. Edasist uurimist väärivad Ernitsa hinnangul Eesti-Ingeri toponüümide suhted Kirde- ja Ida-Eesti kohanimedega.

Ka Taisto-Kalevi Raudalainen keskendub oma kaastöös XX sajandi alguse Lääne-Ingerile, hilisemale Eesti-Ingerile, kuid teeb ka sissevaate piirkonna ajaloolistesse rahvastikuprotsessidesse ja usuellu, mida tema sõnul on iseloomustanud „multietnilisus, polükonfessionaalsus ja kultuuriline põimumine” (lk 87). Kontaktid ja vastasmõjud õigeusklike ja luterlaste, eri keelte ja murrakute kõnelejate ning linna ja maa vahel hoogustusid pärast pärisorjuse kaotamist. Artiklis avatakse riikliku usu- ja rahvastikupoliitika ning argipraktikate pingeväljas kuju võtnud ja vahetanud identiteediprotsesside dünaamikat. Kultuurilisest põimumisest tunnistust andvad fusioonilmingud eksisteerisid kõrvuti vajadusega konfessionaalseid piire rõhutada, teisega arvestamine ja sallivus olid kõrvu konfliktidega. Keel ja rahvus ning nende seosed omandasid enesemääratluse kategooriaina uue tähenduse Eesti Vabariigis, kus kohalikud kogukonnad, riik ning haritlased nii siin- kui ka sealpool Soome lahte väljendasid vastakaid seisukohti ja ootusi piirialadel antava

koolihariduse õppekeele osas. Teise maailmasõja eel ja ajal toimus Eesti-Ingeris Raudalaise sõnul reaktsioonina Talvesõjale ja nõukogude propaganda mõjul „tugev rühmadevaheline polariseerumine” (lk 109). Peagi omandas rahvuse kategooria uue, eksistentsiaalse tähenduse, nagu selgitab ka Reijo Rautajoki oma artiklis „Välispoliitiline kursimuutus Soomes 1944. aastal: ingerlased ohverdati vastulauseid esitamata”.

Aastatel 1942–1944 evakueeriti peamiselt Ingerimaalt Soome sõja eest pakku ligikaudu 63 000 inimest, kes olid määratlenud end soomlastena ja avaldanud soovi vabatahtlikult Soome ümber asuda. Septembris 1944 Soome ja Nõukogude Liidu vahel sõlmitud relvarahuleping andis viimasele aluse nõuda Nõukogude Liidu kodanike tagasisaatmist. Alates 1944. aasta lõpust järgmise aasta lõpuni lahkuski rohkem kui 55 000 ingerisoomlast riigist, kuid ei naasnud Ingerimaale, nagu paljudele neist oli lubatud, vaid saadeti välja Venemaa sisealadele, kust neil oli keelatud kodupaika tagasi pöörduda. Rautajoki hinnangul mängis sündmuste sellises arengus võtmerolli 1944. aasta sügisel peaministriks saanud Juho Kusti Paasikivi, kes välispoliitikat esiplaanile seades aitas kujundada õhkkonda, kus ingerlastesse suhtuti ükskõikselt, neid peteti ja neile Nõukogude Liidus osaks saanud saatus vaikiti maha, aidates nii kaasa rahvusrühma hävitamisele. Rautajoki näeb 1944. aasta septembri vaherahulepingus soometumise algfaasi, samas kui Nõukogude Liit mängis ingerisoomlaste peal läbi oma kodanike repatrieerimise nõudmisi ja praktikaid, millega läks vastu peagi algavale Jalta konverentsile.

Ergo-Hart Västriku kaastöö vadjalas-test tänapäeva Venemaal käsitleb väikest rahvarühma riiklike poliitikate ja majandushuvide tõmbetuultes. Vadja rahvuse olemasolu on viimase sadakonna aasta

jooksul ametlikul tasandil tunnustatud ja tunnustamata jäetud, kuid 2008. aastal omistati sellele Venemaa väikesearvulise põlisrahva staatus. Västriku eristab vädja aktivistide seas sisemist ja välist suunda, mida iseloomustab vastavalt rohkem ja vähem kriitiline hoiak keskviimu suhtes. Sisemine suund algas rohujuuretasandil ja on jäänud sellele truuks, keskendudes etnilise eneseteadvuse tõstmisele varem vädjalastega asustatud külades ning muuseumitöö, külapühade, väikestrukistide ja teiste tegevuste kaudu toimuvale kogukonnaloomele. Kuigi initsiatiiv vädjalaste arvamiseks väikesearvuliste põlisrahvaste hulka tuli just sellelt suunalt, siis riikliku rahastuse hankimisel on edukaks osutunud aktivistide nn väline suund. Selle tegevus ei ole „otseselt rajatud piirkondliku või etnilise ühtekuuluvustunde (taas)loomisele”, vaid esitab vädjalasi ühe rühmana piirkonna teiste põlisrahvaste seas ning teeb seda viisidel, mis on riikliku rahvuspoliitika eesmärkidega kooskõlas ja riiklikult rahastatavad (lk 170).

Nagu kogumiku mitmes muus artiklis, ilmneb ka Västriku käsitluses visiooni ja missiooniga eestvedajate oluline roll identiteediprotsessides. Haritud eliit juhatis ingerisoomi rahvuslikku tõusu XIX sajandi lõpus ja autonoomiapüüdlusi XX sajandi alguses ning ka vädja renessanss on seostatav tarmukate üksikisikutega. Sestap sobib hästi, et toimetistes käsitletakse ka loojaid, kelle ajaloolisest Ingerimaast inspireeritud teosed tegelevad kunstiliste vahendite toel katkestuse ja järjepidevuse suhetega. Madis Arukask tutvustab pärast põhjalikku sissejuhatust eepostesse ja eeposeloomesse kirikuõpetaja, kirjaniku ja rahvalalgustaja Arvo Survo runovärsilisi eepilisi teoseid, milles läänemeresoomi rahvaste mütoloožiast ammutatud folkloorne aines ja vorm seotakse kristliku eetosega. Viimast peabki Arukask Survo loomingut üldiseimaks tunnuseks. Huvitav

oleks teada, kuidas Survo teoseid annaks lugeda ja tõlgendada selle argise poliikonfessionaalsuse ja multietnilisuse perspektiivist, mida avab oma kaastöös Raudalain. Miina Pärn käib läbi Veljo Tormise Ingerimaa-aineliste teoste – „Ingerimaa õhtud” tsüklist „Unustatud rahvad” ja „Laevas lauldakse” – saamis- ja esitamislugusid, nentides tabavalt, et oma loomingu võitles Tormis läänemeresoomeriigita rahvastele välja „omamoodi riigi – mälupaiga muusikaajaloos” (lk 196).

Toimetiste lõput leiab Elo Jakobsoni ülevaate Ingeri-teemalistest trükistest RaRa kogudes ühes näpunäidetega temaatilise materjali otsimiseks ning Raudalaise koostatud ülevaate EAIS-i senisest tegevusest.

Väljaande toimetajad, kõik EAIS-i asutajaliikmed ja juhatusel liikmed, tõstavad toimetiste saatesõnas küsimuse, „kas Eesti Rahvusraamatukogu kohustus säilitada oma rahva kirjalikku pärandit, toimida rahvuse mäluna, peaks laienema” vähemalt neile hõimurahvastele, „keda seob meiega geograafiline lähedus ja sarnane ajalookogemus”, kuid kellel puuduvad oma rahvuslikud institutsioonid (lk 9). Püüdmata või soovimatagi sellele küsimusele vastata, tuleb täheldada, et Soomes on viimastel aastatel kasvanud nii mäluasutuste kui ka laiema avalikkuse huvi Ingerimaa ja seda asustanud inimeste elusaatuste vastu. Koroonaaial eksponeeriti Soome rahvusmuuseumis isa-tütre Santeri ja Leea Pakkaneni ning Meeri Koutaniemi näitust „Ingerlased – unustatud soomlased”;⁶ aastatel 2018–2020 viidi Soome Kirjanduse Seltsi, Rahvusarhiivi ja ingerlaste haridus- ja sihtasutuse (Inkeriläisten sivistyssäätiö) koostöös ellu projekt, mille eesmärk oli parandada ingeriaineliste kogude kättesaadavust ning viia läbi intervjuusid

⁶ Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset. <https://www.kansallismuseo.fi/fi/naeyttelyt/inkerilaiset-unohdetut-suomalaiset>

1920.–1940. ja 1990.–2010. aastatel Soome kolinud ingerisoomlaste ja nende järeltulijatega.⁷ Projekti raames valmis Ingerimaad ja ingerlasi tutvustav veebileht koos õppematerjalidega.⁸ Lõppemas või hiljuti lõppenud on mitu ingerlastele pühendatud uurimisprojekti ning kaitstud on doktori-⁹ töid.⁹ Ehk Ingerimaa näikse Soomet kõnetavat uutel viisidel ja uutel, tänapäevast tõukuvatel põhjustel ning et mitu sellist hiljutist algatust puudutab rohkem või vähem ka Eestit, näiteks siit Soome siirdunud ingerisoomlasi, siis võiks see ärgitada

siinseidki teadlasi nende teemadega tegelema.

Et Ingerimaa on mälupaigana oma tegelikest mõõtmetest mõõtmaltult suurem ning et tal on tänapäeva Eestile nii mõndagi öelda, näitab ka EAIS-i ja RaRa toimetiste esimene number. Teada-tuntud ajaloosündmuste käsitlemine Ingerimaa ja ingerisoomlaste – vähemuste – perspektiivist võimaldab neid näha uue kandi pealt, mis ei pruugi olla meeldiv, kuid on ehk seda olulisem. Nagu Virumaa, nii pakub ka ajalooline Eesti-Ingeri ja Ingerimaa laiemalt näiteid identiteediprotsesside keerdkäikude ja selle kohta, kuidas on argielus erinevustega ümber käidud, neid vajadusel rõhutades ja teinekord jälle maandades. Mitmed minevikusündmuste ja -olude käsitleused mõjuvad ehmatavaltki tänapäevastena. Ka sellepärast on rohkete fotode, kaartide ja ajalooliste dokumentide koopiatega illustreeritud „Ingerimaa mälupaigad: järjepidevus ja katkestus” silmaringi avardav ja mõtlemapanev lugemine.

ELO-HANNA SELJAMAA

Uurimus laste keelest ja kasvukeskkonnast

Andra Kütt. 5–8-aastaste eesti laste keeleline areng ja selle seos keelelise kasvukeskkonnaga. (Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 76.) Tallinn: Tallinna Ülikool, 2023. 255 lk.

Andra Küti väitekirj täiendab oluliselt teadmisi eesti keele omandamise kohta. Ühelt poolt on ta vaadelnud seda, millises keskkonnas lapsed elavad ja millised keelega seotud tegevused neid ümbritsevad,

teiselt poolt aga ka laste keelt ennast mitmest uudest aspektist.

Väitekirja viies artikkel, millest kaks on kirjutatud kahasse juhendaja Reili Argusega, uuritakse üsna erinevat tüüpi materjali: intervjuusid („Ema haridus ja pere elukoht eesti keelt emakeelena omandava lapse kasvukeskkonna mõjutajana”), lapse ja vanema suhtluse salvestusi („Eesti keelt emakeelena omandavate kuueaastaste laste sõnavara seosed emade sõnavaraga”, „Direktiivsed kõneaktid eelkooliealistele lastele suunatud kõnes, nende seotus lapsevanema haridustasemega ja mõju lapse sõnavarale”) ja lapse pildinarratiivide salvestusi („MAIN-testi kasutamine

eesti laste jutustamisoskuse hindamiseks”, „Acquisition of referentiality in elicited narratives of Estonian-speaking children”). Seega on iga alluurimus metodoloogiliselt iseseisev ja läheneb keelekasutusele erinevatest aspektidest. Kogu materjali hulk on aukartustäratavalt suur ja kindlasti ei ole väitekirja artiklid seda veel ammendanud ning tulevikus on võimalik sama materjali ka teistest aspektidest edasi uurida.

Lapse keelelise arengu käsitus toetub uurimuses funktsionaalsele keeleomandamise teooriale, mille järgi keelelised struktuurid ei ole kaasa sündinud, vaid omandatakse kognitiivse arengu käigus sisendkeele abil. Selles raamistikus ongi väga oluline täiskasvanu ja lapse vestlus, milles tähelepanu on koondatud samale entiteedile või sündmusele. Just sellisest keelelisest koostegutsemisest sünnib lapse keeleline pädevus. Hilisematel keeleomandamise etappidel, mida väitekirja ju tegelikult käsitlebki, pakuvad sisendkeelt ka muud vahendid, näiteks televisioon, filmid või ettelootud ja hiljem enda loetud raamatud. Uurimus seob eesti laste keelelise arengu mitme keeleteaduses üldisemalt palju käsitletud teemaga, nagu klassikaline kõneaktipragmaatika, sõnaliigi mõiste, viitamine ja viitevahendid jm. Sisendkeele mitmekesisusest lähtubki väitekirja esimene teemadering, mis käsitleb eesti laste keelelist kasvukeskkonda. Põhimaterjal pärineb intervjuudest laste emadega, kes on gruppidesse jaotatud hariduse (kõrg- või keskharidus) ja elukoha (maa või linn) järgi. Intervjuude põhjal on tehtud üldistused sellest, kellega ja mil viisil eesti lapsed suhtlevad. Erinevused gruppide vahel ei ole väga suured, kuid on siiski olulised. Kõrgharidusega emad lubavad lapsel kasutada vähem ekraanimeediat, nende lapsed mängivad rohkem üksi ja puutuvad rohkem kokku võõrkeeltega ka suhtluses (mitte ainult ekraani vahendusel). Positiivsena võib näha seda, et raamatute

ettelugemine on siiski peaaegu kõigi küsitletute argipäevas oluline (kõrghariduse puhul pisut enam). Kas see tuleneb sellest, et intervjuudega nõustusidki need emad, kes on lapse kasvukeskkonna osas teadlikumad? Intervjuud näitavad tihti pigem harjumuspärasest mõtlemisest kui tegelikku olukorda. See aga ei tähenda, et ei oleks oluline teada, mida emad arvavad, sest see peegeldab selgesti ühiskonna suhtumisi.

Keeleline kasvukeskkond on esil ka teises allteemas, mis käsitleb emade direktiivsust suhtluses lapsega. Siinjuures on sotsiaalmajanduslik taust viidud vastavusse ema keelelise käitumisega (mitte tema arvamustega sellest, nagu eespool kirjeldatud intervjuudepõhise uurimuse puhul). Varasemast Tiia Tulviste ja tema kolleegide uurimustest on juba teada, et eesti emad kipuvad kamandama rohkem kui näiteks Rootsi ja Soome emad.¹ See on kurb tõsiasi, mida näeb ja kuuleb iga päev Eesti avalikus ruumis.

Küti uurimus vaatab nähtust spetsiifilises spontaanses situatsioonis, kus laps tegutseb (mängib, meisterdab vms) koos emaga. Mõnes mõttes võiks selle lähendamise liigitada kõneetnograafia valdkonda, sest vaadeldakse kultuurispetsiifilist keelelist käitumist – kuidas lastega suheldakse. Salvastusi on kokku kuuest ema-lapse paarist. Seegi teema on seotud haridustaseme ja elukohaga ning seab selle vastavusse lapse keelelise arengu näitajatega, kuid arusaadavalt ei saa vaid kuue ema keelelise käitumise põhjal tehtud üldistused väga põhjanevad olla. Vestluses esinenud direktiive on liigitatud vastavalt nende vormile eri rühmadesse. Selles liigituses ongi näha kogu lapse suunamise keeleline

¹ T. Tulviste, L. Mizera, B. De Geer, M.-T. Tryggvason, A comparison of Estonian, Swedish, and Finnish mothers' controlling attitudes and behaviour. – *International Journal of Psychology* 2003, kd 38, nr 1, lk 46–53. <https://doi.org/10.1080/00207590244000278>

mitmekesisus: lapsele võidakse lisaks otsele käsule (*Tule siia!*) teha ettepanekuid (*Hakkame hoopis süüa tegema*), anda edasi hoiatusi ja vihjeid, samuti kultuurinorme (*Enne sööki pestakse käsi!*) jms. Siinkirjutajale on küll mõnevõrra ootamatu mõnda tüüpi direktiivide liigitus, näiteks on palve *Palun aita venda* liigitatud kaudseks direktiiviks, kuigi see on pigem päris otsene, sõnaga *palun* pehmendatud käsk.

Tulemused näitavad, et kõrgharidusega emade kõnes on käskude ja keeldude proportsioon oluliselt väiksem kui keskhariidusega emade kõnes. Samuti on keeleline sisend kõrgharidusega emadel ka muus osas (nt sõnavara) suurem ja mitmekessem. Individuaalsel tasandil oli näha, et sõltumata ema haridustasemest oli direktiivsemate emade laste sõnavara väiksem. Sellest joonistub küll välja „õigem” lapsega suhtlemise viis (ära kamanda, vaid kasuta palju erinevaid sõnu), kuid suuremaid üldistusi selle kohta, kuidas see tegelikult lapse keelelist arengut mõjutab, muidugi materjalist teha ei saa.

Väitekirja kolmas teema on eesti laste jutustamisoskus, eelkõige seoses viitamise. Kasutatud on rahvusvaheliselt tuntud MAIN-testi,² milles lapsed jutustavad pildiseeria järgi. Pildiseeria kujutab kitsekesi, kurja rebast ja head lindu, kes kitsekesi kimbutava rebase minema ajab. Jutustamist täiendab mõistmiskatse, mis kuulub ka MAIN-testi metoodika hulka. Väitekirja analüüsib sügavuti laste viitevahendeid, mis on lingvistiliselt kõige põhjalikum alluurimus (sellele teemale ongi pühendatud kaks artiklit). Oleks olnud huvitav, kui sama pildiseeria järgi oleks pandud ka täiskasvanud jutustama, et seda

siis laste jutustatuga võrrelda. Näiteks on üks tulemus see, et lapsed kasutasid tegelelastele viitamiseks palju laiendamata nimisõnu, mis põhjustab järelduse, et lapsed ei kasuta eriti määratlejaid ega ka adjektiivatribuute. Aga loomadest kõnelevas loos on vist üsna tavaline rebast *rebaseks* nimetada nii esimesel mainimisel kui ka edaspidi, sellised on suures osas ka loomamüinasjutud. Teistmoodi võidakse kõnelda inimestest, kellest rääkimisel lisaks müinasjuttudele võiks mudeliks olla argivestlustes esinevad narratiivid. Eks seda peavad näitama tulevased uurimused.

Üheks laste jutustamise allteema tulemuseks on hinnang, et eesti lapsed väga hästi jutustada ei oskagi ja kasutavad vähe emotsioone kirjeldavat sõnavara. See on muidugi oluline järeldus, ent mõnevõrra kurb, kui loomaloo põhjal tehtud üldistus ikka pädeb ka laiemalt.

Väitekirja neljas allteema käsitleb laste sõnavara koosseisu ja selle seost sisendkeele. Materjal pärineb spontaansetest argivestlustest nelja ema ja nende kuueaastaste laste vahel. Analüüsitud on nii sõnavara suurust kui ka sõnade jaotumist sõnaliigiti. Otsest seost ema ja lapse sõnavara rikkuse vahel tulemused ei näita, tõenäoliselt materjali vähesuse tõttu. Jällegi oleks vaja suuremat pikiuuringut, mis aga väitekirja mahu ületaks. Laste ja emade öeldud sõnad on jaotatud gruppideks traditsiooniliste sõnaliikide alusel: substantiivid, pronoomenid, adjektiivid, adverbid ja verbid. Analüüs näitab kuueaastaste laste verbi- ja adverbikesksust, mis vastandub väikelapse nimisõnakesksusele. See tulemus on väga huvitav, kuid siin tuleb silmas pidada, et töös kasutatud sõnaliigiline jaotus on mõnevõrra petlik. Verbe on kõige rohkem, sest funktsionaalsete nimisõnade hulka kuuluvad ka viitavad pronoomenid. Teiselt poolt on adverbide rühm mitmekesine, alates sagedastest sõnadest *ei*, *ära*, *ka*, *siin* ja *seal* ning lõpetades hoopis sisu-

² N. Gagarina, D. Klop, S. Kunnari, K. Tantele, T. Välimaa, I. Balcuniene, U. Bohnacker, J. Walters, MAIN: Multilingual Assessment Instrument for Narratives. (ZAS Papers in Linguistics 56.) Leibniz-Zentrum Allgemeine Sprachwissenschaft, 2012.

lisema tähendusega viisi- või ajaadverbiga. Tahakski rohkem teada, millised adverbid ja pronoomenid eelkõige esinesid, sest tegu on väga heterogeensete sõnarühmadega. Kui pronoomenite hulgas on palju isiku- ja demonstratiivpronoomeneid, siis seletab see asjaolu, et verbe on protsentuaalselt kõige rohkem, sest verbi argumentidena toimivad nii nimisõnad kui ka prosubstantiivid.

Iga väitekirja allteema on kasulik ka rakenduslikust vaatepunktist, sest annab muu hulgas võimaluse soovitusteks lapsevanematele. Kõik teemad eraldi võttes

oleks võinud anda terve väitekirja, kuid dissertant on ilmselt otsustanud pigem võtta ette rohkem erinevaid teemasid, kasutada eri meetodeid ja saada mitmekesisemaid tulemusi. Ka eri suunas sissevaadetena on väitekirja eesti keeleteaduse jaoks ülioluline: Andra Kütt on näidanud ennast mitmekülgse uurijana, kes valdab erinevaid meetodeid ja oskab küsida huvitavaid küsimusi ning saada sama huvitavaid vastuseid nii laste keelelise keskkonna kui ka arengu kohta.

RENATE PAJUSALU

LÜHIDALT

Hendrik Adamson. Kirjade kuningas. Koostanud Hando Runnel, toimetanud Katre Ligi. Tartu: Ilmamaa, 2023. 255 lk.

Hando Runneli elutöö üks osa on olnud seni varjule jäänud luuletajate pärandi publitseerimine ehk töö autoritega, keda Tuglas omal ajal ei mõistnud või mõistis omamoodi (toimetades, ümber kirjutades, kärpides). Ilmamaa kirjastusel ilmunud Marie Heibergi ja Jaan Oksa teosed on sellise tegevuse ilmeka näited, mõneti ka Ernst Enno luule. Runneli üks pikaageksmaid kiindumusi on aga Hendrik Adamson (1891–1946). Runneli abil on Mulgimaa laulikul ilmunud mahukas luulekogumik „Om maid maailman tuhandit. Kogutud luuletused” (2008), käsikirjade hulgast välja nopitud järelpõiming „Elu sõnad” (2020), samuti kaks proosakogumikku: „Kuldsel elukoidikul” (2011) ja „Pastaldega pikne” (2014). Vastne „Kirjade kuningas” koondab peale ühe varem Loomingus (1930, nr 4) ilmunud ankeedivastuse Eesti Kirjandusmuuseumis säilitatavate käsikirjade hulgast avaldatud päevikukatkeid ja mõtisklusi ning kirju aastaist 1917–1945, millest suurem hulk

saadetud Friedebert Tuglasele ja Peet Vallakule, üks Mihkel Kampmaale ja üks Ali(i)de Amandusele. Avaldatud on ka üks Tuglase kirjavastus Adamsonile 1940. aastast, mis delikaatselt selgitab, miks Adamsoni luule ei pruugi vastata uue aja ja olukorra (Nõukogude okupatsiooni) nõuetele. Tuglasele saadetud kirjade vahele paigutatud (lk 34–35) Adamsoni joonistustest nähtub, kellelt on Runnel vähemalt osaliselt õppinud oma pliiatsi- või suljoone valitsemist. Adamsoni kirjatööde lõppu lisatud ja kogumikule pealkirja andnud luuletus sobib suurepäraselt luuletaja loomingut lõpetama.

Nõustuda tuleb Katre Ligi napis saatesõnas öelduga, et mõneti näitavad päevikud ja kirjavahetused inimest „kõige tõelisemast küljest” (lk 250), küll aga ei saa heaks kiita igasuguste kommentaaride puudumist, mida sealsamas ausalt nenditakse. On tõsi, et eriti kirjad Tuglasele mõjuvad üksluiselt ja hädiseltki ning tekitavad rohkem küsimusi, kui annavad vastuseid. Nii aupaklikkusest pakitsevatest kirjadest Tuglasele kui ka sõbramehelistest sõnumitest Vallakule võib hõlpsasti jääda mulje, nagu ignoreerinuks kirjanduslik *establishment* Kärstna üksildast koolmeistrit, ometi ilmus tema luulet aastail

1925–1940 Loomingus 55 korral, seega ligikaudu igas kolmandas numbris, lisaks kolmel korral proosat. Kehvemini läks Adamsonil uudiskirjanduse arvustamisega: kolmest pakutud arvustusest ilmus vaid üks, võrdlemisi isiklik ja seetõttu ka huvitav ning Adamsoni vaateid kirjandusele avav arvustus Ralf Rondi skandaalsele esikkogule „27” (Looming 1923, nr 6). Muude kirjatööde ja ankeedivastuste kõrval võinuks kogumikus sellegi uuesti avaldada.

Võtkem mõni iseloomustav lause Adamsoni päevikust: „Ma olen miskisuguste kontrastide segu ja ometi tundub selles miskit ühetaolist. Enam olen küll kergemeelne tuulispää, kui järelemõtlik tõsine elu tõsises mõttes elaja. Enese-armastus ei ole minu iseloomu põhjus-alus, kuid ka suur altruist vist ei ole. Kõige suurem viga: ei oska liikudes tasakaalu hoida – õiges, kui ka piltlises mõttes. Sellepärast on mulle võõrad niisugused löbud nagu tants, instrumendil muusika tegemine, aerutamine, jalgratta sõit ja – armastus, kui sport.” (Lk 9) Mis puutub armastusse, siis poissmeheks jäänud Adamson väidab, et ta armastab platooniliselt ja vaid „aimatavat naisterahvast”. Ihaldus seksuaalses mõttes on Adamsonile võõras ja sellega möönab ta ka oma „anormaalsust” – puhkev pung koos varjul oleva ja varjule jäävagagi on talle olulisem õitsvast roosist. Ainsast suhtest ja armastusavaldusest kõneleb 16. juulil 1925 Kärstnas 34-aastase poeedi kiri endisele õpilasele, 16-aastasele

Aliidele. Aliide on kui ideaal, mis kõlab nagu anagramm ja mille kaunidus sunnib kahtlema suhte tõelisuses. Või kas Aliidet üldse oligi? Või mis temast sai? Romanss jääb õhku, rohkemat „Kirjade kuningast” teada ei saa.

Nimeregister annab Alidele (ühe i-ga!) siiski ka perenime Amandus, kes oli sündinud 23. juulil 1909 Helme kihelkonnas Lõve-Kärstnas (siin ja edaspidi Geni andmed). Alide abiellus Kasepää vallas 14. märtsil 1904 sündinud ja Tartu ülikoolis metsandust õppinud mehega, kelle nimi kuni 29. detsembrini 1935 oli Trivimi Ventšikov, pärast eestistamist Trivimi Velliste. 1940–1941 oli Velliste NSV Liidu Ülemnõukogu valimiste Tartumaa jaoskonna Otepää linna valimiskomisjoni esimees ning lühikest aega Otepää linna täitevkomitee esimees (*resp.* linnapea). Sõja ajal jäi ta Eestisse, astus Saksa sõjaväkke, langes Prantsusmaal sõjavangi, naasis Eestisse ning hiljem töötas Raja keskrahvamaja ja Kasepää rahvamaja juhatajana. Nende poeg sündis 4. mail 1947 ja sai isa eeskujul nimeks Trivimi. Trivimi Velliste senior suri 13. septembril 1960 ja maeti oma sünnipaiga Kükita vanausuliste kalmistule. Tema abikaasa Alide Velliste oli mõnda aega Tartu 2. Keskkooli direktor ja suri 27. juunil 1982. Seega oli Hendrik Adamsoni ainuke teadaolev armastus ja muusa tuntud Trivimi Velliste ema.

JANIKA KRONBERG

Kirjandus ja keel kuuluvad Eesti kultuuripärandi keskmesse

Kultuuriministeerium esitles pärandibaromeetrit

Kui Eestis inimeste käest küsida, mis on nende meelest kultuuripärand, siis tõenäoliselt nimetatakse vastuses kirjandust, kunsti, keelt või arhitektuuri. See selgub Kultuuriministeeriumi tellimisel konsultatsiooniettevõtete Ernst & Young Baltic ja Norstat Eesti tehtud ja 16. mail Eesti Rahva Muuseumis esitletud uuringust, mis mõõdab teadlikkust kultuuripärandist.¹ Uuringu üks eesmärk oli aidata luua pärandibaromeeter ehk töövahend, millega ministeerium saaks edaspidi seirata inimeste teadlikkust kultuuripärandist ja selle muutusi, et mõista vaimse ja ainelise kultuuripärandi rolli Eesti elanike igapäevaelus. Kõige otsesemalt aitab see mõõta, kas valitsuse poliitika kultuuripärandi vallas töötab: kas eelarvesse kirjutatud ja seejärel kasutatud raha annab loodetud tulemusi, kas saaks midagi teisiti või tõhusamalt teha.

Kuigi euroopaliku kultuuripärandi mõiste sünni ajendas eelkõige mure füüsiliste muististe, sealhulgas kunsti ja raamatukogudes säilitatavate varade pärast, ja soov neid kaitsta hävimise või kadumise eest sõdades ja revolutsioonides, on praegu valdavaks saanud kontseptsioon, mis arvestab laiemaid kultuuriprotsesse.

2003. aastal Pariisis vastu võetud UNESCO vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon andis õigusliku aluse rääkida ka riiklikus poliitikas vaimsest kultuuripärandist. Vaimset ja ainelist mõõdet kombineerides määratleb rahvusvahelise ametliku arusaama kultuuripärandist 2005. aastal Portugali lõunaosas Faro linnas allkirjastatud Euroopa Nõukogu raamkonventsioon ehk Faro konventsioon, millega Eesti liitus 2021. aastal. Selle järgi on kultuuripärand „minevikust pärinev ressursside rühm, mida inimesed määratlevad, sõltumata selle omandilisest kuuluvusest, oma pidevas muutumises olevate väärtuste, uskumuste, teadmiste ja traditsioonide peegelduse ning väljendusena” ja see sisaldab „kõiki keskkonna aspekte, mis tulenevad inimeste ja kohtade vahelisest vastastikusest mõjust läbi aja”.²

Valitsus on sõnastanud Eesti kultuuripärandipoliitika oma põhilise kultuuripoliitika kujundamise alusdokumendi, arengukava „Kultuur 2030” ühe alaeesmärgina: tagada, et „Eesti kultuurimälu on hoitud ja hinnatud”. See hõlmab soovi, et nii vaimne kui ka aineiline kultuuripärand oleks „hästi hoitud, uuritud ja teadvustatud” ning „elavas kasutuses ja inimestele oluline”, samuti tuleb tagada selle „pikaajaline füüsiline ja digitaalne säilimine ning kättesaadavus”. Akadeemilisi uurijaid puudutab rohkem taotlus, et „Eesti kultuurilugu on väärtustatud ja teaduslikult uuritud, avaldatakse ja uuritakse Eesti kultuuri seisukohast olulisi tüvitekste” (kuid paraku seda pärandibaromeeter ei

¹ Kultuuripäranditeadlikkuse uuring. Lõpparuanne. Ernst & Young Baltic, 2022, lk 34–35. <https://www.kul.ee/media/4974/download>

² Kultuuripärandi väärtust ühiskonnas käsitlev Euroopa Nõukogu raamkonventsioon. Vastu võetud 27.10.2005. Riigi Teataja II, 18. V 2021, 3, artikkel 2a. <https://www.riigiteataja.ee/akt/218052021003>

puuduta). Arengukaval on ka üldine eesmärk, mida mõõdetakse Eesti elanike kultuurielus osalemise kaudu, ja kaks muud alaeesmärki, sh „Eesti kultuurielu on tugev ja toimiv”, mille üks mõõdik puudutab vahetult riigieelarve koostamist, kuna seab sihiks, et kultuurivaldkonnas hõivatute keskmine brutokuupalk moodustaks 90% Eesti keskmisest palgast võrreldes 82%-ga aastal 2019.³

Kuidas ja kui võrd kultuurimälu hoiatakse, on mõnevõrra raskem hinnata kui kultuuritöötajate palgataset. Seetõttu ongi Kultuuriministeerium otsustanud kasutusele võtta pärandibaromeetri, mis seisaks kultuuripärandist osa saamist, sellesse panustamist ning pärandi tähendust ja olulisust, esitades nendel teemadel iga natukese aja takka esinduslikule valimile Eesti elanikest küsitluse kaudu kaheksa küsimust.

Osalemist mõõdeti ja on kavas edaspidi mõõta, küsides, kui palju inimesi osaleb enda kinnitusel sageli vähemalt kolmes kultuuripärandiga seotud tegevuses (seekord oli neid 11% vastanutest) ja kui paljudele on oluline, et kultuuripärandis osalemine annab hea enesetunde (82%). Panustamise põhinäitajateks on valitud valmidus kultuuripärandisse vähemalt ühel viisil panustada (92%), sealhulgas piletite vm eest makstes (70%), makse makstes (57%) või raha annetades (25%). Kultuuripärandi tähendust ja olulisust hinnatakse vastanute osakaalu abil, kes on nõus väitega, et nende peres on kultuuripärand oluline (72%), ja väitega, et kultuuripärand tõstab elupiirkonna kvaliteeti ja väärtust (88%). Baromeeter moodustub kõigi kaheksa näitaja kaalutud keskmisest, milles kuuele neist on antud kaaluks 10% ja kahele 20%.

2023. aastal näitas pärandibaromeeter 60 punkti 100 võimalikust.⁴

Järgmiste küsitluste tulemuste põhjal on võimalik seda tööriista kasutades hinnata, kas päranditeadlikkus kasvab või kahaneb ning kust täpselt king pigistab. Näiteks ütleb praegu riigi oluliste näidikutete mõõdupuu, statistikaameti rakendus Tõetamm kultuuri valdkonna mõõdikute kohta: „Ei liiguta oodatava tulemuse poole.” Selles saab küll süüdistada ühelt poolt koroonapandeemiat ja teiselt poolt veidi aegunud andmeid. Nimelt mõõdab kaks näitajat seda, kui suur on kultuurielus osalejate ja kultuuriharrastajate osatähtsus 15-aastaste ja vanemate inimeste hulgas, ja mõlemad olid kahanenud 2020. aastaks, kust pärinevad viimased avaldatud andmed. Kultuurielus osalejaid oli 2020. aastal 73,8% võrreldes 78,7%-ga 2017. aastal, kultuuriharrastajaid 67,5% võrreldes 73,3%-ga 2015. aastal. Kolmas näitaja on heas ja rahuldavas seisus ehitismälestiste osakaal kõigist ehitismälestistest ja see väheneb tasapisi ilmselt seetõttu, et vanad ja väärikad ehitised lagunevad kiiremini, kui neid taastada jõutakse.⁵

Kultuuripäranditeadlikkuse uuringu telefoni- ja internetiküsitluse valimisse sattunud inimestel paluti spontaanselt nimetada kolm märksõna, mis nende jaoks kultuuripärandi mõistega seostuvad. Eesti keeles küsitatud inimeste kõige sagedamad vastused olid kirjandus, kunst ja keel (vastavalt 83, 81 ja 79 korral), neile järgnes arhitektuur (75 korral) ja veidi tahapoole jäid laulupidu (63), ajalugu ja muusika (mõlemad 60) ning rahvapärimused (54). Huvitaval kombel pääses 30 olulisema märksõna hulka viimasena ka suitsusaun (14). Venekeelse küsitluse tulemused olid sarnased, kuid kirjandus (vn

³ Kultuuri arengukava 2021–2030. Tallinn: Kultuuriministeerium, 2021, lk 10–11. <https://www.kul.ee/kultuur2030>

⁴ Kultuuripäranditeadlikkuse uuring, lk 34–35.

⁵ Tõetamm. Statistikaamet. <https://tamm.stat.ee/?valdkond=kultuur>

литература, 76) hoidis juhtpositsiooni järgnevate märksõnade ees suurema ülekaaluga: ajalugu (история, 62), arhitektuur (архитектура, 50), keel (язык, 46) ja mälestised (памятники, 41).⁶

Kuivõrd saavad inimesed aru uuest kultuuripärandi kontseptsioonist? Selles kontekstis on taas huvitav vaadata küsitluse tulemusi. Nende järgi on Eestis õigus otsustada, mis kuulub kultuuripärandi hulka, 78% vastanute hinnangul pärandiga tegelevatel ekspertidel, 64% arvates pärandiga tegelevatel kogukondadel, 63% arvates muuseumide, raamatukogude ja arhiivide töötajatel. Palju väiksem osa vastanutest (44%) leiab, et iga inimene peaks saama otsustada, mis kuulub kultuuripärandisse ja mis mitte. Seevastu vastutuse kultuuripärandi säilimise eest paneks 63% vastanutest võrdselt „pärandiga tegelevate seltside, kogukondade ja vabaühenduste”, „raamatukogude, muuseumide, arhiivide” ja „iga inimese” olule. Väga palju ei jää soovitud vastutuse kandjatena maha ka kohalikud omavalitsused (60%), järgnevad riigiasutused (50%).⁷ Vahest aitab küsitluse jaoks vaimse pärandi mõiste liiga abstraktne ja arusaamatu iseloom selgitada nii seda paradoksi, et pärandi säilimise eest peaksid justkui vastutama inimesed, kellel ei pruugi olla õigust seda määratleda, kui ka asjaolu, miks 53% vastanutest arvab, et nad ei harrasta üksinda vaimse pärandiga seotud tegevusi „üldse mitte”, ja 76% ei usu, et nad osalevad kultuuripärandiga seotud ühistegevustes.⁸

⁶ Kultuuripäranditeadlikkuse uuring, lk 2, 48. Küsitlusega koguti 2023. aasta jaanuaris ja veebruaris koguti 1002 vastust esinduslikult valimilt vähemalt 15-aastastelt Eesti elanikelt, vastustest 80% saadi veebipaneeli kaudu ja 20% telefonitsi.

⁷ Vastused valikvastustega küsimustele. Samas, lk 30–31.

⁸ Samas, lk 22.

Võrreldes valdkonna mõtestamiseks õhtumaades varem kasutatud mõistega – kunst, kirjandus, arhitektuur, folkloor – on kultuuripärand hübriidne või lausa kimäärne mõiste, millega on võimalik katta nii kirjaoskuse eel alguse saanud kultuurivormid kui ka puhtalt kirjakultuuri valda kuuluvad nähted, nii üksnes inimmeele varal püsivad kui ka otseses mõttes kivisse raiutud või muul kombel materiaalselt olemas olevad kultuurinähtused. Samas aitab ehk säärane inimestest, kogukondadest ja nende tegevusest lähtuv kontseptsioon kultuuriprotsesse mõista paremini kui kultuuri selgepiirilisesse lahtritesse jaotamine. Faro konventsioonist lähtudes on kultuuripärand alati kellegi pärand, mõne kogukonna pärand. Konventsioon määratleb pärandi kogukonna kui „inimesed, kes väärtustavad kultuuripärandi teatud aspekte, mida nad soovivad avaliku tegevusvõrgustiku kaudu säilitada ja tulevastele põlvkondadele edasi anda”,⁹ ja õigupoolest ei räägi see ekspertidest või muuseumitöötajatest üldse.

Näiteks ei pruugi mõisa peahoone või ka antiikse ehitise kuulumine kohaliku väärtuslikku kultuuripärandisse olla kohaliku maarahva jaoks midagi igavest ega vaieldamatut – on ju nende varemeid teadaolevalt kasutatud funktsionaalselt ka kivimurdudena, kust saab ehitusmaterjali mõne uue hoone ehitamiseks. Umbes samamoodi võib tänapäevalgi teha teadliku otsuse lasta ehitatud muistises elada haruldastel nahkhiirtel ja ronitaimedel või lubada sellel murenevalt merekaldalt alla variseda.¹⁰ Arhitektuurimälestis ei ole mälestis seepärast, et see on suur kivist maja, vaid sellepärast, et mingisugune hulk

⁹ Kultuuripärandi väärtust ühiskonnas käsitlev Euroopa Nõukogu raamkonventsioon, artikkel 2b.

¹⁰ C. DeSilvey, Curated Decay: Heritage beyond Saving. Minneapolis–London: University of Minnesota Press, 2017.

inimesi seda oluliseks peab. Seepärast võib häguseks muutuda ainelise ja vaimse kultuuripärandi piir, kultuuripärandi mõistest pikemalt kirjutanud Laurajane Smithi sõnul: „Kui pärand on mentaliteet, teadmise ja nägemise viis, siis muutub kogu pärand mingis mõttes **vaimseks**.”¹¹

Kultuuripärandi mõiste annab ka valitsusasutustele ja ametnikele võimaluse mõelda kultuuriprotsessidest komplekselt, nii et tähelepanu võiks jätkuda ka raskemini sahtlitesse paigutuvatele nähtustele ning vanade ja auväärsete

nimedega sahtlite sisu omavahelistele seostele. Kuigi inimeste arvates on kultuuripärandi olulised osad kirjandus ja keel, vastutab kultuuripärandi eest otseselt Kultuuriministeeriumi kultuuriväärtuste asekanstler, kirjandus jääb sama ministeeriumi kunstide asekanstleri portfelli ja keelepoliitikat kujundab hoopis Haridus- ja Teadusministeerium. Nii võiks olla võimalik kultuuripärandisse puutuvat poliitikat ja selle rahastamist kujundada paindlikumalt ja eri ametkondade koostöös. Loodetavasti avab selleks uusi ukse ka pärandibaromeeter. Kuid lisaks lihtsatele ankeetküsitlustele saaks poliitika kujundamises arvestada kvalitatiivsemate uurimismeetoditega saadud teadmist, mis inimeste ja kogukondade arvates nende kultuuripärandisse kuulub ja kuidas nad seda väärtustavad.

OTT HEINAPUU

¹¹ **L. Smith**, *Uses of Heritage*. London–New York: Routledge, 2006, lk 54. <https://doi.org/10.4324/9780203602263> (autori esiletoote). Kultuuripärandi määratlemise keerukusest vt ka: **E.-H. Seljamaa**, Rahvuslikkus teiste silmades. – *Keel ja Kirjandus* 2018, nr 1–2, lk 153–159. <https://doi.org/10.54013/kk723a15>; **M. Sarv**, Teadlase moraalsed valikud kultuuri-mälu loomisel. – *Keel ja Kirjandus* 2019, nr 8–9, lk 673–681. <https://doi.org/10.54013/kk742a7>

LÜHIKROONIKA

4.–6. mail toimus Tallinnas konverents „Dekadents eesti kultuuris: tõlge ja tõlgendus”. Peaesinejad olid Jaan Undusk (UTKK, „Dekadentsi tunnetuslikust tähtsusest”), Kerri Kotta (EMTA, „Kõhklused, häired ja jõuetus: dekadents ja selle ületamine Tobiasi, Elleri ja Tubina instrumentaalsetes suurvormides”) ja Daniele Monticelli (TLÜ, „Tõlkides „dekadentsi”? Gabriele D’Annunzio Eesti kultuuris (1906–1915)”). Konverents tõi kokku poolsada kunsti, muusika kirjanduse uurijat, kes analüüsisid dekadentsi muutlikke ja kohati vastuolulisi tähendusi eri kunstiliikides ja ajajärkudel. Kolmepäevasel konverentsil esinesid Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse, Eesti Kunstiakadeemia ja Tallinna Ülikooli teadlased – need kolm institutsiooni olid ka korraldajad. Eesti kirjandusteadlastest, semiootikutest ja folkloristidest esinesid Katiliina Gielen ja Maria-Kristiina Lotman (TÜ, „Polükodeeritud struktuuri tõlkimine Oscar Wilde’i „Salomé” eestinduste näitel”), Kristjan Haljak (TLÜ, „Jaan Oksa „dekadentlik” subjekt”), Mirjam Hinrikus (UTKK, „Dionüüsiline dekadents ja Tammsaare”), Klaarika Kaldjärv (TÜ, „Ladina-Ameerika *modernismo* maaletoojad Kaalep ja Talvet. Rubén Darío luuletuse „Filosoofia” tõlgendused”), Andreas Kalkun (EKM, „Soodoma varemeil. Kunstid Eric Stenbocki loomingus”), Kairit Kaur (TÜ, „Lääne dekadents 2022? Kim de l’Horizoni „Blutbuch” ja selle vastukajad”), Rahel Ariel Kaur (TÜ, „Dekadentsi paradoks Betti Alveri varasemas luules”), Merlin Kirikal (UTKK, „Dekadentlik kirjutus kui feministlik praktika Alma Ostra proosateoses „Aino” (1923)”), Tanar Kirs (Liivi Muuseum, „Juhan Liiv ja dekadentsi tulek eesti luulesse”), Hasso Krull (EKA, „Dekadentsi ökoloogia”), Tanel Lepsoo (TÜ, „Oscar Wilde’i „Salomé” kahe sajandi

sabaotsal. Kõrvutusi 1920. ja 1990. aastate meeleoludest Eesti kultuurimaastikul”), Siim Lill (TÜ, „Dekadentsi ja okultismi lahutamatu suhe”), Rebekka Lotman (TÜ, „Eesti dekadentlik sonett”), Liina Lukas (TÜ, „„sõnad [---] pudenesid mu suus laiali nagu ussitanud seemned” (Hugo von Hofmannsthal). Dekadents ja keelekriis”), Leo Luks (UTKK, Eesti Maaülikool, „Mõõnav sugu sealpool head ja kurja – Nietzsche vitaalsed afektid Jaan Oksa loomingu kõverpeeglis”), Raili Marling (TÜ, „Djuna Barnesi „Öömetsa” soolistaatud dekadents”), Henry Mead (TLÜ, „‘An Anarchy of Atoms’: Decadence and Organicism in European Modernism”), Heidy Meriste (TÜ, „Süütunne kui dekadentlik emotsioon Jaan Krossi loomingus”), Indrek Ojam (TÜ, „Eluargus, eluhirm ja elujõuetus: ebasobivad afektid ja nende ratsionaliseerimine Jaan Oksast Reed Morni ja Leo Anveltini”), Eduard Parhomenko (TÜ, „Eksistentsialistlik dekadents ja võitlus filosoofia parteilise juhtimise pärast 1960. aastate Nõukogude Eestis”), Aare Pilv (UTKK, „Barbarus ja „modernim ahvisugu”), Janika Päll (TÜ, „Dekadentlik antiik Eestis”), Roland Sinirahu (TÜ, „„Kes eesti kirjanikest oli J. Aaviku üleannetu järgija?”), Kaia Sisask (TLÜ, „Guy de Maupassant’i „õudsed ja pikantsed” novellid XX sajandi alguse Eestis”), Ene-Reet Soovik (TÜ, „„Täis laukaid sügavaid on soode süli”. Märgalad ja Noor-Eesti”), Elle-Mari Talivee (UTKK, „Millega tegeles üks „uus naine” XX sajandi alguses? Londonis Minni Kursi jälgi otsimas”), Rein Undusk (UTKK, „Karl Ristikivi estetismist”) ja Märt Väljataga („Dekadentsi taastulek 1980. aastate noores kirjanduses”).

11. mail peeti Tartu Ülikooli Narva kolledžis konverents „Prohvet Maltsveti jälgedes. 160 aastat eestlust Krimmis”. Esinesid Jüri Viikberg („Krimmi eestla-

sed enne ja pärast 1930. aastaid”), Tiina Toomet („Eestlaste mälestuste Krimm”), Jüri Valge („Reisikiri: Krimm, september 2001. Eel- ja järellugudega”), Ott Kurs („Minu Krimmi reisid”) ja Birute Klaas-Lang („Eesti keele ja kultuuri õpetamisest välisülikoolides – ajalugu ja hetkeseis”). Toimus vestlus Krimmi õpetajatega.

11.–12. mail leidis Tartus aset noorte kultuuriuurijate konverents „Noorte hääled”. Plenaarettekande pidas Diarmuid Ó Giolláin (Notre Dame'i ülikool, USA, „European folklore studies and the world outside Europe”). Esimesele päevale oli koondatud ingliskeelsed ettekanded, teine päev oli eestikeelsete ettekannete päralt. Esinesid Tartu Ülikooli, Tallinna Ülikooli ja Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia üliõpilased, peale nende pidasid ettekandeid gümnaasiumiõpilased. Esineti antropoloogia, etnoloogia, folkloristika ja kultuuripärandi ainevaldkondadega hääkuvatel teemadel.

18.–19. mail toimus Tallinna Ülikoolis konverents „Keel ja keeled. Õppimine ja õpetamine”. Konverentsi kutsutud esinejad olid Annick De Houwer (HaBil-Net, „Language diversity in the classroom: research needs and pedagogical approaches”), Mila Schwatz (Oranimi akadeemiline hariduskolledž, Iisrael, „Responsive teaching in early language education”) ja Claudine Kirsch (Luxembourgi ülikool, „Reading in different languages in ECEC through the eyes of educators and children”). Kavas olid keeleteaduslikud seksioonid mitmekeelsusest, keeleõppest ja -omandamisest ning töötoad tulevastele ja tegevõpetajatele. Toimus keeleteadlaste, poliitikakujundajate ja õpetajate vestlusring, kus lahati eestikeelsele õppele üleminekuga seotut. Konverentsil osales 150 teadlast 11 riigist, nagu Leedu,

Läti, Soome, Luksemburg, Saksamaa, Belgia, Sri Lanka, Ungari, Ukraina ja Rootsi. Eestist esinesid Mare Kitsnik, Helin Puk-sand, Merilyn Meristo, Tiina Rüütmaa, Reili Argus, Anna Verschik, Peep Nem-valts, Anette Ross, Tiitu Kuurme, Andra Kütt, Birute Klaas-Lang, Kertu Rozen-valde, Einar Kraut jt. Korraldaja oli TLÜ humanitaarteaduste instituut.

18.–21. mail korraldati Tartus 15. rahvusvaheline konverents „Laughter and Its Features – On the Nature of Laughter” („Naer ja selle tunnused – naeru olemusest”). Kutsutud esinejad olid Władysław Chłopicki (Jagiello ülikool, Poola, „Humor and figurative language”) ja Anna Krasnikova (Milano katoliiklik ülikool, Itaalia, „The end of a beautiful monstration: On one carnival procession and language defence in Russia”). Konverentsi töökeeled olid ukraina, inglise ja vene, osales üle 30 teadlase Ukrainast, Saksamaalt, Inglismaalt, Uus-Meremaalt, Venemaalt, Soomest jm. Eestit esindasid Anastasiya Fiadotava, Sergei Troitski, Liisi Laineste, Maarja Lõhmus, Alevtina Solovjova, Andrus Tamm, Toomas Tiivel jt. Teadlased käsitlesid huumori ja naeru olemust ning avaldumisvorme poliitikas, kultuuris, kirjanduses, huumori filosoofias jm teemasid. Toimus kolm ümarlauda, kus arutleti iroonia ja protesti vahekorra, eesti huumori eripära ning huumori psühholoogiliste aspektide üle eksistentsiaalse kriisi kontekstis. Konverentsi kolmas päev, kus esinesid põhiliselt Ukraina teadlased, toimus Teamsi keskkonnas, viimane päev möödus Eesti Huumorimuuseumis Rapla-maal Purkus.

19. mail toimus Tallinnas Kumu kunstimuuseumis seminar „Paralleelid. Eesti ja Soome XX sajandi esimestel kümnenditel”. Teiste seas esines Mirjam Hinrikus

(UTKK), kes kõneles eesti ja soome kirjandusliku dekadentsi dialoogist XX sajandi esimesel poolel.

22. mail peeti Eesti Kirjandusmuuseumi online-seminaride sarja „Kultuurid sõjas” 8. kohtumine „Huumor sõjas” („Humor in the conditions of the war”).

Guillem Castañar, Anastasiya Fiadotava ja Liisi Laineste pidasid ühise ingliskeelse ettekande „Meemide mõjujõud / The power of memes”. Selles uuriti Ukraina sõja meeme, mis levivad Ida-Euroopas (Venemaal, Eestis ning Valgevenes) ja Lääne-Euroopas (Hispaania näitel), analüüsiti, kuidas neis maades esitatakse peamisi meemitegelasi, missugused on globaalsed, missugused aga lokaalsed viisid neid kujutada.

25. mail toimus Tartu Akadeemilise Rahvaluule Seltsi koosolek. Möödunud aasta Eesti folkloristika aastapreemia laureaat Mari Sarv esines ettekandega „Folkloorse varieeruvuse jäälil. Arvutuslikke vaatlusi”. Anti kätte Eesti folkloristika aastapreemia 2023: selle pälvis Tartu Ülikooli folkloristika kaasprofessor Anastasiya Astapova. Oma uurimustes on ta loovalt sünteesinud folkloristika, huumoriuuringute ja sotsiaalteaduste meetodeid, analüüsides ja mõtestades folkloori ja võimu vahekorda. Viimaste aastate töödest väärib esiletõstmist Astapova 2021. aastal ilmunud monograafia „Humor and Rumor: Everyday Life in the Post-Soviet Authoritarian State”. See on terviklik kokkuvõte autori pikaaegsest tööst poliitilise huumori, uskumuste, kuulujuttude ja vandenõuteooriate kohta.

JUUNI

- 19. **Tiina Rüütmaa**, keeleteadlane – 60
- 20. **Karl Pajusalu**, keeleteadlane – 60

JÄRGMISTES NUMBRITES:

- Viited lauludele Juhan Smuuli näidendis „Atlandi ookean”
- Siberi eestlaste mängude kirjeldustest
- Uurali keelte käsiraamatust

TELLIMISE
INDEKS

ISSN 0131-1441
e-ISSN 2346-6014

78167

Hind 3.20 €